N. BĂNESCU
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ

# VIAŢA ŞI OPERA LUI DANIEL (DIMITRIE) PHILIPPIDE

## CARTEA SA DESPRE PĂMÂNTUL ROMÂNESC

## ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΝ ΤΗΣ ΡΟΥΜΟΥΝΙΑΣ

(LEIPZIG 1816)

DIN «ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ» PE 1923

BUCUREŞTI
CARTEA ROMÂNEASCĂ, S. A
1924

Domnului Ion I. C. Brătianu,
Prim-Ministru,
semn de admirațiune și devotament.
N. Bănescu

# VIAȚA ȘI OPERA
## LUI
# DANIEL (DIMITRIE) PHILIPPIDE

DE

N. BĂNESCU.

—

Intre învățații greci, cari, la începutul veacului al XIX-lea, iau o parte activă la desvoltarea învățământului, în vestitele școli de carte grecească din țarile noastre, și aduc, prin scrisul lor, o contribuție însemnată la cultura acelei epoci, trebue numărat și Daniel sau, cu numele său laic, Dimitrie Philippide.

El este dintre cei mai puțin cunoscuți, de și întinsa cultură ce stăpânia, activitatea bogată ce a desvoltat pentru luminarea nației sale, îl așează printre cei dintâi. Insemnătatea sa nu privește numai pe Greci; ne interesează, cum vom arăta mai departe, tot atât de mult și pe noi.

Două din lucrările sale au atras aici, în chip firesc, atenția: una e închinată istoriei noastre, cealaltă geografiei pământului românesc.

Intâia oară le găsim amintite într'un «*Discurs pentru elenismul între Valachi*», rostit la 1859 de directorul Institutului elen din Atena, G. G. Papadopulo și tipărit în românește, în acelaș an, de A. Tambacopulo.

In nota din josul pag. 57, Papadopulo citează, între operile publicate de Greci cu privire la noi, și aceste două lucrari ale lui Philippide: «Istoria României în Lipsca 1816 a. 8 și Geografia României tot acolo (autorul este D. Dimitriades Filippides, care n'a mai urmat, din cauza marei critice ce-i făcù Literarul Mercur (Λόγιος Ἑρμῆς)-v. Catalogul lui Papadopulo Vretu».

De «Istoria României» s'a ocupat întâia oară, la 1886, Constantin Erbiceanu, într'un articol publicat în «Revista Teologică», IV, 10, sub titlul: «*Fragment pentru istoria națională (Filipid Dimitrie. Istoria Românilor, pag. 520)*». El caracterisează pe scurt lucrarea, relevând însemnătatea ce are pentru noi, precum şi întrebuinţarea numelui de «România» pentru pământul românesc.

Şase ani mai în urmă, Gh. Erbiceanu, profesorul dela Iaşi, tipăria în «*Arhiva*» societăţii ştiinţifice şi literare din Iaşi, III (1892), pp. 608-625, un «*Studiu asupra Istoriei României* (Ἱστορία τῆς Ῥουμουνίας) *scrisă de Demetrie Filipide şi tipărită în Lipsca la 1816, Tom. I, partea I-a*». E o analiză a cuprinsului, care nu aduce nimic nou la cele spuse de Constantin Erbiceanu. Autorul se întrebà, cu nedumerire, asupra scriitorului care ne priveà cu atâta interes. Aceasta l-a îndemnat atunci pe d. profesor A. Philippide, dela Universitatea din Iaşi, să dea, în câteva pagini, o «*Notiță biografică şi bibliografică asupra lui Dimitrie Philippide*» [1], bunul său după mamă, relevând pentru întâia oară cealaltă lucrare a acestuia privitoare la noi, «Geografia României», de care se ocupă mai deaproape, indicându-i, în linii generale, cuprinsul. Datele biografice pe care ni le aduce d. Philippide sunt însă neîndestulătoare, pentru desluşirea interesantei figuri a scriitorului. Ele se întemeiază în prima linie pe informaţii culese la locul de naştere, de la membrii familiei. D-sa ne mai spune că «Ἑστία», din anul 1886 sau 1887, cuprinde o biografie a lui Daniel Philippide, scrisă de învăţatul grec Miliarakis.

In realitate, Miliarakis a publicat în revista amintită, tomul 19 (1885), n. 476, un întins studiu: «Δανιὴλ Φιλιππίδης καὶ ἡ γεωγραφία αὐτοῦ (1791)», în care nu face decât să analizeze, pe larg, «Geografia modernă», fără a aduce decât două, trei date nouă la biografia schiţată pe scurt de Papadopulos-Vretos, în cunoscuta sa «Νεοελληνικὴ φιλολογία».

Târziu de tot, Const. Erbiceanu revine de mai multe ori, în «Biserica ortodoxă română», asupra scriitorului de care ne ocupăm. Odată, în studiul «*Istoria veche a Românilor de la Traian până la II-lea descălicat, cum şi existența Românilor în permanență în Dacia trajană, de D. Filippide la 1816, în limba greacă*» [2]. Autorul, analizând din nou cartea lui Philippide, reproduce în ro-

---

[1]) In *Arhiva* din Iaşi, IV (1893) pp. 162—7.

[2]) Anul XXVII (1903—4), pp. 964—976.

mânește extrase dintr'însa, privitoare la creștinarea locuitorilor din Dacia. Dă apoi o continuare a acestui studiu, «*Biserica la Românii vechi*» [1]) și, iarăși, «*Câteva cuvinte despre Filipid*» [2]), în care, pomenind «Istoria» și «Geografia», aduce unele date, culese din Zavira, Ἑλληνικὸν Θέατρον, și din Papadopulos-Vretos, Νεοελληνικὴ φιλολογία. Dânsul afirmă de astădată că Philippide a fost Român macedonean, având in vedere că scrie cu atâta simpatie despre Români și folosește uneori expresia «Românii noștri» [3]).

In sfârșit, Constantin Erbiceanu se întoarce, în «Bis. ort. română», [4]) încă odată asupra scriitorului care l-a preocupat atât de mult. Studiul său se întitulează acum «*Despre Români, din scrierea lui Daniil Filipid* (*Istoria și Geografia Românilor*)» și cuprinde capitole ca: «Românii pe cine au ei de strămoși?» ; «Situația Românilor înainte de descălecare» ; «Corduba», «Genovezii și Raguzanii», «Voevozii români», precum și extracte în traducere [5]).

Intre cărțile închinate filologiei neoelenice, acelea în care scrierile lui Philippide sunt luate în băgare de seamă sunt mai ales ale lui Papadopulos-Vretos (Νεοελληνικὴ φιλολογία și Κατάλογος τῶν ἀπὸ τῆς πτώσεως Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τοῦ 1821 τυπωθέντων βιβλίων etc.) Analisa amănunțită a uneia din aceste scrieri (Geografia modernă) se cuprinde și în *Researches in Greece* (London 1814) ale lui W. Martin-Leacke.

Indicații biografice sunt însă, în toate aceste lucrări, foarte puține. Ele se contrazic adesea, și cele câteva date ce cuprind sunt lipsite cu totul de preciziune.

Incercăm astăzi a preciza aceste date nesigure și a întregi, pe cât ne îngăduie izvoarele ce am putut avea la îndemână, scurta schițare biografică de până acum.

## I.

*Dimitrie Philippide* s'a născut în satul Miliés (Μιλαί), [6]) la

[1]) *Ibidem*, pp. 1085—1096.

[2]) *Ibidem*, pp. 1096—1100.

[3]) Dar ruda dela Iași a scriitorului, la care ne-am adresat pentru unele informații, ne-a tăgăduit energic acest lucru.

[4]) Anul XXX (1906—7), pp. 922—9, și 967—980.

[5]) V. și *Bibliografia românească veche*, t. III fasc. II (ed. Ac. Rom.) p. 176, unde se descrie «Istoria României», și p. 177 «Geografia României».

[6]) Iken, *Sammlung von Briefen eines geborenen Griechen über Staatswesen, Literatur u. Dichtkunst des neuren Griechenlands*, Leipzig 1825,

poalele muntelui Pelion, în Tesalia, precum ne spune însuşi, în titlurile lucrărilor sale şi adesea în «Geografia României» [1]).

D. profesor Philippide pune data naşterii lui Dimitrie la 1770 [2]) şi ne spune că acesta era fiul lui Philippos Argyrìu, de unde cel d'ntâi în familie şi-a luat numele de Philippide. Un I. 'Αργυρίου Φιλιππίδης, care poate fi un frate al scriitorului, e menţionat între «prenumeranţii» la Dicţionarul limbii greceşti a lui Sc. Byzantios, editat la 1839 de Andreas Coromelàs [3]).

Invăţătura şi-a început-o în şcolile Greciei, şi apoi, îmbrăcând haina monachală şi luându-şi numele de Daniel, a pornit, ca atâţia alţii înaintea sa, în Apus, pentru a-şi însuşì cunoştinţe mai înalte. Papadopulos-Vretos socoate că a mers în acest scop în Italia, unde se aflà mai dinainte Constandà, rudă cu Philippide [4]). Iacovaky Rizo Nerulos, elevul lui Daniel Philippide şi, ca atare, mai bine, poate, informat, ne spune că s'a dus în Franţa, spre a se perfecţionà în «ştiinţele exacte» [5]).

In 1790 e sigur că se aflà la Paris. Intr'o scrisoare din acest an a lui Constantin Stamatis către Codricàs, i se spune acestuia să comunice lui Catargi, din Muntenia, că Philippide e sănătos şi mulţămeşte atotputernicului că l-a învrednicit să trăiască în «pământul făgăduinţii filosofilor» [6]).

Nu ştim cât va fi stat la învăţătură, în Apus. La 1791 apare însă la Viena cartea de *Geografie modernă* (Γεωγραφία νεωτερική), alcătuită de dânsul împreună cu Constanda şi închinată lui Potemkin,

---

pomeneşte ca loc de naştere *Demetriàs*, poate sub înrâurirea titlului celei dintâi lucrări a lui Philippide, în colaborare cu Gr. Constandà: «Γεωγραφία νεωτερική... παρὰ Δανιὴλ ἱερομονάχου καὶ Γρηγ. ἱεροδιακόνου τῶν Δημητριέων» şi admite identitatea localităţii (ce-şi ia numele dela regele Demètrios Poliorketes) cu *Miliès* (II, p. 81, nota). Românii macedoneni îi zic *Meru* şi *Ameru* (V. I. Caragiani, *Studii istorice asupra Românilo din pen. balc.* — An. Ac. Rom., p. 117 şi V. Diamandi, *Renseign ments statistiques sur la population roumaine de la pénins. des Balkans*, Paris 1906, p. 17).

1) 'Εν τῇ ἡμετέρᾳ πατρίδι ταῖς Μιλαῖς, ὑπὸ τὸ Πήλιον ὄρος πρὸς νότον κειμέναις (p. 30).

2) Noi credem că trebue pusă cu câţiva ani mai de vreme.

3) I. Caragiani, în studiul citat mai sus, afirmă, după N. Μάγνης, Περιήγησις ἢ τοπογραφία τῆς Θεσσαλίας etc. că familia lui Philippide avea porecla de *Simvanicu*, care este, după dânsul, *Ciubănicu*.

4) Νεοελλ. φιλ., p. 346.

5) *Cours de littér. grecque moderne*, Genève, 1826, p. 64 urm.

6) Ant. Miliarakis, studiul din 'Εστία, p. 134 col. 2.

în care autorii vedeau atunci pe viitorul liberator al Greciei [1]. Cartea aceasta a putut fi scrisă sau măcar începută la Bucureşti, unde, după câte ne afirmă Sathas [2]), Costandà, cel mai distins şcolar al lui Neofit Cavsocalivitul, fusese chemat, după moartea acestuia(înainte de 1790), să ocupe catedra ce lăsase vacantă. Dacă afirmaţia lui Nerulos e exactă, Daniel Phippide se întorsese şi dânsul atunci în Bucureşti. La 1790, Constandà însă îşi părăseşte locul şi se duce, pentru studii, la Viena, unde, un an mai târziu, apare lucrarea [3]. Afirmaţia că autorii, după moartea lui Potemkin, se retrag, desamăgiţi, din Ţara-Românească, pentru a se închinà, în patria lor, şcolii [4], nu se poate documentà. Dela Iken aflăm, din potrivă, că dânşii «îsi deteră multe silinţe la Viena», pentru a compune Geografia mai sus amintită [5]. Ceia ce pare mai probabil e prin urmare că, întâlnindu-se la Bucureşti, unde au plănuit şi, poate, compus, în parte, lucrarea, au venit împreună la Viena, unde au tipărit-o.

Pe Constandà, după câţi-va ani, îl aflăm la şcoala din Ambelakia, de unde iarăşi pleacă, la 1803 [6]. Pe Philippide însă nu-l aflăm în părţile acestea nicăieri. E probabil să se fi dus în Apus. Atunci va fi făcut el călătoria sa prin Franţa, Elveţia, Germania, Olanda şi Italia [7]. In adevăr, pe la 1796, Daniel Philippide se aflà în Elveţia, la Chur, pe Rin, de unde trecea apoi în Italia pe la Chiavenna. El ne spune însuşi, în «Geografia României» (1816), ca «acum vr'o douăzeci de ani» se găsea acolo, «singurul drum» pe unde se mai puteà întoarce acasă, «din pricina războiului» [8].

El se întorcea prin urmare acum spre casă, şi nu mai ştim nimic despre dânsul până la 1801, când îl aflăm în Moldova. Intr'o scrisoare în limba franceză adresată în acest an de Antim Gazì lui Barbié du Bocage — geograful de la Paris, cu care Philippide a întreţinut de asemenea corespondenţă, — scrisoare comunicată de Sathas lui Miliarakis, se spune că Philippide erà la Iaşi. In răspunsul con-

---

1) Rizo Nerulos, *l. c.* Cf. Pap. Vretos, *o. c.*, p. 346.

2) Νεοελλ. φιλολογία, p. 696. Cf. Vretos, *l. c.*, II, p. 87.

3) Sathas, *ibid.*

4) I. R.-Nerulos, *o. c.*, p. 65.

5) *O. c.*, II, 81.

6) Sathas, *l. c.* Cf. Iken, *l. c.*

7) O afirmă şi d. prof. Plilippide (articolul citat).

8) Pag. 10. La Leipzig încă a fost o iarnă, fără să ştim anume când: Καὶ ἡ Λειψία... ὅσον ἡμῖν ἅπαξ μόνον ἐνταῦθα χειμάσασιν, ἔστι τεκμήρασθαι (pp. 5-6).

ceput de Barbié du Bocage pe partea liberă a scrisorii ce primise, acesta exprimà mulţumiri lui Philippide, pentru nişte cărţi ce-i trimisese [1]). Vara anului 1803 o petrece Philippide la Târga Ocna [2]).

In acelaş an e menţionat la Viena, împreună cu Antim Gazì, Constandà, Ştefan Ducas, Dim. Alexandridi şi medicul Cavras [3]). Şederea sa la Viena o învederează şi tipărirea, cu cheltuiala lui Gazì, a traducerii «Astronomiei» lui Lalande, apărută în acest an, în Capitala Austriei. Acolo pun cu toţii la cale întemeierea unei Academii în Tesalia, lângă Pelion, «patria» lor, hotărând a-şi da fiecare contribuţia, pentru a predà în această şcoală filologia greacă şi latină, ştiinţele matematice şi fizice. Dorinţa lor s'a lovit însă de împotrivirea guvernului turcesc. Constandà se mulţumeşte atunci a se plăti faţă de patrie, propunând o bucată de vreme învăţătura în mânăstirea Sf. Nicolae de lângă Miliès [4]). Pe la 1811, Philippide se afla iarăşi în Austria, căci îl vedem în trecere, la Linz [5]).

Nu putem precizà durata şederii sale în Moldova, pe care a cunoscut-o în cea mai mare parte. A străbătut-o, în adevăr, până la Soroca şi a văzut „aproape toate târgurile sale“ [6]). E foarte probabil că a petrecut aici în mai multe rânduri, căci, după cât se pare, neîntorcându-se decât trecător în patrie, s'a oploşit la noi şi anume în Moldova.

E sigur că a stat o bucată de vreme în Iaşi, ca profesor. In scrisoarea a 8-a de la Iken, lăudându-se erudiţia sa multilaterală, se adaugă că, după mărturisirea celor cari l-au cunoscut, nu putea totuşi să observe «nici o ordine şi metodă» în vorbirea şi prelegerile sale. Din această pricină, «învăţământul său în Iaşi nu rodì

---

1) Miliarkis, *l. c.*, p. 134, col. 2.

2) 'Ενταῦθα ἤδη τρισκαιδέκατον ἔτος θερίζοντες (Γεωγραφικὸν τῆς 'Ρουμ., p. 160).

3) Sathas, *l. c.* cf. An. Gudas, Βίοι παράλληλοι, I, 353.

4) An. Gudas, *ibid.*, pp. 325—7.

5) La pp. 119—20 ale «Geografiei României», ne spune că «acum cinci ani» (deci la 1811) se aflà la Linz şi, întrebând dacă în apele de acolo se găseşte un soiu de peşte numit *hel*, a auzit că se prinde într'un râuleţ şi i s'a făgăduit să i se aducă a doua zi; dar, plecând în revărsatul zorilor, nu l-a putut aveà.

6) *Ibid.*, p. 81: «διαβάσι γὰρ ἡμῖν ἀπὸ Γκιουργκιόβου διὰ τοῦ 'Ρουμουνικοῦ ἀγροῦ, καὶ διὰ τῆς Μολδόβης μέχρι Σορόκης, καὶ σχεδὸν πάσας τὰς ἀγορὰς ἢ κωμοπόλεις τῆς Μολδόβης περιελθοῦσιν».

în măsura cunoștințelor sale.» O mențiune tot atât de vagă aflăm și în altă parte la Iken [1]).

A petrecut o vreme, pe care de asemenea n'o putem stabili precis, și la Chișinău, unde pare a fi avut, în calitatea sa de ieromonah, un serviciu pe lângă Mitropolie. In adevăr, în «Geografia României», vorbind despre Chișinău, ne spune că în grădina Mitropoliei de acolo s'au sădit, prin îngrijirea sa, cinci platani aduși din Constantinopole. Philippide are o mare predilecție pentru copacul acesta, «podoaba piețelor și izvoarelor și altor locuri din Grecia». Nu l-a văzut la noi, dar l-a întâlnit în orașele Europei, unde n'are totuși «măreția» celui din Grecia. In admirația sa pentru această „podoabă" a grădinilor, el a îngrijit deci să se aducă și la Chișinău. Spre a face acest lucru, a trebuit, fără îndoială, să stea un timp, cu anume rosturi, pe lângă Mitropolia acelui oraș. Petrecerea sa aici trebuie pusă în tot cazul în timpul păstoririi Mitropolitului Gavriil Bănulescu, a cărui bună gospodărie o laudă dânsul, cu câteva rânduri mai jos, — prin urmare între 1812, când acesta ocupă Scaunul din Chișinău, [2]) și 1816, când apare cartea lui Philippide.

Philippide a cunoscut de aproape și Cetatea-Albă. Ai această impresie numai citind descrierea plină de amănunte și atât de exactă a orașului, cu împrejurimile sale, a vieții active de negoț ce însufleția atunci marele port dela gurile Nistrului. O descriere ca aceasta n'o poate face călătorul în trecere. Philippide s'a oprit aici în adevăr în vara anului 1815, când, ne spune însuși, a cutreierat satele noastre de lângă Nistru, în Basarabia: τοῦ παρελθόντος θέρους διελαύνοντες τὰς παρατυρίας κώμας ἐν Βασσαραβίᾳ [3]). In descrierea portului Cetății-Albe, el amintește corăbiile mari pe care le-a văzut acolo «în August trecut».

Poate că tot cam pe atunci, către anii 1810—12, trebue pusă călătoria sa prin Ardeal, a cărui parte de Miază-zi ne-o descrie ca martor ocular și prin partea de Răsărit a Banatului, a cărui zugrăvire înfățișază acelaș caracter.

In «Geografia României», autorul ne spune în adevăr că, auzind dela alții și văzând din geografii că Ardealul este o țară cu

---

[1]) *O. c., I*, 248: «In Iași predară o bucată de vreme Theotoki, Zarzuli, Mesiodax, *Daniel Philippide*, Panaiot Govdela din Tesalia și, timp de un an, Ștefan Ducas.»

[2]) N. Iorga, *Ist. Bis. Rom.*, II, pp. 226—7.

[3]) Geogr. Rom., p. 102.

totul muntoasă, având puţine trecători, sălbatece şi anevoie de umblat, şi-a închipuit că trebue să fie ca «o Elveţie a Răsăritului»; dar, «văzând-o cu ochii noştri *nu de mult*», adaugă dânsul, «am aflat din propria experienţă cât de departe de adevăr sunt cele scrise şi vorbite» [1]).

Cu câţiva ani înainte de 1816, Daniel Philippide se afla din nou în Bucureşti, precum afirmă însuşi, în aceiaşi lucrare a sa: πρό τινων ἐνιαυτῶν, ὅτε καὶ ἡμεῖς ἐκεῖ ἐσχολάζομεν [2]).

Curţile ţărilor noastre erau pe atunci, după mărturisirea chiar a Grecilor, „adevăratul refugiu al elenismului“, „vatra luminilor“, „două oaze“, în care învăţaţii greci puteau respira mai în voie [3]). Bucureştii aveau, prin poziţia lor, un rol mai însemnat decât Iaşii. Philippide a putut fi atras în oraşul, în care atâţia din marii loghiotaţi ai Greciei îşi aflaseră un rost. Poate că venirea sa aici nu era străină de înoirea ce tocmai atunci se dase Academiei greceşti, prin silinţele Mitropolitului Ignatios.

Nu pare însă a fi stat în Bucureşti multă vreme. Fie că nu s'a putut adaptà aici uşor, în mijlocul intrigilor greceşti care pe mulţi i-au gonit, fie că decăderea repede a şcolii sub Vodă Caragea, prea puţin însufleţit «de o adevărată înclinare pentru binele public» [4]), nu mai prezintà pentru dânsul un interes care să-l oprească, Daniel Philippide părăseşte Bucureştii, unde nu-l mai aflăm niciodată.

El a putut trece iarăşi hotarele, pentru a-şi tipări, în 1816, la Leipzig, cele două lucrări închinate neamului nostru. In 1817 era la Viena, de unde figurează între «prenumeranţii» la o lucrare din acest an a medicului Mihail Perdicari [5]).

Philippide s'a întors după aceia iarăşi în Moldova, unde s'ar putea zice că-şi petrece, cu mici întreruperi, restul vieţii. Aceasta nu e fără legătură cu aşezarea în Moldova a rudei sale Niculae Philippide, emigrat, după afirmaţia d-lui profesor Philippide, la noi [6]), şi care nu poate fi altul decât acel „Nicu Philippide“ din

1) *Ibid.*, pp. 8—9.

2) P. 170.

3) Ματθαίου Κ. Παρανίκα, Σχεδίασμα περὶ τῆς 'εν τῷ ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἁλώσεως Κ-πόλεως μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης (ιθ') ἑκατονταετηρίδος, Constantinople, 1867, p. 184.

4) Iken, *o. c.*, I, 254.

5) N. Iorga, *Relaţii culturale greco-române*, în «Rev. istorică», V, 4—5 (April-Maiu 1919) p. 76.

6) Notiţa din *Arhiva*.

Iaşi, trecut în lista prenumeranţilor la „Istoria Daciei“ a lui Dionisie Fotino, apărută la 1818 [1]).

Acolo l-a aflat mişcarea dela 1821, la care dânsul nu ia, ca alţi învăţaţi ai Greciei, o parte activă. Dintr'o scrisoare dela sfârşitul lui Maiu 1819, datată din Iaşi şi tipărită la Iken [2]) aflăm că Peloponesienii hotărâră să-şi întemeieze şi dânşii o şcoală mai sistematică, înzestrată cu ciclul complet al ramurilor de învăţământ. In acest scop fù trimes Panaiot Athanasiu Anagnostopulo, care avea să joace un rol atât de însemnat în mişcarea de liberare a Greciei, ca să îndemne pe toţi Peloponesienii aflători în Moldova şi aiurea și pe alţi compatrioţi să contribue la această operă comună. Ideia fù îmbrăţişată cu căldură de Marele-Comis Teodor Negri, iar „compatrioţii“ învăţaţi Ştefan Duca, Veniamin Lesbios şi Daniel Philippide făgăduiră a se duce în Pelopones, în serviciul acestei idei. Ştefan Duca era atunci în Iaşi. Acolo venise, după izgonirea sa din Bucureşti, si Veniamin Lesbios [3]). Pomenit la un loc cu dânşii, se poate crede că Daniel Philippide se afla, la această dată, în acelaş oraş.

E foarte probabil că nu s'a ţinut de cuvânt şi nu s'a întors în Pelopones. Cel puţin mişcarea heteristă nu-l află în Grecia. Pe când Çonstandà, deşi în vârstă, se coboară în arena luptelor, Philippide se ţine la o parte. Ne mai putând rămânea în Moldova, tulburată acum de «heterişti», el o apucă iarăşi peste hotare, pe drumurile cunoscute ale Apusului, care în tot-d'auna l-au atras. Se duse în Franţa, în Germania, ocupându-se, ca de obiceiu, cu studiul [4]). In Patria sa nu s'a mai întors după aceia. Nerulos ne afirmă că Philippide, „copleşit de infirmităţi, urmare a vârstei şi a vieţii sale laborioase, n'a fost în stare să se ducă în Grecia, după revoluţie“ [5]).

El se va fi întors în Moldova, liniştită acum, unde, câţiva ani mai în urmă, avea să-şi încheie sbuciumata viaţă de neastâmpăr, înmormântat acolo undeva.

In această vreme trebue pusă scrisoarea ce-i adresează Neofit Ducas şi în care acesta, cuprins de dorul patriei şi voind să-l aibă tovarăş de drum, îl îndeamnă să se întoarcă împreună cu dânsul „la

[1]) V. lista dela sfârşitul volumului ultim.
[2]) *O. c.*, II, pp. 48—50.
[3]) *Ibidem*, I, 254: «entwich Beniamin heimlich nach Jassy».
[4]) I. Rizo Nerulos, *o. c.*, p. 66.
[5]) *Ibidem*.

mama Hellada", căci ce mai pot spera ei acum, nişte bieţi „moşnegi fără putere"?[1]).

Nu ştim de unde-şi ia d. profesor Philippide data atât de precisă a morţii lui Daniel. D-sa ne spune că a murit, ca egumen, la o mănăstire din Bălţi, la 9 Noemvrie 1832[2]). Miliarakis pretinde că a murit în Basarabia, la 1833, «după cum se însemnă în Chronologia lui Chiriac Melirrhytos», adăogând că nu se ştie nici oraşul sau satul unde odihnesc oasele sale[3]).

Dintr'un pasagiu al cărţii lui Rizo Nerulos resultă însă ca Daniel Philippide a murit înainte de 1826. Iată, în adevăr, cum îşi încheie fostul său şcolar paginile pe care i le închină: «De şi lucrările sale ştiinţifice şi literare sunt de ajuns pentru renumele său, mă simt fericit a însemnà aici aceste puţine rânduri, *în memoria sa şi a-i plăti, ca discipol, datoria sfântă a recunoştinţii*»[4]). Inţelesul celor din urmă cuvinte nu lasă, credem, nici o îndoială în această privinţă. Şi data tipăririi prelegerilor ţinute de I. Rizo Nerulos la Geneva este 1826[5]). Inainte de această dată trebue pusă prin urmare moartea lui Daniel Philippide, la o vârstă apropiată de 60 de ani.

## II

Daniel Philippide a fost un mare învăţat. Pe lângă studiile serioase făcute în Apus, lungile şi repetatele-i călătorii au fost întotdeauna pentru dânsul prilej de cercetare şi de cultivare a minţii sale bogate. Stăpân «în grad înalt» pe o «erudiţie multilaterală»[6]), el aveà un spirit a cărui originalitate se vădeşte atât în viaţa cât

[1]) Ἐπιστολαὶ πρός τινας ἐν διαφόροις περιστάσεσι, Aegina 1835, t. I, scrisoarea 129. Din nefericire nici una din scrisorile colecţiei nu poartă data.

[2]) Notiţa citată, din *Arhiva*.

[3]) Art. din Ἑστία, p. 166. col 1.

[4]) Locul citat mai sus.

[5]) Exemplarul de la Ac. Rom., care nu e o *nouă* ediţie, poartă data 1828. Sathas (*o. c.*, p. 703) însemnă data tipăririi la 1822. Papadopulos-Vretos (*o. c*, II, p. 331) o pune, exact, la 1826. In adevăr, în anul următor o traduce în l. germană Dr. Christian Müller: «*Die neugriechische Litteratur, in Vorlesungen gehalten zu Genf 1826 von Iacovaky Rizo Nerulos*», Mainz 1827. În Prefaţă, traducătorul declară că voeşte a face cunoscută în Germania o carte, care, altminterea, e foarte greu de aflat în originalul francez, căci s'a tipărit în puţine exemplare.

[6]) Iken, *o. c.*, II, p. 79.

și în scrierile sale. Am văzut mai sus cum aprecia un contemporan această factură a spiritului său fără metodă, care-l face să amestece uneori lucrurile, să se abată adesea în lungi digresiuni de la subiect. Aceasta îl îndeamnă ca, alături de meticuloase cercetări asupra trecutului, de o bogată operă de traduceri, care puneau la îndemâna școlii grecești în prefacere resultatele științii contemporane, să afle încă vreme a se ocupà, cu toată seriositatea, de problema unui instrument de înțelegere universală, fiind astfel, cu *Pasigrafia* sa, precursorul încercărilor sterile ale Esperantiștilor de la noi.

Cunoscător perfect al limbii grecești clasice, în care scrie uneori, Philippide este însă un partisan militant al limbii populare. Grigore Constandà, cu care-și începe dînsul activitatea de publicist, împărtășia aceleași vederi în privința limbii. Astfel, înainte de Corais, care va pune, în mod științific, această problemă, Philippide și Constandà se fac apărătorii limbii vii a poporului, desprețuite de cărturari. În *Geografia Modernă* — Γεωγραφία νεωτερική pe care o tipăresc la 1791, ei își exprimă îndrăzneț părerile lor.

Le cunoaștem din extractele tipărite la Martin-Leacke [1]) și din analisa făcută de Miliarakis.

Autorii atribue causele nenorocirii poporului grec numai ignoranței și dihoniei moștenite de la străbuni. «Cît timp vom disprețui limba noastră», declară dînșii, «vom rămînea ignoranți și nenorociți, pradă comună a altora (ἔσο καταφρονοῦμεν τὴ γλῶσσα μας, θέλομεν μένῃ ἀμαθεῖς καὶ δυστυχεῖς καὶ ἕνα κοινὸ ἕρμαιο, μιὰ κοινὴ βοσκὴ τῶν ἄλλων)». Ei recomandă stăruitor studiul metodic al limbii grăite, ca cel mai sigur mijloc al înălțării poporului. Se ridica energic în potriva imitației șubrede a vechii Gramatici elene, care duce la stilul artificial, neînțeles pentru marea mulțime și îndeamna pe scriitori a se folosi de adevăratul graiu național modern.

Potrivit acestor păreri, într'un Ținut în care limba nu-și avea încă legile sale fixe, autorii au fost îndemnați a întrebuința în scrierea lor o limbă proprie, mai potrivită, după credința lui Leacke, idiomei naționale și, în multe privințe, mai caracteristică și mai expresivă (more consonant to the national idiom, and in some respects more characteristic and more expressive), Ea n'a fost totuși imitată de scriitorii următori, înlăturată de stilul, mult mai lustruit, «italo-elenic» sau «galo-elenic» al lui Corais, de acela al traducatorilor vestitei cărți a lui Barthélémy și de al altor scriitori noui

[1]). *Researches in Greece*, p. 175.

(has been quite superseded by the more polished Italo-Hellenic, or Gallo-Hellenic style of Koràis, of the translators of the Voyage du jeune Anacharsis, and other recent writers).

Constandà revine mai târziu asupra acestei chestiuni, în Prefaţa traducerii Filosofiei lui Soave. Limba nouă, vorbită, o socoate vrednică de ştiinţe şi filosofie. Dacă se pare «nedesăvîrşită», aceasta vine din neştiinţa neamului. «Musele înţeleg toate limbile, totuşi cu mult mai bine se înţeleg ele cu fiecare popor în limba sa proprie, în limba vorbita», zice, atât de cuminte, învaţatul Grec. «Cît timp popoarele Europei despreţuiră limba lor de toate zilele, adaugă dînsul, «Musele fură închise în mănăstiri, în tribunale, în palate. Indată însă ce fiecare popor începu să cultive limba sa vorbită şi să cugete filosofic în această limba, ele fura peste tot şi umbla acum în pieţe, în ateliere, în tabere, în fiecare stare şi în fiece clasă de oameni. Aşa trebue să facem şi noi, dacă vrem cu adevărat să chemăm iarăşi în patria noastră Musele» [1]).

Corais reia, după dînsul, această spinoasă chestiune a limbii naţionale, silindu-se, cu aparatul ştiinţii sale serioase, a scoate limba vorbită din despreţul în care era aruncata. Cu toate ca ţine o cale mijlocie, el stârneşte totuşi o aprigă discuţie în jurul acestei chestiuni. Mulţi vedeau în această încercare o atingere primejdioasă a Elenismului însuşi. În lumea învăţaţilor greci, unii erau acum Coraişti (κοραϊσταί) şi adversarii le zic, în batjocură, κορακισταί (croncanitori), satirisaţi în exagerările lor de către I. Rizo Nerulos, în comedia Κορακιστικά; alţii, protivnici acestora, sunt batjocoriţi la rândul lor cu epitetul de «macaronari» (μακαρωνισταί) [2]).

Intre învăţaţii Greci cari au trecut pe la noi, «anticoraişti» au fost Neophit Duca şi Ştefan Commità, cel dintâi polemist înverşunat, socotit drept corifeul «anticoraiştilor». Ecoul acestei lupte străbate şi în corespondenţa sa cu prietenii, pe cari se sileşte a-i convinge de absurdităţile «înţelepciunii creatoare (δημιουργική σοφία) a lui Corais. In ciuda evoluţiei fireşti a graiului, el ia în râs for-

[1]) Iken, *l. c.*, II, 81—2.

[2]) An. Gudas, *l. c.*, I, 214. E caracteristică pentru marea discuţie de atunci o «Rugaciune pentru Grecia» a călugărului Sophronios Athenaios (2 Iunie 1817). In această revărsare de patimi a înţelepţilor neamului, el chiamă bunatatea lui Dumnezeu, pentru a-i aduce la măsura bunului simţ:

«Dă *Coraiştilor* totdeauna statornică stăruinţă,
*Anticoraiştilor* simţ, judecată şi recunoştinţă,
*Hipercoraiştilor* dă-le mereu măsură şi blândeţă». (Iken, *l. c.*, II, 69).

mele gramaticii populare valorificate prin studiile marelui filolog, «celebre improvizații ale căpăteniei eretice» (τοῦ αἱρεσιάρχου κλεινὰ αὐτοσχέδια) [1]). Daniel Philippide rămâne credincios părerilor sale d'întâi. Firea lui ciudată nu înfățișază însă acea consecvență de fier ce caracterizează pe omul de convingeri. Cui nu-l cunoaște bine i se va părea curios că dânsul scrie totuși, alături de limba pe care o susține, și în cealaltă. Adevărul e că dânsul este pentru limba întrebuințată în vremea sa (ἡ νῦν 'εν Χρήσει) și, în «Epilogul» la *Geografia României,* își expune o parte a ideilor sale în această privință. Nu ne dă motivul pentru care folosește și limba veche. O face poate din paradă de erudiție, cum pare a reieși dintr'un pasagiu în care dânsul își râde de aceia cari nu sunt în stare a întrebuința limba cea veche. Ori-cum, părăsirea unei tradiții seculare nu se face deodată, și Philippide scrie, ca și alții din vremea sa, în limba usuală, ca o ilustrare prin exemplu a teoriei ce sustineau cu privire la folosința acestei limbi ca instrument de cultura.

În „Epilogul" amintit, el răspunde celor cari țin la lucrurile vechi, numai pentru că sunt vechi, adevărați maniaci în această privință (παλαιομανίαν νοσοῦσι), amintindu-le că acum e nevoie să meargă, după expresia celor vechi, «la Musa cea nouă» (ἀπιέναι μὲν τὴν παλαιὰν, ἔρχεσθαι δὲ τὴν νέαν Μοῦσαν). Cei cari numesc «barbara limba nouă sunt pentru autor «foarte puțin mintoși», cu adevărat niște «umbre mișcătoare» (οἱ βάρβαρον ταύτην ὀνομάζοντες, μὰ τὴν ἱεραν ἀλήθειαν. ἥκιστα πέπνυνται καὶ σκιαὶ τῷ ὄντι εἰσὶν ἀΐσσουσαι).

Când vedem răsunetul ce a aflat această însemnată chestiune până la noi, unde astfel de cărți se citiau și unde autorii lor au trăit o vreme, înțelegem mai bine mișcarea ce s'a produs aici, curând după aceia, în jurul aceleiași imperioase nevoi de restaurare a limbii naționale în toate drepturile ei. O rază de lumină a putut străbate în sufletul apostolilor noștri din lupta ideilor ce a frământat atâta pe acești străini cărturari în atingere cu noi.

Daniel Philippide era și în potriva ortografiei tradiționale, pe care o privea ca o greutate de prisos pentru noua limbă greaca. El păstrează forma populară a cuvintelor și leapădă ortografia savantă, pe care nici odată n'a folosit-o în scrisorile sale către prieteni [2]).

[1]) Ἐπιστολαὶ πρός τινας 'εν διαφόροις περιστάσεσι Aegina 1835, t. I, scrisorile 162, 185 și urm.

[2]) Iken, *l, c,,* II, 81—2.

Din «Epilogul» Geografiei de care ne ocupăm mai aflăm câteva lucruri interesante privitoare la autor.

Învăţământul, aşa cum se întocmia atunci, nu-l mulţumeşte. În cuvinte de o cruzime care le face uneori intraductibile, execută Philippide pe aceia cari îşi fac din şcoală un simplu mijloc de reclamă şi câştig.

«Şcolile mult trâmbiţate cu atâta fanfaronadă» (τὰ κομποῤῥημόνως καὶ περπέρως καὶ χυδαίως μάλα θρυλλούμενα σχολαστήρια) sunt o «scârbă», din pricina abuzurilor unor «dascăli de mărunţişuri» (ῥωποδιδασκάλων τινῶν), cari binecuvântează naţia cu poveţele şi îndemnurile lor lungi foarte, «de un stânjin şi de un stadiu», ca şi cum ei ar fi unica făclie de lumină a Greciei (ὡς τάχα μόνων ὄντων τῆς Ἑλλάδος φωτιστικὸς λύχνος ὑπόλοιπος). Dacă Musele Parnasului şi Heliconului nu s'ar trezì «de vocile lor de Stentori şi de strigătele lor», ele «nu s'ar mai deştepta nici odată şi Grecia ne-ar rămânea fără Muse».

«Încetaţi, generoşilor», le strigă Philippide; «Grecia n'are nevoie de vorbe, ci de fapte», (οὐ λόγων χρῄζει ἡ Ἑλλὰς, ἀλλ'ἔργων). Adevărul acesta l-au înţeles numai vrednicii de lauda Macarios, Balanos şi Meletios [1]) «şi toţi câţi au fost acestora imitatori». Ei s'au străduit a îndemna prin faptă, nu prin «fanfaronada vânătoare de slavă». Autorul condamnă uşurinţa unora cari îngrămădesc laude de patriotism asupra celor ce rătăcesc, «ca berzele», prin locuri străine şi se îngrijesc numai de interesul lor. Asemenea laude se cuvin numai celor cari se închină creşterii tinerimii greceşti din inimă curată, nu pentru câştig sau glorie. «Grecia are azi nevoie de dascăli sinceri şi harnici», cari să aibă în vedere tinerimea, nu aplausele, „la care cască gura cei ameţiţi de îndemnurile dascălilor de lucruri ieftine".

Dacă e vorba a şti ce crede dânsul despre chipul de a învăţa, ne declară scurt că trebuie să se imite modelele: Macarios, Balanos şi Ioan κωφός (Surdul) [2]). Atât şi nimic mai mult (Ἰδοὺ

---

[1]) *Macarios* (Macrìs) ieromonahul, unul dintre cei mai învăţaţi clerici ai veacului al XVII-lea. *Balanos* (ὁ Βασιλόπουλος) cel mai strălucit dascăl al şcolii lui Ghiuma din Iannina, unde a predat dela 1723—1760. *Meletios* din Iannina, Mitropolit al Athenei, vestit dascăl, autor al «Geografiei Greciei» şi al «Istoriei eclesiastice» († 1714).

[2]) Dascăl renumit al şcoalei din Târnova Tesaliei. El a dat învăţământului o bază filosofică, «alungând superstiţiile gramaticilor» şi a făcut cu putinţă progresul, după câte afirmă Zaviras. V. Paranikas, *o. c.*, p. 63, nota 4.

τὸ πᾶν εἴρηται δι'ὀλίγου παντάπασι). Să mai spună oare că nu trebue să clădeşti «începând dela acoperiş», cum fac cei pe cari i-a înfăţişat până aici, şi cari «seamănă în pământ nearat?».

Vremea lui Philippide e aceia în care s'a scris mult, mai cu samă tălmăciri şi prefaceri. Dânsul îşi spune şi aici cuvântul, criticând pe cei cari, «abia ieşiţi din şcoală», se reped cu mare uşurinţă la traduceri şi chiar la scrieri proprii, prăpădind pe şcolari cu ideile lor încâlcite. El sfătueşte o predare a cunoştinţelor, o îndelungată experimentare a lor înainte de a le scrie.

Dar mai sunt unii, cari, îndată ce sfârşesc învăţătura, cred că toate le ştiu. Aceştia despreţuesc traducerile, ca ceva nevrednic de dânşii. Ei n'au cetit «cuvântul de tot scurt, — căci are numai patru silabe, — dar mare şi cel mai plin de înţelepciune», ce străjueşte la intrarea templului lui Apollo, şi sar, biete «umbre mişcătoare», dela ştiinţă la ştiinţă şi, fără nici o pregătire, sunt gata a scrie aci Fizică, aci Metafizică, aci Matematici, Istorie, Geografie ş. a.

O chestiune care preocupà atunci pe învăţaţi erà şi aceia a tipăririi cărţilor trebuitoare tinerimii şi a întocmirii unui Dicţionar mai desăvârşit al limbii moderne. Dicţionarul tocmai începuse atunci, supt numele «Chivotul», prin îngrijirea mai multor învăţaţi, la Constantinopole. Philipide vreà ca acest Dicţionar să fie al limbii usuale (τῆς ἐν χρήσει νῦν γλώττης), căci e de neiertat ca multe cuvinte cunoscute în deobşte, în unele părţi, să fie trecute greşit în lexice. Trebue apoi să se meargă «dela cele cunoscute la cele necunoscute».

Cărţile ce se pun «gratuit» în mânile tinerimii sunt obiectul unei specule neruşinate. Nu se vede apoi nici aici o orientare sănătoasă, care să dea înainte de toate «cărţile anevoie de aflat şi cele educative». Un Vatatzes, «poliglot şi instruit», vrednic de a fi dat la lumină, «rămâne încă inedit». Nu mai vorbeşte de Euclid, Archimede, Strabo, Plato, Aristoteles ş. a.

## III

Daniel Philippide e unul dintre cei mai fecunzi învăţaţi ai Greciei, cari au trecut pe la noi. El a alcătuit zece lucrări, în domeniul Istoriei, Geografiei, Filologiei şi Filosofiei. Cele mai multe s'au tipărit şi sunt foarte rare astăzi; câteva au rămas nepublicate şi de sigur că manuscrisele, cu timpul, s'au pierdut.

O parte din aceste lucrări sunt traduceri. Grecia îşi reorganizà în vremea aceia şcolile. Sub înrâurirea Apusului, se creia în toate

părţile învăţământul ştiinţific. Una din nevoile urgente ale ridicării poporului era prin urmare şi înzestrarea şcolii cu Manuale. Învăţaţii dascăli se întrec în opera de traduceri pentru şcolari. E perioada de lucru harnic, care precede cu trei decenii pe aceia dela noi. Limba şi Ştiinţele exacte, unde lipsurile erau mai mari, fac preocuparea de căpetenie.

Om de şcoală, Philippide ştie să preţuiască, cum am vazut mai sus, această folositoare muncă. El participă larg la lucrarea contemporanilor săi pe acest tărâm. Dă apoi si lucrari originale: acelea în care se ocupă de pământul şi neamul românesc, încercarea «nouăi analise a gândirii» pe care-şi clădeşte bizara născocire a limbii universale («Pasigrafia»), şi «Enciclopedia», anunţată, dar rămasă în manuscris.

*1. Geografia Modernă* e cea dintâi lucrare, în colaborare cu Gr. Constandà.

Titlul ei complet, la A. Papadopulos-Vretos: Γεωγραφία νεωτερικὴ 'ερανισθεῖσα 'απὸ διαφόρους συγγραφεῖς παρὰ Δανιὴλ ἱερομονάχου καὶ Γρηγορίου ἱεροδιακόνου, τῶν Δημητριέων· νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα ἐπιστασίᾳ τῶν ἰδίων καὶ φιλοτίμῳ χρηματικῇ συνδρομῇ τοῦ ἐντιμοτάτου κυρίου "Ιδου Δροσινοῦ Χατζῆ "Ιδου, ἐξ 'Αμπελακίων. Τόμος Α'. περιέχων τὴν Εὐρωπέϊκη Τουρκία, 'Ιταλία, Σπανία, Πορτουγαλλία καὶ Φράντζα. 'Εν Βίεννῃ, παρὰ τῷ εὐγενεῖ κυρίῳ Θωμᾷ τῷ Τράττνερ. 1791, εἰς 8ον».

Pap.-Vretos pune această notiţă: «Tomul al II-lea nu s'a tipărit, iar cel d'intâi a fost închinat de cei doi amici colaboratori şi compatrioţi Daniel Philippide şi Grigorie Constandà generalisimului Rusiei Potemkin, care în acel an se afla cu armata sa în Bucureşti, locul petrecerii celor doi editori» [1]).

Leacke [2]) ne-a lăsat o analisa a acestei cărţi. Ea cuprinde, după o introducere în Geografie, descrieri ale ţărilor enumerate în titlu. Al doilea volum, care n'a mai apărut, trebuia să cuprinda celelalte ţări ale globului.

Lucrarea e compilată după cărţi de geografie din Apus, afară de partea privitoare la Turcia, în care aflăm informaţii originale, uneori, precum afirmă Leacke, grăbite şi neexacte (with hasty and incorrect remarks).

Dar analisa pe larg a acestei cărţi ne-a dat-o, în articolul citat, Miliarakis. După dânsul, «Geografia modernă», de şi semnată

---

1) Νεοελληνικὴ φιλολογία, P. II, p. 87.
2) Lucrarea citată mai sus.

de cei doi învățați, a fost scrisă numai de Philippide. Constandà, mai tânăr de cât acesta, pare a fi avut o parte foarte mică la compunerea operei. Observația lui Miliarakis că «limba, stilul, părerile, aprecierile, principiile morale și politice înregistrate, izvoräsc din condeiul lui Philippide, cum se adeverește și din operele ulterioare și din traduceri», [1]) e foarte exactă.

Dedicația către Potemkin vine din partea Helladei care, odinioară «ilustră și vrednică de invidiat», e astăzi într'o stare de plâns, subiect de tragedie». Strigându-i plângerea dureroasă a Hecubei: «Vai, nefericita de mine! ce să spun acum?.... Cine îmi va fi într'ajutor, — ce zeu sau geniu?» (Οἲ 'γω μελέα, τί ποτ' ἀπύσω ; etc.), — ea îi răspunde: «Cine altul decât tu, palmierul cel înalt și umbros, cel mare pe lângă cel mai mare și rodnic măslin înverzit... arborul mântuitor, prin care vlăstarele hederei târându-se pe pământ, călcate de toți în picioare, se vor ridicà iarăși pe stejarii săi de odinioară?».

Afară de dedicație și introducere, «Geografia modernă» e scrisă în limba populară. Cea dintâi problemă ce-și puseseră dela început învățații, în Grecia, a fost în ce limbă trebuiau să se adreseze poporului. Ei se împărțiseră, cum am văzut, în două tabere, unii fiind pentru greaca cea veche, alții pentru cea populară. Autorii Geografiei moderne» se așezară între partisanii celei din urmă. Am văzut, mai înainte, ideile lor în această privință. «Incepeți, urmași ai acelor vechi și vestiți Eleni, să-i imitați cultivând limba voastră și atunci veți învăța și grecește mai bine și mai ușor», sfătuesc dânșii.

Patriot arzător, Philippide strecoară necontenit plângerea sa asupra stării nenorocite a Greciei în robie. Gându-i covârșit de durere se întoarce mereu asupra trecutului, din care numai scoate speranțele sale de viitor. Spiritul ce a însuflețit pe străbuni, nu s'a stins, ori cât de mari sunt ruinele micului popor: «el nu așteaptă de cât un vânt prielnic, pentru a se aprinde iarăși și a străluci pe scena lumii».

În expunerile sale istorice, în descrierea locurilor, cu tradiția și amintirile lor, a oamenilor, cu obiceiurile ce-i deosebesc, pretutindeni Philippide împletește observațiile sale, proclamă, îndrăsneț, principiile vieții politice sănătoase. Tendința aceasta se vădește în toate lucrările sale, traduceri sau originale. Preocuparea sa con-

[1]) Ἑστία, pag. 115, 1.

stantă e de a trezi în connaţionalii săi interesul pentru bunurile comune de cucerit. De aceia scăderile pe care le întâmpină între ai săi sunt întotdeauna veştejite energic. Preoţii ar putea fi mai învăţaţi, constată într'un loc, «dacă ar avea şi sfinţii Archierei oarecare grijă: dar ei nu se uită decât numai la hirotonisiri». Intr'alt loc, condamnă pe călugării dela Sf. Munte, pentru ignoranţa şi pofta lor de câştig. Veştejind vrajba şi certurile care au dus la ruina Greciei vechi, declară că «singure au fost moştenite de urmaşi».

Caracterizând această nobilă atitudine, Miliarakis scrie cu drept cuvânt că, dacă impetuosul Ὡς πότε παλλικάρια νὰ ζῶμεν στὰ βουνὰ al lui Rhigas Pherrhaios e privit ca cel d'întâi ecou al Revoluţiei franceze la hotarele Greciei, Geografia lui Philippide e «cea dintâi lucrare în proză, în care principiile despre libertate şi sclavie, despre cârmuirea publică, despre virtuţile cetăţeneşti şi iubirea de patrie au fost expuse în cea mai instructivă şi vioaie zugrăvire» [1]. Astfel alcătuită, cartea lui Philippide e plină, fireşte, de digresiuni, de observaţii şi îndemnuri folositoare, de critică luminoasa şi de aspre cuvinte de osândă, care ies din cadrul strict didactic al unui manual de învăţătură. In lipsa unei prese, autorul întocmeşte însă, cum observă atât de bine Miliarakis, nu atât o «carte didactică pentru copii», cât mai ales o «lectură pentru toată lumea» [2].

In acest spirit, «Geografia modernă» nu ne dă descrierea vechei Hellade, cum făcuseră, înainte de Philippide, alţii, ci descrierea pământului grec din vremea aceia. Autorul porneşte dela cunoştinţele sale proprii, folosindu-se, pentru locurile neştiute de dânsul, de spusele localnicilor.

Geografia Europei o începe cu Grecia, «caci trebue să ştie cineva mai întâi şi mai bine locul său». La început, o schiţare a pământului grec în vremea veche, a creşterii lui pe urma cuceririlor lui Alexandru-cel-Mare, pentru a ajunge la Grecia contemporană, pe care o desparte în două: cea *europeană* şi cea *asiatică*. Cea d'intâi cuprinde şi Peloponesul, Grecia propriu-zisă, Tesalia, Epirul, Albania, Macedonia, Tracia, Creta, celelalte insule ale Egeii, ce ţin de Europa şi insulele Mării-Ionice. Grecia asiatică trebuia să formeze cuprinsul vol. II, care n'a mai apărut.

Zugrăvirea locurilor în care trăise — Magnesia, cu vestiţii Zagoriţi, Epirul, Macedonia — e întipărită mai adânc de nota sa personală.

1) Art. cit., p. 135, 1.
2) *Ibidem*, p. 147, 1.

Moldova şi Valahia îşi au capitolul lor. Philippide scrie cu simpatie despre ţările în care trăise şi care au fost atâta vreme azilul Grecilor prigoniţi. Relevând şirul de Domni pe cari nobilii neamului său i-au dat ţărilor noastre, el adaugă, cu sinceritate, că «în Domnie, face unul mai mult, altul mai puţin», fiecare după vrednicia şi posibilităţile pe care le are.[1]).

2. *Traducerea Logicei lui Condillac:* Ἡ Λογικὴ, ἢ αἱ πρῶτα ἀναπτύξεις τῆς τέχνης τοῦ στοχάζεσθαι. σύγγραμμα στοιχειῶδες ὁποῦ τὸ Συμβούλιον τῶν Παλατίνων Σχολῶν ἐζήτησε καὶ ἀνέκρινε. συγγραφὲν παρὰ τοῦ Κονδιλλιὰκ καὶ μεταφρασθὲν εἰς τὴν ὁμιλουμένην ἑλληνικὴν διάλεκτον πα, ὰ Δανιὴλ Δημ·ιητ ίου ἱερομονάχου τοῦ Φιλιππίδου τοῦ ἐκ τῆς κώμης Μηλιῶν τοῦ Πηλίου ὄρους. παρ' οὗ προσετέθησαν καὶ σημειώματα καὶ μία συνοπτικὴ ἔκθεσις τοῦ μηχανισμοῦ τοῦ λόγου μετὰ τῶν σοφισμάτων, καὶ ἕνας λόγος περὶ σχολείων· νῦν πρῶτον ἐκδοθὲν ἐπιστασίᾳ Ἀνθίμου Ἀρχιμανδρίτου τοῦ Γαζῆ· ἐν Βιέννῃ τῆς Ἀουστρίας. Παρὰ τῷ Φράντζ Ἀντωνίῳ Σχραῖμβλ. 1801. Εἰς 8ον"[2]).

Exemplarul e interesant prin discursul asupra şcolilor, cuprins în adaos şi din care s'ar puteà vedeà mai lămurit ideile ce călăuziau pe autor, în această chestie. Din nefericire, nu l-am putut aflà în bibliotecile noastre[3]).

3. *Astronomia lui Lalande,* traducere. Titlul, după Vretos: Ἐπιτομὴ Ἀστρονομίας, συγγραφεῖσα ὑπὸ Ιερωνύμου Λαλὰνδ, διευθυντοῦ τοῦ Ἀστροσκοπίου τῆς Γα.λίας. Μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν καθομιλουμένην ἑλληνικὴν διάλεκτον παρὰ Δ. Δ. Φιλιππίδου, τοῦ ἀπὸ Μηλιῶν τοῦ Πηλίου ὄρους. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα ἐπιστασίᾳ, συνδρομῇ καὶ διορθώσει οὗ Ἀρχιμανδρίτου Ἀνθίμου Γαζῆ, χάριν τῶν φιλομούσων τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους· ἐν Βιέννῃ. 1803. Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Γ. Βενδώτη. Τομ. 2. Εἰς 8ον"[4]).

Traducerea e închinată lui Alex. Const. Muruzi, Domnul Moldovei. În introducere, traducătorul se ocupă iarăşi de chestiunea limbei. La sfârşit, adaugă un studiu asupra socotirii timpului la diferite popoare, asupra calendarului roman, cu îndreptările papei Grigore şi asupra chipului în care Apusenii şi ortodoxii socotesc

[1]) *Ibid.,* 163, 2.

[2] La A. Papad.—Vretos, Κατάλογος τῶν ἀπὸ τῆς Κ-πόλεως μέχρι τοῦ 1821 τυποθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὁμιλουμένην ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν Atena, 1845, p. 37. Acelaş, Νεοελληνικὴ φιλολογία. II, 119—120.

[3]) Un exemplar a aflat d Iorga în biblioteca lui Costache Negruzzi (v *Rev. Istorică,* IV (1918), n-le 4—10, pag. 94).

[4]) Νεοελλην. φιλ., II, 127—8.

zilele Paştilor. O tabelă astronomică, însoţită de explicaţii, încheie lucrarea [1]).

*4. Istoria României:* «Ἱστορία τῆς Ῥουμουνίας, ἢ ἔκθεσις τῶν ἀξιολογωτέρων μνημονευομένων συμβάντων ἐν τοῖς ἀριστεροῖς κάτω Παριστρίοις, ἀπὸ τῆς εἰ βολῆς τῶν Αἰγυπτίων μέχρι τῆς καταστάσεως τῶν Ῥουμουνικῶν ἀρχηγεμονιῶν τοῦ Ῥουμουνικοῦ ἀγροῦ καὶ τῆς Μολδόβης· νῦν πρῶτον συντεθεῖσα καὶ τύποις ἐκδοθεῖσα. ᾿εν Λειψίᾳ ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Ταουχνίτζ. Τόμος Α'. Μέρος Α'. 1816. εἰς 8ον» [2])

Vretos pune o notiţă, în care spune că autorul acestei opere e Daniel Philippide şi că din pricina criticii aspre ce i s'a făcut în Λόγιος Ἑρμῆς, n'a mai dat urmarea.

E cartea analizată de Erbiceanu şi asupra căreia vom reveni îndată [3]).

*5. Geografia României:* «Γεωγραφικὸν τῆς Ῥουμουνίας, ἐς ἀκριβεστέραν καὶ πληρεστέραν κατάληψιν τῆς ἱστορίας αὐτῆς· νῦν πρῶτον συντεθὲν καὶ τύποις ἐκδοθὲν, ἐν Λειψίᾳ τῆς Σαξονίας, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Ταουχνίτζ. Τόμος α'. Μέρος β' 1816. in 8⁰».

Despre această lucrare vom trată pe larg mai departe [4]).

*6. Încercare a unei analise a gândirii, deosebită de cele de până acum:* „Ἀπόπειρα Ἀναλύσεως τοῦ Νοουμένου ἑτεροίας παρὰ τὰς νῦν· νῦν πρῶτον ἐκπονηθεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα παρὰ τοῦ ἀποπειρογράφου τῆς Ῥουμουνίας. Ἐν Λειψίᾳ. 1817. Παρὰ τῷ Τάουχνιτζ. εἰς 8ον" [5]).

D. Profesor Philippide o crede „o carte de filosofie cantiană" [6]), luându-se, de sigur, după titlul ei. În «Catalogul cărţilor neo-greceşti tipărite la N. Glykys, în Veneţia 1821», adaos la vol. II al lui Iken, însemnarea «Încercării» lui Philippide poartă menţiunea: «Aceasta e Pasigrafia sa».

Lucrul e perfect exact. Un exemplar se păstrează la Academia Română şi l-am putut cerceta [7])

1) Miliarakis, *l. c.*, p. 166,1.

2) Pap.—Vretos, *Νεοελλ. φιλ.* II, 187.

3) Aceasta e mai răspândită; o au mai multe biblioteci şi câţiva particulari.

4) Un exemplar se află în bibl. Ac. Rom., altul în bibl. Universităţii din Iaşi, un al treilea îl posedă biblioteca d-lui Ioan I. C. Brătianu. D. Iorga a mai aflat unul în biblioteca lui Vasile Drăghici, dela biserica 40 de Sfinţi din Iaşi (v. *Fl. Darurilor*, II, 9); iar în Cluj, d. Dr. Babeş posedă de asemenea această rară carte.

5) Vretos, *l. c.*, p. 192-3.

6) Articolul citat.

7) El poartă şi un autograf al lui Philippide: «Τῷ Ἰωάννῃ Στούρζᾳ, ὁ συνθέτης».

Opera[1]) e închinată «iubitorului de știință» și are drept *Motto* o frază din Plato și una a autorului însuși (semnată 'Εγώ), unde se afirmă puterea rațiunii față de empirism, ideia de temelie a construcției sale bizare. Ea se deschide printr'o Prefață, («Către cetitori»), în care, prevăzând impresia inovației ce putea părea «ciudată», declară că aceia cari socotesc «bizar» nu ce e în potriva adevărului și rațiunii, ci lucrurile care sunt «în potriva obiceiului», aceia numai îl vor crede, pentru încercarea sa, un om curios. Noutatea nu trebue să sperie: totul este ca ea sa se împărtășească de rațiune și adevăr. Pentru ce nu trebue oare să preferim ce este bun? Când este cu putință să ne folosim de cărți reduse, cu puține foi, de ce să umblăm cu cărțoaie împovărătoare, cheltuindu-ne vremea cu ele în zadar? «Un dicționar de buzunar, alcătuit din puține coale, prin care s'ar putea traduce și toate cartile câte se află în Biblioteca regală a Parisului, nu e de preferit înaintea tuturora?» Dacă nu facem astfel, ne vom rătăci «ca în haosul fără minte al lui Anaxagora (ὥσπερ ἐν ἀναξαγορείῳ ἀνόῳ χάει)».

După aceste cuvinte de introducere, urmează Cartea I, care cuprinde «partea teoretică». Autorul începe prin deosebirea filosofică a *cunoștințelor spiritului* (αἱ νοὸς γνώσεις), singure eterne în mijlocul lumii pieritoare, de cele *empirice* (αἱ ἐμπειρικαὶ γνώσεις), nesigure și schimbătoare. Cunoștințele empirice nu sunt științifice; numai spiritul le ridică, purificându-le, la treapta cunoștințelor științifice.

*Limba* e alcătuirea cea mai empirică și, fiindcă ea este unicul organ al învațaturii, se îngreuiază astfel și învățătura și nenumărate rele isvorăsc de aici în lume. Invățații, privind-o ca o simpla cunoștință, ca o învățătură pentru sine, o îngreuiază și mai mult, uitând că limba a fost hărăzita de Dumnezeu ca mijloc de exprimare și interpretare a cugetului. De aici o amestecătură în care te pierzi, «o mare de neregularități aproape de netrecut" [2]). Și nu e vorba de mulțimea celor fără carte, ci de învățații cari se folosesc de „limba științifică". Și cred ei serios că mulțimea le cetește operele? Exemplul gardianului din Paris care, întrebat de un Suedez, sosit întâia oară în marele oraș, unde e Hotelul lui Molière, îi raspunse că nu știe cine e Molière, este, după Philippide, destul de instructiv [3]).

1) Are 256 + 6 pag., 8⁰.
2) Pag. 5.
3) Pag. 7.

Autorul crede prin urmare foarte nimerit ca oamenii învăţaţi să se folosească de aceiaşi limbă între dânşii. Care este însă această limbă? Una din limbile empirice întrebuinţate până acum? Aceasta nu se poate, pentrucă fiecare o preferă pe a sa, ca cea mai frumoasă din toate. Oare vechea elenă sau latina, înrudită cu dânsa? Dar acestea se învaţă amândouă, pentru ca să nu pierdem lanţul şi începuturile şi isvoarele cunoştinţelor omeneşti. Ele nu sunt familiare tuturor. Pe lângă aceasta, şi limbile de azi şi cele vechi sunt „empirice", şi empirismul se opune ştiinţii.

Pornind dela marele cugetător Bacon, care declară că trebue formată din nou gândirea umană, Philippide vede în această ingenioasă frază toată cheia problemei. El spune că sunt aproape 20 de ani de când a început a observa greutăţile neînvinse şi multele neregularităţi ale limbii şi s'a gândit a le înlătura. Şi, dacă mai avea vre-o îndoială, i-a venit în minte exemplul celui dintâi om care a încercat să exprime sunetele prin semne, dificultăţile întâmpinate de acesta, din pricina slăbiciunii care face pe om în genere să nu primească născocirea altuia. [1]) Exemplul Egiptenilor, cari întrebuinţară simboluri pentru cuvinte, e în această privinţă instructiv. Pornind de aici, a putut îndrăzni cineva să realizeze ceia ce părea cu neputinţă, desfăcând cuvintele în elementele lor simple şi înfăţişându-le pe acestea prin semne. «Toate sunetele simple ale locuitorilor pământului», pretinde autorul, «oricât de deosebite, nu trec poate peste numărul 50». Natura, «privită cu băgare de seamă şi fără prejudecăţi», e foarte simplă în începuturile sale. «Sunetele simple sunt foarte puţine şi prin urmare şi semnele lor, elementele cuvintelor, de o potrivă, chiar dacă numărul cuvintelor se urcă aproape la nesfârşit» [2]). Limba se poate aşa dar cuprinde în puţine cuvinte, care să încapă într'o cărticică, oricât ar părea de absurd acest lucru, fiind obişnuiţi cu Lexicele enorme, care se transportă cu carul (τὰ καὶ ἁμάξης ὅλης εἰς μετακόμισιν δεόμενα [3]).

Limba trebue să fie ştiinţifică şi prin urmare metodică. Pentru aceasta, trebue să deosebim cugetările principale de cele secundare şi cuvintele de care trebue să ne slujim pentru unele şi pentru celelalte; să deosebim deci cuvântul primitiv de cel derivat, pe cel simplu de cel compus. Cuvintele primitive sunt puţine, dar noi

---

1) P. 10.
2) P. 12.
3) P. 13.

putem scoate dintr'însele, prin derivare și compunere, mulțime de cuvinte de tot felul.

Documentarea lui Philippide e simplă. Dacă e să exprimăm,—urmează dânsul—acțiunea cuprinsă în verbul διορθόνω, zicem διόρθωσις; de ce nu zicem atunci și βάδισις, ἔλπισις, ὅρισις, ἄξις ș. a., ci spunem βάδισμα, ἐλπίς, ὁρισμὸς, ἀγωγή? Vrând să exprimăm subiectul care face acțiunea zicem διορθωτὴς, ἐπαινέτης, δοτήρ, ἀμύντωρ, γραφεύς, ἡγεμών ș. a. De ce nu zicem uniform ἐπαινετὴς, δοτής, ἀμυντὴς, γραπτὴς? Aceiași «desordine» și în limbile franceză și germană. [1]) Deschide orice carte și peste tot vei afla «știința îmbrăcată în zdrențele empirismului».

Pe tonul acesta își continuă Philippide, «analisa» sa «logică», după premisele ce și-a tras. Dacă atâtea noțiuni exprimă aceiași ideie, de ce nu se folosește și aceiași terminație pentru toate? se întreabă dânsul.

In sfârșit, spre a învedera în chip practic «desordinea» constatată prin teoria expusă până aici, autorul pune în coloane cuvintele întrebuințate în limbile greacă, germană, latină și franceză pentru aceiași noțiune: ἡ μάχη, *der Krieg, bellum, la guerre* ș. a. Hotărât, acesta e un adevărat «haos anaxagoreic» [2]).

Și astfel, vrând să oprească procesul firesc al schimbării graiului după legile sale, Philippide proclamă «adevărul» că singură limba ștințifică» poate rămâne totd'auna aceiași, ca și spiritul ei creator, cea «empirică» fiind supusă necontenitelor oscilațiuni ale inovației. [3]) Iar limba «științifică» e produsul acesta artificial, graiul-mumie al tuturor oamenilor și al tuturor timpurilor. Această limbă «științifică, metodică, filosofică, logică, naturală» va avea numai «cuvinte monosilabe». Acestea vor exprima toate cugetările primitive și toate stările sufletului. Ele vor alcătui, prin derivare și compunere, cuvinte «înțelese de sine», care nu mai au nevoie de tălmăcire (αὐτοκατάληπτοι, αὐθερμήνευτοι). Toată această operație făcută cu bună rânduială, încât să se vadă dintr'odată că ai a face cu un substantiv, verb sau conjuncție și că e vorba de un animal, plantă, metal sau altceva.

Aceasta e, în puține cuvinte, teoria filosofică nouă, «analisa spiritului deosebită de cele de până acum», care dă titlul însuși al cărții «Ανάλυσις τοῦ Νοουμένου».

1) Pp. 25—6.
2) Pp. 41—2.
3) P. 54.

Urmează apoi partea practică, în «Cartea II».

Mai întâi «Semnele sunetelor simple; elementele cuvintelor sau literele», în care se cuprind şase *triftongi* (ca *iái, iói, iúi*, ş. a.), cu desluşiri asupra pronunţiei. Apoi despre „Cuvinte", începând cu Exclamaţiile, «semne ale primelor sunete ieşite din gură inconştient», un fel de «preludiu al desfacerii gândirii» (*οἷον προοίμιον καὶ προαύλιον τῆς ἀναλύσεως τοῦ νοουμένου*). Vin apoi «Verbele»; iată câteva mostre: *οβγ*=simt, *οβδ*=văd, *οβζ*=aud, *οβθ*=gust, *οβκ*=miros etc., combinând fiecare consonantă, la rând, cu vocala o şi cu celelalte litere.

«Numele» se despart în trei clase; a fiinţelor vii (animale), a celor pe jumătate vii (plante) şi a celor fără viaţă (*ζωονομία*, *ἡμιζωονομία* şi *ἀζωονομία*). In noua limbă a lui Philippide omul se chiamă *βεθ*, maimuţa *βελ*, leul *γελβ*. Un Apendice dă cuvintele ce numesc diferitele expresii ale cugetări noastre, atribute, numerale, particule. Se expune în sfârşit teoria declinării şi a conjugării, se dau reguli pentru derivare şi compunere.

Cartea se încheie cu probe din această nouă limbă, 30 de pagini de bucăţi ticluite în graiul monstruos, care trebuia să fericească omenirea. Philippide îl presintă, în cele din urmă pagini cetitorului, ca o nepreţuită invenţie, pe care rămâne s'o desăvârşească de acum alţii, «dacă cumva ruşinoasa trândăvie şi slăbiciune, indiferenţa nelegiuită şi detestabilă, mercantilismul nesuferit şi presumţia şi mai nesuferită nu vor împiedeca încercarea trudnică şi grea».

Ori cât de original a fost învăţatul grec, nu trebue să credem totuşi că ideia acestei inovaţiuni i-a venit aşa deodată, în orele sale de meditaţie. Deşi n'o mărturiseşte, el a avut modèle. In vremea sa, «problema» aceasta agità tocmai unele capete în Apus. Un ofiţer german invalid, osândit la nemişcare până la capătul vieţii, a meditat mulţi ani asupra acestui lucru şi a născocit un sistem «pasigrafic», în care numai decât recunoaştem modelul lui Philippide. Germanul îşi asociase la răspândirea invenţiei sale pe un Francez, Père Sicard, institutor la Azilul de surdo-muţi din Paris şi acesta devenise apoi colaboratorul său la întregirea lucrării, printr'un aşa zis «Mare Nomenclator».

«Pasigrafia» apăruse, la 1797, într'o ediţie franceză, identică cu cea publicată, în aceiaşi vreme, în l. germană. Titul ei complet sună astfel:

«*Pasigraphie* Premiers éléments du nouvel Art-science d'écrire et d'imprimer en une langue de manière à être lu et entendu dans

toute autre langue sans traduction. Inventés et rédigés par I*** de M***, ancien Major d'infanterie allemande. Première édition, originale comme l'édition en langue allemande.

«A Paris, au Bureau de la Pasigraphie, rue Notre-Dame de Nazareth, numéro 118. 1797».

Iată definiţia scrierii nascocite: «Ecrire même à ceux dont on ignore la langue au moyen d'une écriture qui soit l'image de la pensée que chacun rend par différentes syllabes, c'est ce qu'on nome Pasigraphie».

Resultatele: «Deux personnes de divers pays ne savent chacune que leur idiome: elles apprennent à la *pasigrapher*: dès lors ce que l'une écrit dans sa langue, l'autre l'entend dans la sienne. Adaptez la méthode à plusieurs langues, le même écrit, le même imprimé sera lu et compris en autant de langues, comme l'arithmétique en chiffres, les caractères de la chymie et la musique sont également intelligibles, de Pétersbourg à Malthe, de Madrid à Péra, de Londres et de Paris à Philadelphie ou à l'isle de Bourbon».

Sistemul constă: 1) dintr'o *gamă pasigrafică* de 12 caractere care n'au valoarea niciunei litere, din niciun Alfabet. Ele dau, prin diferite combinaţiuni, cuvintele; 2) din 12 reguli aplicabile tuturor limbilor, reguli fără nici o excepţie; 3) din accentuaţia şi punctuaţia obişnuită în Europa.

Materialul e împărţit pe lecţii, pentru învăţarea părţii teoretice. In Partea II-a a lucrării, se dă un *Indicule pasigraphique*, al cuvintelor care servesc de legătură sau complement al sensului pentru celelalte cuvinte; un *Petit Nomenclateur*, cu aceste 6 categorii: număr, materie, minerale, exterior, proposiţii şi interior; un *Grand Nomenclateur pasigraphique*, cu cele 12 clase principale: D-zeu, astre, anotimpuri, esenţă, acţiuni ale fiinţelor, efecte, om sensibil, slăbiciune, milă, voinţă, neglijenţă, emulaţie.

Dacă ne amintim declaraţia lui Philippide, că «de aproape 20 de ani» se gândeşte a pune capăt «desordinii» ce stăpâneşte limba şi a plăsmui invenţia cu care, în 1817, iese la lumină, daca ţinem apoi seamă că aceleaşi categorii ale graiului pe care le vedem în «Pasigraphie» le aflăm şi la dânsul, nu mai încape nici o îndoială că de aici s'a inspirat. Călătoria sa în Apus coincide cu data apariţiunii «Pasigrafiei», care trebue să fi făcut acolo oarecare zgomot. Curiositatea firească a lui Philippide l-a făcut sa cugete însuşi asupra acestei «probleme» şi rodul meditaţiei sale îndelungate a fost această faimoasa carte, deosebita totuşi de cea

din Apus, prin lunga introducere savantă care expune teoria sa filosofică asupra rostului și creației limbii comune tuturor. Aici face el prin urmare un pas mai îndrăzneț; căci, pe când «Pasigrafia» Germanului dădeà un simplu mijloc de *scriere* internațională a ideilor, el născocește o *limbă* internațională.

Impresia făcută de această laborioasă inovație, în care autorul își punea, cum am văzut, atâta nădejde, n'a putut fi cu mult deosebită de aceia pe care ne-o face nouă astăzi. Corespondentul lui Iken ne mărturisește că tuturor celor cari au citit-o li s'a părut „o glumă". [1]) Simțindu-se dator a o discutà și dânsul, se exprimă asupra ei, într'o notiță, astfel: «[Pasigrafia] vorbă cu vorbă: arta universală de a scrie, care trebuià să slujească tuturor popoarelor de pe pământ, pentru schimbul ideilor, dar în genere tot atâta de puțin realizabilă ca și propunerea unei monete universale, care să servească pentru mai multe țări la schimbul general». O asemenea limbă, pe lângă că e imposibilă, «ar fi încă moartea tuturor nuanțelor fine ale vorbirii». Și, în ce-l privește, declară neted că n'ar puteà ceti nici o poezie în limba universală. O contrafacere ca aceasta i-ar amintì în totdeauna «țifrata limbă nesuferită a diplomaților». Cu toate acestea, corespondentul ne spune că lucrarea lui Phillippide a fost favorabil apreciată în Λόγιος Ἑρμῆς pe 1820, p. 228, de către Manuel Bernardos Cretanul, din Iași. [2])

7. *Istoria lui Trogus-Pompeius,* tradusă în neo-greacă: «Ἐπιτομὴ τῶν Φιλιππικῶν τοῦ Πομπηΐου Τρόγου νῦν πρῶτον ἐκ τοῦ Λατινικοῦ εἰς τὴν Αἰολοδωρικὴν Ἑλληνικὴν διάλεκτον μεταγλωττισθεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα παρὰ τοῦ Ἀποπειρογράφου τῆς Ῥουμουνίας. Ἐν Λειψίᾳ, παρὰ τῷ Γάουχνιτζ. 1817. εἰς 8-ον».

Papadopulos-Vretos, dela care luăm titlul, are și aici o notiță, în care spune că sub denumirea ἀποπειρογράφος Ῥουμουνίας se ascunde Dimitrie Daniel Philippide. Adaugă apoi că acesta nu știà sau a neglijat a însemna în introducerea la Istoria lui Trogus-Pompeius că traducerea acestuia «cel d'intâi o întreprinsese Atenianul Ἰωάννης Μάκολας» și trimite la No. 13 al catalogului său [3]). Lucrarea se deosebește prin mulțimea notelor polemice din josul paginilor.

8. *Traducerea lui Florus.* Ea nu e amintită în nici unul din

---

[1]) *L c.*, II, 80.

[2]) Notă la pag. precedentă. Cf. Miliarakis, art. din Ἑστία, 165, 2.

[3]) *L. c.*, 193. Cf. Miliarakis, art. cit., 166, 2. Anul traducerii lui Macolas, 1686.

izvoarele cunoscute. Miliarakis o înregistrează cu titlul ei complet: «Φλώρου ἐπιτομὴ τῶν Ῥωμαϊκῶν, νῦν πρῶτον ἐκ τοῦ ῥωμαϊκοῦ εἰς τὴν αἰολοδωρικὴν ἑλληνικὴν διάλεκτον μεταφρασθεῖσα καὶ ἐκδοθεῖσα παρὰ τοῦ ἀποπειρογράφου τῆς Ῥουμουνίας. Ἐν Λειψίᾳ 1818».

La sfârșitul traducerii, pune ca și aiurea, în chip de epilog (ἐπιλεγόμενα), un studiu asupra metodei practice a învățământului. E întitulat; „Μάθησις κοινῶς τί εἶναι καὶ πῶς πρέπει νὰ γίνεται" (Invățământ în genere ce este și cum trebue să fie)[1]).

9. *Traducerea «Filozofiei naturale»* a lui Brisson, care nu s'a tipărit.[2])

10. O *„Enciclopedie"* in 12 vol., în 4⁰, cuprinzând istorie naturală, geografie ș. a. A fost anunțată la 1820[3]); prețul «8 ducați olandezi». Și aceasta a rămas netipărită.

Iacovaky Rizo Nerulos atribue lui Philippide și traducerea *Chimiei lui Fourcroy*[4]) (Philosophie chimique), pe care însă n'o aflăm amintită sub numele său la nici unul din bibliografi. Poate că a fost la mijloc o confusie, căci opera lui Fourcroy a fost în realitate tradusă de Teodosie Iliadi, fiul doctorului Manassi, tipărindu-se la Viena, în 1802.

## IV

Dintre toate aceste lucrări, două ne privesc de-a dreptul.

*„Istoria României"* a atras, cum am văzut, încă de mult atenția lui C. Erbiceanu, care, în repetate rânduri, s'a oprit asupra ei. I. Rizo Nerulos o numește «savantă istorie a națiunilor valahă, moldavă și basarabeană» și ne spune că Impăratul Alexandru, căruia i se închinase, i-a dăruit pentru aceasta autorului un inel împodobit cu briliante[5]).

Asupra cuprinsului e de prisos a ne opri, dupa cele expuse de Erbiceanu. Reținem numai întrebuințarea denumirii de *România*, pe care n'o aflăm înainte de Philippide și supt care el cuprinde întreg neamul nostru din stânga Dunării: «αὕτη ἐστὶν ἡ ἱστορία τῆς περι-

[1]) Pag. 166, 2. Un exemplar, cu un autograf al lui Philippide către I. Rizo Nerulos, s'a aflat în biblioteca lui C. Negruzzi, relevat de d. N. Iorga, *Rev. Ist.*, IV (1918), n-le 4-10, pp. 78 și 93.

[2]) Leake, *l. c.*. p. 85; Miliarakis, p. 166, 2. Reprodusă și la Iken, în «Catalogul scriitorilor greci», adaos la vol. II și luat după Leake.

[3]) Iken, Catalogul amintit mai sus. Cf. Λογ. Ἑρμῆς pe 1820, p. 238.

[4]) *O. c.* p. 66.

[5]) Locul citat.

φήμου ταύτης χώρας, τῆς ἀναμεταξὺ Τίσσου, Ἴστρου, Πόντου καὶ Τύρα ἀπολαμβανομένης». El trage prin urmare ţării noastre, cu o sută de ani mai înainte, hotarele cele fireşti etnice: Tisa, Dunărea, Marea-Neagră şi Nistrul. Şi nu întâmplarea sau un simplu capriciu îi suggerează această denumire: ea i se impune logic, îndreptăţita prin locul întâi pe care-l ţin Românii, atât prin vechimea cât şi prin numărul lor (ὠνομάσαμεν τὴν χώραν ταύτην Ῥουμουνίαν ἀπὸ τοῦ πρωτεύοντος διὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν Ῥουμούνων). Autorul respinge pe toate celelalte ca nefireşti şi zădarnice, aducătoare de confuzie şi în Istorie şi în Geografie.

Cartea aceasta, care nu ocoleşte admiraţia pentru virtutea neamului nostru, a stârnit o polemică violentă între autor şi redactorii foii dela Viena Λόγιος Ἑρμῆς. «Elenismul» pierdea atunci tot mai mult terenul la noi. Conştiinţa naţională, care avea să aducă în curând în ţară solia mântuitoare a lui Lazăr, începuse a nelinişti pe loghiotaţii care serveau aici, înainte de toate, «marea ideie» a lor. Informaţiile tipărite de Iken în privinţa mişcării culturale din ţările noastre înregistrează conflictul acesta, care, în timpul Domniei lui Vodă Caragea, se pronunţă vădit.

În aceste împrejurări nu ne poate mirà indiferenţa cu care Grecii au primit lucrările lui Philippide privitoare la noi şi critica aspră cu care le-a întâmpinat Λόγιος Ἑρμῆς. Nu cunoaştem aceasta critică decât din puţinele cuvinte în care o aminteşte Vretos, în notiţa sa la „Ist. României". El o califică aspră (αὐστηρὰν ἐπίκρισιν) şi ne spune că autorii ei arătau că lucrarea aceasta nu era *de nici un folos pentru poporul grec* (δι᾽ ἧς ἀπεδείκνυεν, ὅτι ἡ ἔκδοσίς του δὲν ἦτο πρόξενος οὐδεμιᾶς ὠφελείας εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος). «În urma acestei critici», adaugă dânsul, «autorul, poate, n'a mai dat volumele următoare ale scrierii sale [1])». Miliarakis reproduce de asemenea câteva din graţiosităţile redactorilor foii vieneze. Philippide e calificat «cel mai trivial vulgarist» (χυδαιέστατος χυδαϊστής), «noua Musă prigonitoare a celei vechi» (Νέα μοῦσα ἀποδιώκουσα τὴν παλαιάν), iar limba în care scrie e numită, batjocoritor, *philippidism* (φιλιππιδισμός). Avem însă răspunsul lui Philippide, pe care el l-a dat în „Geografia României", curând prin urmare după apariţia criticei. Aceasta a ieşit, spune Vretos, în Λογ. Ἑρμ. din 1816, paginile 212—222. Philippide a tipărit în acelaş an Istoria şi Geografia sa privitoare la Români. Cea din urmă era menită chiar să pre-

[1]) *O. c., 187.*

gatească și să ușureze înțelegerea celei d'întâi. Geografia a urmat îndată Istoriei, dând astfel prilej autorului să răspundă numai decât criticilor săi.

Volumul Geografiei trebuie să fi fost scos de supt teascuri, când a apărut critica privitoare la Istorie. Așa se explică pagina de răspuns, cu literă măruntă, adausă la sfârșit, după ce autorul scrisese un lung „Epilog", în care s'ar fi putut răfui și cu criticii săi tot atât de bine cum se răfuise cu atâția.

Din violența răspunsului ne putem face o ideie de severitatea cu care fusese judecată scrierea lui Philippide. „Aud că editorii mercantilului, iubitorului de minciuni, necultivatului și cu desăvârșire grosolanului Hermes", începe dânsul, „cari toate le cunosc și nimica nu știu, tărâța și gunoiul Filologiei grecești, încă și mai înainte de a ceti (căci a pricepe nu știu dacă sunt în stare) *România,* au început a lătra după dânsa". Dar „neștiutori de învătatura grecească, neștiutori de istorie și pentru grosolana lor lipsă de judecată, pentru nestăpânita obrăznicie și netrebnicia lor atât de mare", „lepidoptere vătămătoare„ ei „sunt vrednici de mult dispreț, dar de nici un răspuns". Ce li s'ar putea, în adevăr, răspunde, când le place a jertfi totul „furiei lor de nume și furiei de câștig"? „Spună ce-or vrea, bârfească ei cât vor putea, latre cât i-or tăia capetele: puțin îi pasă lui Hippoclide, zice proverbul (μικρὰ παντάπασι φροντίς Ἱπποκλείδῃ, ἡ παροιμία φησί)",

Ecoul acestei polemici îl aflăm și aiurea. În traducerea *Filipicelor* lui Pompeius Trogus, tipărită un an mai în urmă, Philippide caută prilejul, într'o lungă *notă* de trei pagini [1]), de a îndrepta încă odată atacuri vehemente împotriva criticului său.

Aceiași nestăpânită indignare ce trece în expresii tari, aceiași dura ironie în contra adversarului, un «neguțător de vorbe» — λογοκάπηλος, λεξιπράτης, care se «urcă pe cothurni și plutește în aer, pentru cele câteva aticisme ale sale». Știind istoria României, continuă Philippide, „cât o știe și un birjar din București și Iași", a dus în toate părțile vorba că lucrarea e o carte de nimic, vădindu-se astfel „un închipuit ciudat și viclean, un apucat presumpțios (ἕνας κάτοχος δοξόσοφος)", care merită a fi respins de patrioți ca „o rușine și necinste a neamului".

Primirea aceasta glacială din partea celor cari puteau să-l înțeleagă l-a umplut de amărăciune și desgust. Fire ciudată, aprinsă,

[1]) Paginile 319—323.

Philippide simţì dureros jicnirea şi nu mai continuă lucrarea, în care pusese, cu pasiunea sa de istoric, şi multă înţelegere iubitoare pentru neamul la care aflase adăpost. În „Epilogul“ amintit, el declară că a fost nevoit a se opri „chiar dacă n'a vroit“ şi a tăceà „cu desăvârşire“, neavând „nici un ajutor de nicăeri“. Acelaş lucru, cum vom vedea, şi pentru cealaltă lucrare ce ne priveşte.

«*Geografia României*» trebue socotită ca un Suplement la Istoria lucrată în acelaş timp. Autorul însuşi ne spune, dela primele cuvinte, că a vrut să «unească» la «Istoria României» o sumară şi repede ideie despre Geografia ei: ἵνα πρὸς τῇ τῆς ἱστορίας αὐτῆς ἀποπείρᾳ, μικράν τινα καὶ σύντομον γεωγραφικὴν ἐπισυνάψωμεν ἐπιτροχάδην ἔννοιαν. Numai aşa ne putem explica tipărirea ei cu «tomul I, partea a II-a», când nu există o parte «a întâia». Ea e considerată prin urmare ca partea a doua la cea d'întâi a Istoriei Titlul însuşi al Geografiei devedeşte rostul acesta suplementar al lucrării, menite a uşura înţelegerea mai deplină a Istoriei, ἐς ἀκριβεστέραν καὶ πληρεστέραν κατάληψιν τῆς ἱστορίας αὐτῆς.

Cartea de Geografie a ieşit, ca şi Istoria, la Tauchnitz, în Leipzig, la 1816.

Singur d. Philippide i-a închinat, cum am spus, câte-va pagini de generalităţi. Ea este însă pentru noi prea însemnată pentru a nu fi cunoscută mai de aproape. Aduce, în adevăr, o preţioasă informaţie sigură, care vine de la un martor ocular, despre pământul şi neamul nostru acum o sută de ani. Cartea este, în clipele de faţă, şi de actualitate. Ori-cât de sumare sunt, uneori, observaţiile autorului, ele nu sunt lipsite de valoare, cu atât mai mult cu cât, ca şi în «Ist. României», Philippide îmbrăţişează în descrierea sa pe Românii din toate Ţinuturile, ne uitând nici pe fraţii Macedoneni, pe cari i-a cunoscut de aproape. Datele privitoare la Basarabia, patru ani numai după anexarea ei la Rusia, prezintă un deosebit interes pentru noi.

Mai întâiu un capitol despre «Aşezarea geografică a României», prinsă între hotarele etnice unde ne-au dus jertfele noastre de azi. Ea merge de la Dunăre la izvoarele rîului Ung şi dela Cetatea-Albă, „punctul cel mai de Răsărit“, la Tisa, în faţa Solnocului, „cel mai de Apus“. Urmează „Observaţii“ asupra climei, „Impărţirea în Ţinuturi“, o „Comparaţie între Ardeal şi Sviţera“. Apoi capitolul despre „Locuitori“, cu un lung Excurs asupra Armenilor şi Ţiganilor. Se descrie în urmă solul, cu o exactitate

care se explică în bună parte prin desele călătorii ale autorului prin Ținuturile românești. "Produsele" (minerale, plante, animale) fac obiectul câtorva capitole de tot interesul. „Apele" în sfîrșit și „Sub-împărțirile" (Ținuturile). Urmează fiecare, pe rând, pe județe. Ale Basarabiei, Moldovei, Bucovinei, ale Țării-Românești, raielele turcești, județele Banatului, ale Ținutului Ghiula, prin care el înțelege țara Crișului și a Maramureșului și, în sfârșit, la urmă de tot, ca o încoronare a pământului românesc, în mijlocul căruia stă, Ardealul.

La sfârșitul cărții, Philippide tipărește, în loc de Introducere, a cărei utilitate, odată ce totul s'a expus, n'o vede, un „Epilog" (Ἐπιλεγόμενα) de 17 pagini, mai mult pentru a răspunde obiceiului. Autorul află aici prilej de a polemiza cu toți aceia de cari originalitatea firii sale se izbise, ori dela cari avuse de suferit. „Epilogul" este, cum s'a arătat, o critică acerbă îndreptată în potriva directivei de atunci a mișcărei culturale grecești. El se încheie cu o parte cu totul personală, asupra căreia vom reveni mai departe.

După „Epilog", se adaugă o poveste orientală: «*Cele ce mi-aduc aminte din Istoria lui Șah Nadir, cetită de mine acum șapte ani, compusă de către Vatatzes Bizantinul*», pe care o dă așa cum o mai ține minte, pentru ca, dacă s'ar întâmpla să se piardă manuscrisul lui Vatatzes, „să se salveze măcar această bucată dintr'însul".

Geografia cuprinde și trei hărți, care ar merita să fie reproduse: 1. Asia cu România; 2. România (Dacia); 3. Gurile Dunării.

Citind cartea aceasta, ești izbit de atitudinea de simpatie a autorului față de Români.

Și, mai întâi, el s'a ostenit mult pentru a ne cunoaște bine. Scrierea se întemeiază în cea mai mare parte pe ce văzuse insuși (καθ'ὅσον αὐτόπται αὐτῆς ἐγενόμεθα τὰ πλείω λέγοντες)[1]. A străbătut Banatul, Ardealul, oprindu-se la Alba-Iulia, pe care o află «mai frumoasă și mai plăcută de cât multe poziții frumoase», la Sibiiu, Făgăraș, Brașov. A trecut, pe valea Oituzului, în Moldova, pe care a străbătut-o de asemenea, în bună parte. Basarabia a cutreierat-o mai toată, descriindu-ne o cu multă siguranță, însemnându-i locurile, cu aspectul și bogăția fiecăruia. Philippide se minunează de rodnicia ei și declară că „Ținut mai roditor n'a văzut dela Iași până la Paris", nici poziție mai frumoasă de cât

[1]) Pag. 1.

a Cetăţii-Albe n'a întâlnit „de la Paris şi de la Amsterdam până în Moldova“. Ţara-Românească a bătut-o de asemenea, de la Giurgiu până la Focşani. Singură Oltenia i-a rămăs necunoscută, şi dânsul ne-o descrie din auzite.

Românii sunt urmăriţi cu interes pretutindeni. Îi caută şi peste hotarele geografice, dincolo de Nistru şi dincolo de Bug, în părţile Poloniei, peste Dunăre, pănă în Tesalia şi Epir, unde i-a văzut de aproape.

Philippide aminteşte cu stăruinţa originea noastra romana şi nu se sfieşte a afirma continuitatea Românilor în stânga Dunării. Cei cari-i aduc aici de dincolo sunt „prieteni ai linguşirii şi vrăjmaşi adevărului“. In altă parte el apără vechimea Românilor în Ardeal, ridicându-se cu indignare împotriva geografului Büsching, care socoate pe Români „străini“ în Ardeal şi vrednici de nici o atenţie. Un altul, care afirmă că Saşii sunt în Ardeal „de 25 de ori mai mulţi de cât toate celelalte neamuri“, nu merită a fi numit istoric, căci nu cunoaşte nici „Alfabetul istoriei“.

Aceiaşi imparţialitate îl face să condamne silnicia care a zmuls o parte din Românii Ardeleni dela sânul Bisericii ortodoxe, găsind că, „în vremile cele barbare“, Românii au fost cârmuiţi „mai înţelept şi mai omenos“, iar „în cele zise filosofice mai barbar şi mai neuman“.

Trăind îndelungată vreme printre noi, Daniel Philippide a putut aprecià însuşirile deosebite ale ţăranului nostru, „partea cea mai preţioasă a populaţiei, temelia întregului popor, părinţii şi hrănitorii oraşelor“. Aici a cunoscut întâia oară mămăliga, hrana de căpetenie a locuitorilor de la ţară, „despreţuiţi în chip netrebnic si nerecunoscător de cei nerecunoscători şi netrebnici“. El însemnează cu oarecare mirare chipul în care şi-o pregătesc, „nu frământând făina în căpisterie, nici lăsând să se dospească coca în aluat“, spre a face dintr'însa pâne pe care s'o coacă în cuptor, „ci presărând faina în apă fiartă în clocote, într'un ceaun spânzurat mai totdauna d'asupra focului de vârful a trei beţe, prinse între ele şi amestecând cu o lingură“.

Boerilor, cari se ruşinau de numele de Rumân, ştie să le dea o lecţie, observand că „ar trebui mai degrabă să se mândrească decât să se ruşineze cu numele poporului“. Şi, dacă vor să se ruşineze cu tot dinadinsul, apoi să se ruşineze „că nu ştiu că Rumân este numele poporului lor“. Dacă nu-l primesc, „ei se arată vădit a fi streini, veniţi din afară“. „Să se ruşineze“, le strigă acest străin,

care ştia să preţuiască mândria de neam, „auzind că fac parte din poporul marelui Traian!". Un Român n'ar fi vorbit mai răspicat.

Philippide a întrebuinţat pentru lucrarea sa unele cărţi, privitoare la Români. Afară de autorul pe care-l aminteşte fără a-l numi şi afară de Büsching, el a cunoscut lucrarea unui „Suedez" pe care-l pomeneşte odată fără nume, şi a cunoscut „Descrierea Moldovii" a lui Cantemir. In cea mai mare parte însă informaţia se sprijină pe propria sa experienţă şi aceasta dă o însemnătate mai mare Geografiei. Numeroase date statistice asupra locuitorilor, asupra avuţiei naţionale, asupra negoţului cu vecinii şi cu Răsaritul, dau o icoană sigură a stării economice a ţărilor noastre cu o sută de ani în urmă. Singură partea culturală lipseşte aproape cu totul, şi explicaţia o aflăm în împrejurările ce stăpâniau atunci.

Autorul mânueşte cu multă siguranţă limba savantă în care scrie. El. creiază de multe ori cuvinte şi dă stilului, în descrieri, o mlădiere care aminteşte cele mai bune modèle. Pagini de o aleasa frumuseţe se întâlnesc de câte ori autorul se află în faţa minunatelor tablouri ale Firii.

„Geografia României" s'a izbit, ca şi mai înainte „Istoria" de indiferenţa, ba poate chiar de atitudinea protivnică a intelectualilor, printre cari Grecii pismaşi nu puteau suferi ca unul dintre ai lor să închine asemenea cărţi de recunoaştere neamului nostru, Geografia a aflat aceeaşi atmosferă ca şi Istor ia, şi Philippide· încheiând-o, vesteşte cu destulă amărăciune că se va opri aici, de şi gândul său a fost să înfăţişeze această Geografie a noastră în cadrul său cel mai larg. Pasagiul cu care încheie merită a fi reprodus în întregime:

„Şi astfel, scoborând şi străbătând timpul Istoriei dela Sesostris până la cele d'intâi vremuri ale Domniatelor româneşti, care, dela Făgăraş, pe Olt, şi dela Maramureş, în părţile Tisei, s'au strămutat şi s'au aşezat în părţile de Miază-zi ale României, ne-am oprit aici, pentru că împrejurările nu ne îngădue şi multe am suferit. Am fost nevoiţi a ne oprì, chiar dacă n'am voit, şi, zău, de altmintreli am tăcut cu desăvârşire, văzând că trebue să lucrez numai prin mine, fără să am, din prea marea răceală şi nesimţire totală a oamenilor, nici un ajutor de nicăeri. Pentru aceia, măcar că am dorit să vorbesc despre mai multe fapte, şi mai bine, despre toate faptele, — pre cât este cu putinţă — privitoare la Geografia ţării,

ne-am mulţumit cu aceste puţine, pe care înşine le-am văzut, şi am renunţat la celelalte.

„Mulţumeşte-te şi tu, iubite cetitorule, şi cele puţine spuse, din lipsă de mijloace, primeşte-le ca imbold şi ca un îndemn altora ca să spună mai multe. Spunând acestea, în supărarea cea foarte mare, în plângerea şi necazul nostru, nu ne mai rămâne alta de zis de cât a cere iertare concetăţenilor că datoria către patrie nu ne-am îndeplinit-o cum se cuvine, împiedecaţi de împrejurări neprevăzute, de răutatea unora — şi mai mult de cât răutatea! — împiedecaţi, zic, de a imità pe Macarios, pe Balanos şi pe Ioan Kuphos (Surdul).

„Fiţi sănătoşi, iubiţi cetitori.

PHILIPPIDE».

Cu aceasta, Philippide nu-şi încheie opera de publicist; el punea numai capăt activităţii sale cu privire la Români. Căci, cum s'a văzut mai sus, jumătate din scrierile lui au fost alcătuite *după* aceia.

„Geografia României" a aflat totuşi repede căutare. Dionisie Fotino o foloseşte în a sa Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, tipărită la Viena, numai doi ani după apariţia cărţii lui Philippide. In descrierea geografică şi politică a ţărilor noastre, el împrumută, fără a o spune, din această carte.

In partea privitoare la Ţara-Românească, Fotino e cu mult mai desvoltat — el o cunoştea mai de aproape — de cât Philippide. Planul însă e luat, în liniile sale mari, de la acesta, cum arată simpla comparaţie a capitolelor. Descrierea judeţelor urmează aceiaşi ordine, cu singura deosebire că, pe când Philippide păstrează vechea împărţire politică a ţării, Fotino ţine seamă numai de ordinea geografică a judeţelor. In descrierea unor oraşe, a Bucureştilor mai cu seamă, se recunosc reminiscenţe din cartea lui Philippide.

Când e vorba însă de Moldova, folosirea părţii respective a Geografiei lui Philippide ia proporţiile unui adevărat plagiat.

Judeţele se dau perfect în aceiaşi ordine. Se începe, ca la Philippide, cu judeţul Covurlui, urmându-se în sus linia Prutului, coborând apoi dela Dorohoi în jos prin mijlocul Moldovii şi iarăşi urcând, cu judeţele din partea muntelui, încheindu-se cu Suceavaa. Afară de Iaşi, unde adaugă puţine lucruri şi de Covurlui, unde şirul ideilor e schimbat, descrierea *tuturor* celorlalte judeţe e *copiată* după Philippide. Terminologia singură e mai modernă la Fotino.

A transcrie întreagă această parte, în paralelă cu pasagiile din „Geografia României“ ar fi prea mult. Aducem numai câteva probe şi ori-cine poate controla restul:

| Dionisie Fotino | Daniel Philippide. |
| --- | --- |
| *Covurluiu* «Τὸ παρὸν θέμα εἶναι τὸ νοτιώτατον καὶ ὁροτεθεῖται πρὸς τὴν Δόμπριζαν (τὸ πάλαι Πεύκην) διὰ τοῦ Δουνάβεως, πρὸς τὴν Ἰμπραΐλαν διὰ τοῦ ποταμοῦ Σιρέτου, καὶ πρὸς τὴν Βεσσαραβίαν διὰ τοῦ π. Προύτου. „Πόλις πρωτεύουσα αὐτοῦ εἶναι τὸ Γαλάτζι, καθέδρα τῶν Ἰσπραβνίκων, οὓς ὀνομάζουσι περκαλάμπους· κεῖται δὲ αὕτη ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὄχθῃ τοῦ Δουνάβεως, ἀναμεταξὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Σιρέτου καὶ Προύτου. Εἶναι δὲ σκάλλα μεγάλη μὲ ναυπηγίαν, εἰς ἣν εἰσέρχονται διὰ τοῦ Δουναβείου στόματος Σουλινὰ πλῆθος μικρὰ καὶ μεγάλα καράβια etc“. | „Ὁ ὑπονομὸς οὗτος τὸ νοτιώτατον τῆς Μολδόβης ἐπέχων, ὁρίζεται τῷ Ἴστρῳ τῆς Δομπρίτζης. τῷ Σιρέτῃ τῆς γῆς τῆς Μπραΐλης, καὶ τῷ Προύτῳ τῆς Μπασσαραβίας. „Γαλάτζ, πόλις, ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὄχθῃ τοῦ Ἴστρου, ἀναμεταξὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Προύτου καὶ τοῦ Σιρέτου. Ἐνταῦθα ἀφικνοῦνται πολλὰ μικρὰ καὶ μεγάλα πλοῖα ἐκ τῶν παραποντίων καὶ ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀναπλέοντα τὸ στόμα τοῦ Ἴστρου τὸν Σωληνᾶν etc.“ |
| *Dorohoi.* „Τὸ παρὸν θέμα ἐκτείνεται ἄνωθεν τοῦ Ἰασίου παρὰ τὸν Προῦτον, καὶ ἔχει καθέδραν τῶν Ἰσπραβνίκων τὴν ὁμώνυμον κωμόπολιν Δουροχόϊ, παρὰ τὴν μόνην αὐτοφυᾶ λίμνην ἐν Μολδαυΐᾳ“. | „Ὁ ὑπονομὸς οὗτος ὑπέρκειται τοῦ ἀνωτέρου παρὰ τὸ Προῦτον. „Δ ο υ ρ ο χ ό ϊ κωμόπολις παρά τινα λίμνην τὴν μόνην αὐτοφυᾶ ἐν Μολδόβῃ, κατοικητήριον τῶν ὑπονομαρχῶν“. |
| *Herța.* „Μικρὸν θέμα ἑπόμενον τοῦ Δοροχοΐου, μὲ ὁμώνυμον κωμόπολιν καὶ ἀγορὰν καθέδραν τῶν Ἰσπραβνίκων· καὶ ἐντεῦθεν πρὸς τὸ νότιον μέρος ἐπιστρέφομεν“. | „Χέρτζα, μικρὸς ὑπονομὸς καὶ κώμη καὶ ἀγορά, οἰκητήριον τῶν ὑπονομαρχῶν. „Ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ τὸ νότιον τρεπόμενοι ἔχομεν“. |
| *Botoşani.* „Τὸ παρὸν θέμα εἶναι μικρὸν ἐξ οὗ ἔχει ἡ Δόμνα τὴν | „Ὁ ὑπονομὸς οὗτος μ ι κ ρ ό ς ἐστι, καὶ ἐντεῦθεν ἔχει τὴν πρόσο- |

πρόσοδον. Ἔχει δὲ πόλιν ὁμώνυμον φέρουσαν τὰ δευτερεῖα τοῦ Ἰασίου, καθέδραν τῶν Ἰσπραδνίκων, καὶ ἐμπορικὴν μετὰ τὸ Γαλάτζι δευτέραν'.

Roman. „Τὸ παρὸν θέμα κεῖται πρὸς τὰς χειμερινὰς δυσμὰς τῆς Κυρλιγατούρας, περὶ τὸν ποταμὸν Σιρέτην, μὲ ὁμώνυμον πόλιν, εἰς πεδιάδα ὡραιοτάτην ἀναμεταξὺ Σιρέτου καὶ Μολδόβα τῶν ποταμῶν· εἶναι δὲ θρόνος ἐπισκοπῆς καὶ οἰκητήριον τῶν Ἰσπραδνίκων".

Suceava. Τὸ παρὸν θέμα ἐκτείνεται ἄνωθεν τοῦ προῤῥηθέντος· καὶ μ' ὅλον ὅπου τὸ περισσότερον μέρος ὑπεχωρήθη τῇ Αουστριακῇ ἐξουσίᾳ, ἔμεινε πλὴν νὰ εἶναι καὶ τὸ 'εναπολειφθὲν τῇ Μολδόβῃ πάλιν μεγάλον καὶ ἀξιόλογον.

„Ἔχει κωμοπόλεις δύω, τὴν μὲν Φαλτιτζένι καθέδραν τῶν Ἰσπραβνίκων, κειμένην οὐ μακρὰν πρὸς δυσμὰς τῆς Σουτζάβης πόλεως τὴν δὲ Μπουρδουζὲν μὲ παζάρι, πρὸς ἀνατολὰς τῆς Σουτζάβης, καὶ ἀριστερᾷ τοῦ π(οταμοῦ) Σουτζάβης".

δον ἢ δόινα· οὕτως ὀνομάζεται ἡ σύζυγος τοῦ ἡγεμόνος.

Πουτοσσιάν. πόλις ἐν ἀναπεπταμένῳ τόπῳ, δευτέρα μετὰ τὸ Γαλάτζ, ἐμπορική, οἰκητήριον τῶν ὑπονομαρχῶν'.

„Ὁ μικρὸς ὑπονομὸς οὗτος κεῖται πρὸς χειμερινὰς δυσμὰς τῆς Κυρλιγατούρας, περὶ τὸν Σιρέτην.

Ῥώμανον, πόλις, 'επισκοπή, ἐν ὡραιοτάτῃ πεδιάδι, ἀναμεταξὺ Σιρέτου καὶ Μολδόβης, ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τῆς Μολδόβης, οἰκητήριον τῶν ὑπονομαρχῶν".

„Ὑπονομὸς ὑπερκείμενος τοῦ ἀνωτέρω, ἀξιόλογος ἔτι Μολδόβης, καί τοι τοῦ μείζονος μέρους ὑποχωρηθέντος ἤδη τῷ ἐστραϊχικῷ οἴκῳ ἐν τῷ 1774 ἔτει· πρὸς θερινὰς δυσμὰς τῆς Μολδόβης·

„Φαλτιτζέν, κωμόπολις, κατοικητήριον τῶν ὑπονομαρχῶν, οὐ πόῤῥω πρὸς δυσμὰς τῆς Σουτζιάβης πόλεως.

„Μπουρδουζέν, μικρὰ κώμη καὶ ἀγορά, πλησίον πρὸς ἔω Σουτζιάβης, ἐν ἀριστερᾷ τοῦ ποταμίου Σουτζιάβης"

Acestea sunt puţinele date ce am putut culege cu privire la Daniel Philippide. Ele sunt totuşi de ajuns, pentru a-i asigura un loc de merit între străinii cărora le datorim ceva, şi un gând de pietate trebuie să se îndrepte astăzi din partea noastră către dânsul. In mijlocul atâtor învăţaţi ai naţiei sale, cari au tras, poate, foloase mai mari pe pământul nostru ospitalier, fără a se plăti cu recunoştinţă, Daniel Philippide îşi închină o bună parte a muncii sale pentru a vorbi, cu o mare iubire de adevăr, despre noi.

El ne-a cercetat cu de-amănuntul, cutreierând ţinuturile româneşti pretutindeni, entusiasmându-se de frumuseţile şi bogăţia lor, oprindu-se cu simpatie asupra ţăranului care, cu toată mizeria ce-l covârşia pe atunci, îl interesează peste tot. Cunoscător al trecutului nostru, învăţatul grec afirma îndrăsneţ nobleţa originii noastre romane şi încearcă a trezi în cei înstrăinaţi mândria acestei origini.

Ne facem astfel o plăcuta datorie de a pune, după o suta de ani [1]), la îndemâna publicului nostru o carte pe care de mult ar fi trebuit s'o cunoască.

Lucrarea are însuşirile şi defectele minţii enciclopedice, fara metodă, a autorului. Acesta înclină adesea spre amănuntul istoric şi ne duce în digresiuni de puţin interes. Alteori informaţia e de tot sumară şi n'o putem regretà în deajuns. De aceia n'am crezut că trebuie să încărcăm lectura cu lucrurile care nu ne privesc; celelalte au fost traduse în întregime.

[1]) Studiul care vede azi lumina tiparului a fost pregătit, încă din 1917 a Iaşi.

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΝ ΤΗΣ 'ΡΟΥΜΟΥΝΙΑΣ

ἐς ἀκριβεστέραν καὶ πληρεστέραν κατάληψιν τῆς ἱστορίας αὐτῆς,

νῦν πρῶτον συντεθὲν καὶ τύποις ἐκδοθὲν ἐν Λειψίᾳ τῆς Σαξονίας ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Ταουχνίτζ.

Τόμος Α'. Μέρος Β'.

1816.

---

I.

## Aşezarea geografică. Observaţii asupra climei. Impărţirea în ţinuturi. Comparaţie între Ardeal şi Sviţera.

(Pp. 1—23)

«România» e aşezată între al 44-lea şi 47-lea grad de latitudine boreală, partea sa cea mai de Miază-zi fiind regiunea Dunării între Rusciuc şi Nicopole, iar cea mai de Miază-noapte izvoarele râului Ung şi între 38° şi 48° longitudine, având punctul «cel mai de Răsărit» la Cetatea-Albă şi «cel mai de Apus» în faţa Solnocului, pe Tisa.

Autorul dă îndată un capitol de observaţii asupra climei, în care, explicând particularităţile proprii pământului românesc, faţă de altele cu aceiaşi aşezare geografică, află prilej a expune idei din cultura ştiinţifică ce căpătase în Apus.

«Impărţirea României» o face, dela Răsărit către Apus, astfel: Basarabia, Moldova, Banatul; la Nord şi, în parte, la Apus Ghiula; la Miază-zi Ţara-Românească, pentru care el are, în traducere, expresia 'Ρουμουνικὸς ἀγρός şi, în mijlocul tuturora, Ardealul ('Αρδέλιον), cum îl numeşte cu singurul cuvânt potrivit, ca «localnic», faţă de celelalte numiri: Heptapolis, Pannodakia, Transilvania, pe care le respinge ca «barbare şi deşerte» (ὡς βαρβαρικὰς καὶ ματαιοσόφους).

Am văzut mai înainte cum, auzind dela alții și cetind în Geografii că Ardealul e cu totul acoperit de munți, cu trecători puține și anevoie de umblat, și-a închipuit această țară «ca o altă Sviţeră, a Europei de Răsărit» (ὡς ἕτερον τοῦ ἑῴου Εὐρώπης Σβάϊτζ). Când a văzut-o însă de aproape, și-a dat numai decât seama cât de departe de adevăr erau cele auzite și cetite de dânsul. Și «poliglotul» Cantemir, adaugă Philippide, în cartea sa despre Moldova «spune că în partea de Apus a Moldovii se află munți mari și înalți foarte». Dar, «dacă pentru astfel de munți ne folosim de asemenea epitete, ce ne va mai rămânea de zis, când vom avea sa spunem ceva despre Olimp și Parnas și Helicon, despre munții Splugen și Blanc ?».

«Este, în adevăr, Ardealul, ca și Sviţera, înconjurat și acoperit de munți» ; dar a conchide de aci că e «asemenea cu aceia», nu e drept. Acolo sunt munții sălbateci, stâncoși, tăiați de prăpăstii adânci ; ei au vârfuri pleșuve, acoperite de zăpezi în cea mai mare parte a anului, unele chiar în totdeauna, înfiorând pe trecător cu priveliștea lor monstruoasă. Sunt douăzeci de ani aproape de când autorul a fost la Chur și «încă și acum», mărturisește dânsul, «trăiește vie în închipuirea mea, puternic întipărită, icoana locului înfricoșător, ca și cum aș fi văzut-o ieri». Cu o plăcută emoție își aduce aminte de drumul prăpăstios dela Chur, de valea adâncă a Rinului în spume, la picioarele muntelui ce atârnă amenințător deasupra, — înfiorătoare priveliște, de îți îngheță sângele în vine» νὴ τὴν ἀλήθειαν, τὸ αἷμα ἐν ταῖς ἀρτηρίαις μικροῦ, τὸ λεγόμενον, ἐπήττετο). A trecut pe acolo adevărate «punți aeriene», aruncate din culme în culme, «mai înalte decât faimoasele grădini ale Semiramidei».

Astfel de călătorie a făcut dela St. Gall sau mai bine, dela Chur, prin Splugen, până la Chiavenna, la un ceas de lacul Como. Dar călătoria prin partea de Miază-zi a Ardealului e «ca o plimbare într'o prea frumoasă grădină». (ὥσπερ τις ἐν καλλίστῳ περιβόλῳ περίπατος). Căci, dela culmea ce desparte Banatul de Ardeal și până la Brețcu, aproape de munții Moldovii, pretutindeni se oferă ochilor frumoase culmi line, acoperite de copaci până sus, tăiate de câmpii și mai frumoase. «Poziția Bălgradului, așezat sus pe malul Mureșului, e mai frumoasă și mai plăcută decât multe poziții frumoase». Stejarul, fagul, ulmul, arțarul acoperă de obiceiu culmile munților.

«Patru șiruri dulci» sunt de trecut, dacă străbați partea de Miază-zi a Ardealului, «din vârfurile Banatului până într'ale Moldovii». «Cel d'intâi e acela în care se află Casova și Casovița, al doilea la Apus de Sibiiu, ca la trei ceasuri ; al treilea e la Sudul Brașovului și al patrulea, cel pe care trebue să-l treci când mergi dela Brețcu în Moldova». Aici întâlnești vama austriacă, la picioarele muntelui, către Răsărit. Urcușul e foarte greu când plouă, din pricina noroiului. Dela Brașov până la Brețcu, cale de vr'o douăzeci de ceasuri, mergi prin șes. Și Făgărașul, «între Sibiiu și Bra-

şov, la câteva minute de Olt, e aşezat într'o foarte frumoasă câmpie, ca şi Sibiiul şi Sebeşul».

Philippide a trecut, la Răsărit de Sibiiu, Oltul. Mureşul l-a văzut adesea „şi de departe şi de aproape“, în albia-i săpată la poalele culmei ce sfârşeşte aici, „şi corăbii plutind pe dânsul, încărcate cu sare“. Mai înainte de a ajunge la Făgăraş, a trecut o mulţime de pâraie limpezi, ce veniau din muntele dela dreapta, care merge până la Braşov. Atâta mulţime de pâraie n'a vazut „nicăeri aiurea“, „căci aproape la fiecare minută trebuia să treci un pârâu“.

Şirul acesta de munţi, paralel cu drumul, e mai înalt decât cele văzute în Ardeal. Dar şi aşa înălţimea lui nu e mai mare decât a celor de pe lângă Strasbourg, „şi Pelionul nostru faţa de dânsul e ca un turn alături de o colibă“ (πύργος ἐστὶ καλύβῃ παραβαλλόμενος).

Braşovul e „închis de toate parţile de munţi“, o adevărata „strâmtoare“ (κλεισώρεια), cu singure două intrări de catre Apus, aproape una de alta şi despărţite printr'un deal „mare şi gol“, pe care e şi o „cetate“. Un munte se ridică la Miază-zi asupra capetelor locuitorilor, înalt de vr'o două sute de stânjini şi «acoperit către Apus de copaci ce-şi scutură frunza, de redii şi iarbă spre Rasarit“. Intre ele autorul însemnează cu mirare „pietre“, stânca, pe care aici a văzut-o întâia oară.

Inainte de a intra în Braşov, străbătând câmpia de lânga oraş, a văzut, la Miază-zi, o pădure ce i s'a părut foarte curioasă, alcătuită „din copaci întotdeauna verzi şi din cei care-şi scutură frunzele“, lucru ce se puteà deosebì uşor, căci era în Octomvrie. Asemenea păduri a văzut şi între „vamă“ şi Hârja, „cel d'intâi sat al Moldovii», când mergi dela Breţcu. Unii i-au spus că mai sunt şi între judeţul Piatra şi Ardeal.

Drumul dela „vamă“ în Moldova e drum de care, dar neîngrijit şi deci anevoie de umblat. Oituzul îşi mână pe alături apele cristaline peste pietre, vâjiind plăcut, „nesuferit de şerpuit“ şi, din această pricină, uneori primejdios.

Indată ce treci în Moldova, culmile încep a se prelungi, „goale de copaci“ acum, şi „nu din sărăcia pamântului, ci din risipa şi calicia locuitorilor“.

După Hârja, al doilea sat, mult mai mare decât cel d'intâi, e Grozeşti, în stânga Oituzului şi acesta ca şi cellalt, de care e departe ca la două ceasuri. Drumul între dânsele, „din pricina şerpuirii râului, nefiind nici o punte“, e „foarte greu de umblat“. „De douăzeci şi cinci de ori aproape eşti silit sa treci râul“, apa ajungând „ până la burta cailor“. Călătorul nostru a văzut între aceste sate colibe şi ţevi, la poalele culmilor, de unde se scoate păcura, cu care oamenii îşi ung osiile, pentru ca sa nu se aprinză.

„Pietre peste măsură de mari“ nici aici n'a vazut, ca în Sviţera. „Pământul aici pare un amestec de două soiuri: acela în

care se răsfaţă stejarul şi fagul şi acela care prieşte bradului şi molifului".

„Munţii mai înalţi ai Ardealului" urmează dânsul, „am auzit că se văd la Miază-noapte, pe lângă Bistriţa, dar şi aceia par a nu fi atât de înalţi pre cât spun unii cari n'au văzut Olimpul şi Parnasul şi Heliconul şi Alpii". Philippide n'a auzit să fie undeva în Ardeal munţi acoperiţi de zăpadă, cum sunt Olimpul şi Parnasul, deşi aproape de marea şi într'o climă mai caldă şi cum este Etna Siciliei, unde nici soarele de foc, nici faurăriile aprinse ale lui Hephaistos „nu sunt în stare să topească vreodată zăpada de pe vârf, în jurul marelui crater".

II.

## Locuitorii României.

(Pp. 23—36

Cei dintâi locuitori ai României sunt, pentru vechimea şi mulţimea lor (διὰ τὸ ἀρχαιότερον καὶ πολυανθρωπότερον), Românii. Apoi Slavii (τὰ Σλαβικὰ ἔθνη), dintre cari mulţi locuesc în partea de Miază-noapte a României, iar în celelalte părţi „împrăştiaţi numai, strămutaţi aici de peste Dunăre. Maghiarii, Secuii, Saşii, Armenii, Grecii, Ţiganii şi Turcii numai în unele cetăţi pe Dunăre, în Ţara-Românească; căci cei din Hotinul Moldovei, ca şi Tătarii din Basarabia, când partea de peste Prut s'a alipit la Rusia. «s'au strămutat toţi în Brăila şi în părţile de peste Dunăre». *Ţigani* sunt pretutindeni, dar mai cu seamă în Ţara-Românească şi Moldova, ducând cei mai mulţi o viaţă nomadă (σκηνητικὸν βίον), mutându-şi din loc în loc sălaşul. *Evreii*, în oraşele şi târgurile din Miază-zi şi Răsărit, trăind cei mai mulţi din cârc.umi, din arenda pământului, unii şi din negoţ şi meşteşuguri. «Sunt în Moldova şi Basarabia târguri în care aproape toţi locuitorii sunt Evrei. De la Seghedin până la Breţcu, străbătând Banatul şi Ardealul, n'am văzut nici un Israelit (οὐδένα ἰσραηλίτην ἑωράκαμεν)». *Greci* sunt în toată România, mai cu seamă în Ardeal, în Ţara-Românească, în Moldova şi Basarabia, traind din negoţ, din meşteşuguri, din arenda pământului, din cârciumi, unii şi din moşii, din vii şi din slujbe, arenzi, într'un cuvânt, «din servicii domneşti». Iar *Armenii* «aproape toţi din negoţ şi meşteşuguri». Ei îngrijesc şi herghelii de cai, iar în Ardeal «se cârmuesc după legile lor proprii». *Saşii* se ţin din cârciumi, din meşteşuguri şi negoţ. Unii sunt şi proprietari. Aproape toţi urmeaza «dogma lui Luther», se cârmuesc de sineşi şi se folosesc de limba germană. Ei nu se amestecă cu ceilalţi, «cu toate că trăesc în mijlocul multor Români», căci sunt«un neam peste măsură de iubitor de sine şi îngâmfat (ἐκτόπως γὰρ φίλαυτον τὸ ἔθνος καὶ περιαυτονοοῦν). In genere «toţi Germanii sunt astfel, deşi, altminterea, pentru priceperea lor la ştiinţe, la arte, la trebile publice şi pentru chibzuinţa lor într'ale vieţii, vrednici de consi-

derațiune și respect». *Maghiarii* și *Secuii* «trăesc din proprietăți, din munca pământului, din slujbe și din oaste». *Slavii*, ca și Românii, despre cari urmează.

Românii cei mai mulți se țin din munca pământului, din vii și pometuri, din creșterea vitelor, «peste măsură de bogat fiind pământul, aproape în toată România, și în fructe și în grâne». Unii trăesc și din proprietăți, din slujbe, arenzi, din servicii domnești, mai cu seamă în părțile de Miază-zi și Răsărit ale țării, căci «în Austria, Românii aproape nu sunt boeri». Se îndeletnicesc și cu negoțul și meșteșugurile. Intr'un cuvânt «Românii noștri nu se prea închină lui Ares, Athenei, lui Hermes și Apollo, ci mai mult Demetrei, lui Pan și Dionysos».

Locuitorii Basarabiei trăesc însă și din pescuit, având aproape Dunărea, marea, lacurile lor și Nistrul, «unde înoată o mulțime de necrezut de pești». Tătarii trăiau mai înainte din creșterea vitelor și din munca pământului, ca și satele românești din mijlocul Basarabiei, printre Tătari, și cele din jurul cetăților. Satul românesc Chilia-Veche îngrijea de navigația gurilor Dunării, iar Cazacii din față, din Basarabia, trăiau toți din pescuit.

Intre Tighinea și Cetatea-Albă, de-alungul Nistrului, sunt sate românești, „atârnate mai înnainte de Constantinopole". Locuitorii acestor sate, „din pricina rodniciei locului, a îngrijirii și chibzuinții lor", erau „cei mai fericiți Români". Ei n'au aici lemne, pentru încălzit, și-și fac din bălegarul vitelor niște turte mai mari de-o palmă, (πλίνθους ὑπερσπιθαμιαίας), pe care, uscându-le la soare, le au iarna pentru foc.

„Mai sunt Români și dincolo de Nistru, în satele Poloniei de odinioară, emigrați acolo din Moldova; dar și mai departe, dincolo de fluviul Bug (Hypanis al Elenilor), între acesta și Borysthenes (Nipru) sunt sate întregi românești, înainte vreme Românii emigrând acolo de dincoace de Nistru, nădăjduind poate o viața mai bună în aceste strămutări, sau ne mai putând îndura silniciile Tătarilor și Turcilor și refugiindu-se acolo, la oameni de aceiași lege".

„Dar încă și mai mulți Români sunt împrăștiați dincolo de Dunăre, în Bulgaria, în Serbia, în Macedonia și până înnăuntrul Tessaliei și Epirului, ca o insulă (πολλοστημόριον) între Bulgari, Sârbi și Greci, cu cari s'au amestecat, și se numesc pe dânșii până astăzi Români, în limba lor românească, în care s'au introdus multe cuvinte și expresii și idiotisme ale neamurilor vecine". Căci altfel nu s'a putut întâmpla, și să nu încerce nimeni a găsi altă obârșie Românilor de peste Dunăre decât elementul românesc din stânga fluviului. Românii mai vechi de *dincoace* (πρωτορουμοῦνοι) nu pot veni din cei de *dincolo* de Dunăre, „cum și-au închipuit unii, prieteni ai lingușirii mai mult de cât ai adevărului, sau amăgiți de numele *rumùnos* atât de puțin deosebit de *rumniòs*". Mai sunt sate românești acolo unde „limba grecească este comună Românilor".

Sunt așa dar Români, avându-și chiar sate proprii, în Bul-

garia, în Serbia, în Turcia, mai cu seamă în târguri și orașe. Mult mai mulți locuesc „în jurul Bitoliei, în Macedonia, unde sunt si sate românești, și, dacă mergi de aici mai departe, încă îi întâlnești în număr mare, și în sate proprii, și amestecați cu alții", până la Voscopole (Moscopole) oraș „atât de înfloritor mai înainte prin meșteșuguri și negoț". Rămășițe ale strălucirii lui trecute sunt astăzi ca la 200 de familii [1]). Numeroșii locuitori ai Moscopolei, din pricina certurilor dintre dânșii, s'au risipit aiurea, unde fiecare socotia să-și afle o viață mai liniștită și mai plină de câștig. Mulți dintre dânșii se află în orașele Ungariei, învîrtind tot felul de negoțuri și în Viena și în alte orașe ale Germaniei si Poloniei». Incă și mai mulți «în orașele, târgurile si satele Turciei». Dar autorul i-a văzut pe acești Voscopoliți smulsi de la vatra lor chiar în locul său natal Miliès, sub muntele Pelionului, în partea de Miază-zi, unde veniseră cu femeile și copiii. Doi dintr'înșii «își câștigau viața cu arămăria sau, mai bine zis, cu făurăria», iar un al treilea era armurier. Femeile lor «erau cele mai bune împletitoare de ciorapi (*περικνημίων καὶ περιποδίων ἦσαν ἄρισται πλέκτριαι*)» [2]).

«Mețovo, târg renumit în Pind, pe drumul de la Tricala si Grebena la Iannina, și cele cinci sate din jurul sau sunt românești». Limba grecească se vorbește în Mețovo, unde e și școala grecească și de unde au ieșit oameni învațați, dintre cari cel d'întâi e Nicolae Zerzulis. Din târgul acesta pornesc mulți în toate părțile Europei, după negoț.

La Apus de Mețovo, spre Zagora, sunt românești satele: *Doliani*, *Grebeniți*, *Floru*, *Dragai* (Διργγάϊον), *Băiasa* (Βοβοῦσα) și altele. Către Nord *Crania*, *Avdella*, *Perivole*. In dreptul Còniței: *Samarina*, *Furca* și, în fața Elasonei, *Vlaholivada*, târg unde e și școală grecească, *Cochinoplò*, *Fteri*. Apoi *Neohori* către Serfige și, în jurul Tesalonicului, un sat mare românesc, ai- cărui locuitori, din incuria păstorului, sunt mahomedani, de și nu știu boabă turcește, vorbind numai românește [3]). Nu departe de orașul Castoria este târgul românesc *Clisura*, patria multor oameni învățați.

Către Sud-vest de Mețovo Daniel Philippide înseamnă iarăși sate românești, dintre care cele d'intâi se chiamă *Calarite* și *Săracu* (Σιρακώ). Locuitorii lor cei mai mulți sunt vestiții καπποτάδες,

[1]) Cf. V. Diamandi, *Renseignements statistiques sur la population roumaine dela Pénins, des Balkans*, în Biblioteca Cazacovici, 1, Paris 1906, pag. 24, care dă acelaș număr de familii.

[2]) Cf. Ioan Nenițescu, *Dela Românii din Turcia europeană*, Buc., 1895, unde se vorbește despre vestiții ciorapi inflorați lucrați de femeile Aromânce, (p. 77).

[3]) De sigur *Nânta*, cu 500 case românești. V. V. Diamandi, *o. c.*, p. 25.

fabricanţi de mantale de păr de capră, κάππα[1]), îmblănite iarna cu lână neagră, din care cele mai bune şi mai scumpe se lucrează în satele de la Nord de Pelion, iar mai proaste şi mai ieftine în târgul *Litohoros.* Aceste vestminte călătoresc în oraşele maritime ale Italiei, unde meşterii trec, în fiecare an, iernând chiar dincolo de Adriatica [2]).

Spre S.-Est de Pind, pe lângă izvoarele fluviului Acheloos, sunt alte sate româneşti, dintre care cele mai depărtate de Meţovo se chiamă: *Hăli·hi* (Χαλίκιον), *Livinița, Crania, Nevodi* (Νεβόδιον) *Verizoviki* (Βορο;ίκον, *Cocli* (Κοκλέοι), *Castania, Clinovo, Pertuli* (Πετρούλιον) şi *Veterniću* (Βετρινίκιον).

Locuitorii acestor sate şi ai celorlalte trăiesc din oi şi catâri, aceştia slujind să ducă samarele, încărcate cu roadele câmpului, pentru vânzare, la târguri. Românii vin cu aceste produse până în satul autorului, la Miliès, unde, lăsându-şi marfa, cumpără unt-de-lemnul şi smochinele uscate, pe care le încarcă şi le duc să le vândă în altă parte, unde e nevoie de ele.

Ciobanii îşi duc vara oile multe la păşune, pe munţi, departe de Mare. Iarna se lasă pe ţărmuri, în părţile golfului Pagasetic şi mai cu seamă pe sub muntele Othrys, „unde iernează multe zecimi de mii de oi", şi în altă parte, unde sunt locuri mai bune de iernat. Unii pornesc în aceste migraţiuni păstoreşti cu femeile şi copiii, cu toată casa, şi „o privelişte vrednică de văzut sunt adesea căsătoriile făcute sub cerul liber şi horele păstoreşti (ποιμενοχορούς), ce le însoţesc şi miresele purtate din stână în stână cu alaiu păstoresc (καὶ νύμφας ἀπὸ μάνδρας ἐς μάνδραν, πομπῇ ποιμενικῇ ἀγομένας), a cărui frumuseţe nu stă în strălucirea şi scumpetea hainelor, ci în veselia şi strălucirea şi bucuria întipărită pe feţele ciobanilor şi ciobăniţelor»[3]). Autorul îi socoate cu mult mai fericiţi decât ceilalţi Români, cari stau neclintiţi la tejgheaua prăvăliei lor, pentru câştigul în care-şi pun fericirea [4]).

---

[1]) Vestite încă din vremea lui Prodromos, v. N. Iorga, *Istoria Românilor din Penins la Balcanică,* Buc., 1919, p. 38.

[2] Cf. I. Arginteanu, *Istoria Românilor Macedoneni,* p. 251 şi Abeleanu *Neamul aromânesc din Macedonia,* Buc., 1916, p. 73. W. Martin-Leacke, care scrie în aceiaşi vreme cu Philippide, însemnează şi dânsul, aproape în aceiaşi termeni, acest răspândit fabricat al industriei româneşti dela Pind. In ale sale *Researches in Greece,* London, 1814, cetim la p. 373: «In common with many of the Greeks and Albanians, they have some coarse woollen manufactures, particularly that of the cloak called κάπα by the Greeks, and Gréco by the Italians, and for which they find a ready sale in the Adriatic».

[3]) In *Paştile pe drumuri la Aromâni,* «Vieaţa nouă», XIV, 12 (1 Febr. 1919), d. Papahagi arată cum această exuberanţă de viaţă, în cântece şi veselie mare, este acolo, după 100 de ani, aceiaşi.

[4]) Aproape aceleaşi lucruri la Leacke, o. c., p. 173: *„The greater part of the lower classes are shepherds, the nature of the country admitting of the employment of but few hands in the labors of agriculture, while their*

In genere «Românii de peste Dunăre erau şi sunt încă mulţi păstori, şi numele de Vlah, cu care-i numesc străinii, e sinonim cu păstor, şi *Voscopolis* însuşi însemnează oraşul păstorilor.» Numărul lor se ridică la 80.000 de suflete. Ei sunt toţi «urmaşii celor cari s'au refugiat de lângă Dunăre la Miază-zi, ajungând până în satele Tesaliei şi Epirului», în căutarea unei vieţi fără primejdii, după pustiirea locurilor din dreapta Dunării, pe timpul lui Attila. Unii s'au strămutat din ambele părţi ale fluviului chiar înainte de Attila şi după dânsul, părăsind locurile care adeseori cădeau sub stăpînirea barbarilor.

III.

## Armenii şi Ţiganii.

(Pp. 36 — 53)

Neamurile acestea fac obiectul unui lung capitol special. După ce lămureşte imprejurările care i-au adus în ţările noastre şi felul lor de viaţă, învăţatul grec face o digresiune asupra Ţinutului de unde şi-au luat drumul: Caucasul, cu mozaicul său de popoare, ocupă zece pagini, care ies din sfera interesului nostru.

Iată ce aflăm asupra Armenilor şi Ţiganilor din ţările române. Pe când domnia în Moldova Alexandru-cel-Bun, «cu adevărat bun», «veniră două neamuri de la Răsărit în Moldova» : Faraonii, «pe care Moldovenii îi numesc Ţigani», puţin mai înainte şi, după dânşii, Armenii. Aceştia risipindu-se pe vremea lui Leon Impăratul, care a vrut să le schimbe dogma, s'au ridicat, după ce Turcii le-au distrus Domnia, şi «împreună cu Episcopul vechei lor dogme» au venit, prin mijlocul Tătarilor, ca şi Ţiganii, în Galiţia, de unde „ca la trei mii de familii dintr'înşii au fost chemaţi pentru negoţ în Moldova“. Mai târziu, din pricina tulburărilor, cei mai mulţi au trecut în Ardeal.

*mountains afford in the summer season the finest pasture for cattle.* Of the upper classes, some are setled as merchants in Turkey, Italy, and other parts of the Mediterranean; others, less opulent, gain a maintenance in the towns of Turkey as shopkeepers, artisans, and laborers in different branches. Their sober, economical, and industrious habits, give them great advantages over the Greeks, who affect to despise them for their imputet inferiority of mental endowments and politeness. They are nevertheless esteemed, even in Greece, for their skill in the working of gold and silver, and a large proportion of the ornaments of this kind, used in the dress, arms, and furniture, of the Greeks and Albanians, are wrougt, by Vlákhi... *Their sheperds are so well known in Greece, that most of the great proprietors either hire Vlakhiotes to take care of their flocks, or let them to these people, who generally render themselves accountableto the proprietors for a stipulated annual increase of numbers».*

Ţiganii, pornind mai întâi din Caucas şi umblând de colo pâna colo, „sub vestitul Timur-Bei sau Timur-lenc“ s'au strămutat din părţile Caucasului, rătăcind în multe locuri, sub şefii lor proprii, şi au ajuns în sfîrşit în Moldova, trăind, nu din creşterea vitelor şi din hoţie, „ca neamurile venite aici mai înainte, din Răsărit“, ci „din arămărie, din strângerea nisipului de aur, din catâri, din facerea de ciururi, site, albii, lopeţi şi din alte lucruri asemenea.“ Dar nici furtul nu lipseşte din obiceiurile lor.

Fiind prea numeroşi pentru puterile ţării, mulţi dintr'înşii au trecut în lăuntrul Europei şi, cu scrisori dela Impăratul Sigismund, au ajuns până în Germania, Franţa şi Italia. Mulţi au rămas şi în restul României şi în Ungaria. Cei din Ţara-Românească şi din Moldova nu pot suferì viaţa aşezată. Unii sunt proprietatea Domnilor, alţii a boierilor şi mânăstirilor, „căci nu numai aici omul, cea mai nobila făptură, a ajuns proprietatea omului“. Şi unii sunt sălbateci, schimbându-şi necontenit locul şi plătind numai stăpânilor un bir anual. Ei se numesc după felul lor de viaţă şi se folosesc de limba lor proprie, „în care se aud multe cuvinte greceşti“ [1]). Alţii duc viaţă aşezata, pe lângă stăpânii lor, întrebuinţaţi a gătì bucatele, a face prăjituri, a frământa pâne, a măturà, a mânà caii, a toarce, a spălà rufele, a îndeplinì în sfârşit celelalte servicii ale casei. Alţii, tot aşezaţi, locuiesc în oraşe şi târguri, « ca lăutari, bucătari şi vizitii, în serviciul cui vrea să le plătească anual, ca fierari şi cârpaci şi alte proaste meşteşuguri îndeplinind şi plătind stăpânilor un bir anume pe an“.

Ţiganii nomazi plătesc de asemenea un bir hotărît, pe care de multe ori îl scot din furtişag. Ei cresc şi catâri, pentru a-i vinde, îngrijindu-se de iepe şi de măgari gonitori. Această marfă o duc până la poalele Pelionului.

„Lăutari în Ţara-Românească şi Moldova sunt numai Ţiganii“. Foarte dibaci a cânta din instrumente cu coarde şi din fluere, ei singuri desfătează lumea la ospeţe, la nunţi şi chefuri, căci „Ţigan este oarecum sinonim cu muzicant“. Şi în Constantinopole „cei mai buni scripcari sunt Ţiganii din România“.

Incă şi pe vremea autorului strâng aurul Ţiganii nomazi în toată România, şi ei ştiu mai bine decât oricine în care anume râuri şi în ce parte a lor se găsesc mai uşor fărâmele de aur, şi o câtime hotărîtă din acestea se aducea, în loc de monedă, drept bir, Domniţelor şi în Ţara-Românească şi în Moldova.

Ştiu să facă şi minuni Ţiganii şi mai cu seamă Ţigăncile. Pot scoate din adâncimile Iadului pe dracul şi a-l aduce aievea sub ochii tăi, prin nişte descântece tainice, „la care bietul drac trebue să se supună şi dacă n'ar vrea“. Destăinuirea soartei, prevestirea căsniciilor fericite, prezicerea viitorului, toate acestea sunt „cele mai uşoare jucării“ pentru Ţigănci. Dar, lucru minunat, unii dintre

[1]) Cantemir, *Descrierea Moldovei,* zice despre limba Ţiganilor: «o amestecătură de cuvinte curat greceşti şi altele persiceşti .

Țigani se pot face și morți, când vor, întru nimic deosebindu-se de mortul adevărat, ale cărui toate semnele le are: încetarea pulsului, a răsuflărei și paloarea. Philippide n'a văzut însuși acest lucru, dar l-a auzit dela oameni serioși.

## IV.

## Pământul României. Observații.

(Pp. 53 73)

Pământul României e în unele părți neted, în altele nu. De la Seghedin, oraș unguresc în dreapta Tisei, până la Lugoj e câmpie întinsă și oamenii n'au nevoie să împiedece câte o roată ori două cu lanțuri sau otgoane. Alții i-au spus că tot câmpie netedă e până la Brod și până la Belgrad, și dela Pesta până la Debrețin și de acolo până în Ardeal, afara de câteva dealuri și culmi mărunte, ca în Buda, „unde se vede Palatul Regilor maghiari pe o înnălțime".

Dela Lugoj câmpia începe a nu mai fi netedă și apar munții. Ardealul am văzut că e o câmpie acoperită de înălțimi. Câmpie este și Țara-Românească, dela un capăt până la cellalt, cum a văzut-o însuși autorul, străbătând-o dela Giurgiu până la Focșani. Ea se întinde până aproape de Tecuci. Ținutul din jurul Craiovii e accidentat, după cum a auzit—căci Oltenia n'a văzut-o Philippide—și călătorii împiedecă acolo adesea roțile, afară numai când drumul merge pe vale. Câmpie și dela Focșani până la Brăila. De acolo până la Galați și până la Iași șiruri de dealuri; căci toată Moldova e un teren accidentat. O câmpie mare este însă de la Bacău până la Roman și mai încolo, până la Siret, mai mare în lungime de cât în lățime. Sunt și poiene în munți și pe văile râurilor, foarte frumoase, „opera apelor și a timpului", fără îndoială.

Dela Iași până la Chișinău, „Capitala Moldovii de peste Prut sau Basarabiei", ținutul e întretăiat de dealuri, și la mijloc mai mult, de unde își ia izvorul pârâul Bâcul. De aici, calea până la Chișinău e netedă, pe valea Bâcului. Mai înainte de a ajunge la Chișinău, ca la un ceas, valea se lărgește ca o câmpie mică, apoi dealurile se închid, lăsând numai Bâcului trecere. Așa ceva a mai văzut autorul la Orhei, pe cursul Răutului. Locurile se numesc „pe românește" Cheia-Bâcului și Cheia-Răutului. Ceva mai încolo, spre Chișinău, la stânga, un șir de pietre drepte. In mijlocul lor se văd urmele unei măguri. Pietrele sunt necioplite și mari, în cât „nici pe cea mai mică n'ar putea-o urnì doi catâri", zice în stilul lui Pausanias, Philippide, care le crede „lucru ciclopic", făcut, poate, pentru îngroparea unui Rege cimerian (πάντως κυκλόπειον τοῦτο τὸ ἔργον, καὶ τέθαμμένῳ τινί, κιμμερίων βασιλεῖ ὑπὸ τὸν λόφον ἴσως πεποίηται)». Le amintește, adugă dânsul, și Cantemir [1]).

---

[1]) *Descr. Mold.*, ed. Ac. Rom., p. 15: Nu departe de aici (Chișinău) se vede un șir de pietre foarte mari, așezate în linie dreaptă, ca și cum ar fi

De la Chişinău la Bender, depărtare ca la opt ceasuri, „locul e cu totul accidentat, drumul însă neted, în dreapta Bâcului". Benderul e „cetate mare", pe malul din dreapta Nistrului „la trei-patru stânjeni de suprafaţa fluviului". Dealuri, la un ceas, două de cetate, „încununează de toate părţile câmpia cea mică", afară de către Răsărit şi dincolo de fluviu, unde e loc şes. De la Bender apoi până la Căuşani locul nu e neted, dar drumul urcă încet, apoi se netezeşte în câmpie.

„Căuşanii e aşezat într'o vale închisă şi Nistrul, când îşi umflă apele, ajunge până la un sfert de ceas supt dânsul". De la primul sat, lângă Nistru, drumul se netezeşte iarăşi. Când ajungi la cea d'intâi măgură, „care e cea d'intâi şi în mărime", Tudora, dela satul nu mult mai jos cu acelaş nume, locul se deschide şi ai „priveliştea cea mai frumoasă, locurile desfăşurându-se lin, de jur împrejur". Vederea se întinde „foarte desfătătoare" departe, „până la Cetatea-Albă şi dincolo de dânsa, deşi e o distanţă de cinci ceasuri şi mai bine". La o jumătate de ceas mai jos, începe golful „pe care îl fac Marea şi Nistrul, amestecându-se". El se desfăşură întreg dela măgura Tudorei şi face „priveliştea cea frumoasă şi mai încântătoare". De aici până la Cetatea-Albă locul se întinde, câmpia se înclină puţin şi calea e netedă. Mai jos de măgură, ca la o jumătate de ceas, se vede şi un turn, mai înainte cetate şi un sat, Palanca, unde erà odinioară târg şi vad de trecere peste Nistru.

Dela Chişinău până la Orhei locul e accidentat şi se deschide la Apus de Orhei. Apoi iarăşi neregulat până la Bălţi, unde se netezeşte. De aci înainte nu mai e câmpie, locul se închide între dealuri şi aşa merge până în Polonia, afară de unele locuri, cum e la capătul judeţului Iaşi, unde pârâul Ţuţora îl desparte de ţinutul Hotinului, şi dela Hotin spre Noua-Suliţă, unde se face o câmpie lungă.

Philippide descrie mai departe înfăţişarea pământului prin Galiţia, Polonia, Silezia, Bavaria, Belgia şi Olanda, până la Paris, încheiând că nicăeri câmpiile nu sunt atât de mari ca cele din Ungaria şi România.

In genere a aflat că părţile de Răsărit ale Basarabiei sunt accidentate, cele de Apus câmpie. «Ţinutul e cu totul fără copaci, deşi are pământ bun şi rodnic şi dă păşune grasă din belşug, fiind

---

puse înadins de mână de om. Insă atât mărimea pietrelor cât şi lungimea seriei nu ne lasă a crede aceasta, pentru că unele dintr'însele sunt în patru colţuri, de câte trei şi patru coţi de mari şi seria lor se întinde peste Nistru, până în Crimeea. In limba ţării se chiamă *Cheile Bâcului*, şi prostimea crede că este o lucrare a celor necuraţi, carii ar fi conjuraţi să astupe apa Bâcului. Cu adevărat este că mai mulţi Domni au cercat să astupe albia acestei ape, care curge o bună bucată printre munţi, vrând a preface în baltă locurile de acolo, care nu sunt bune decât pentru fânaţă, dar acest lucru niciodată nu s'a putut aduce la cale».

adevărata crescătoare de vite a Moldovii (κτηνοβότειρα μᾶλλον τῆς Μολδόβης). Erau înainte şi păduri, «ale căror urme încă se văd pe alocurea». A auzit că şi dela Moscova până la Liov şi Cazan pământul e tăiat de înălţimi, şi dela Moscova până în România cobori mereu. «Nu cumva», se întreabă cu haz autorul, «toată suprafaţa planetei noastre a ajuns ca faţa sbârcită a unei babe?».

In Capitolul de «Observaţii», Philippide face un Excurs asupra movilelor ce întâmpinase în călătoria sa prin Ungaria şi în unele locuri ale Moldovii. El credea odată că aceste movile le-au făcut cei vechi «ca să vadă luna nouă»; dar, cetind acum din nou pe Herodot, şi-a schimbat părerea şi le socoate «morminte sau mausolee ale regilor ori şefilor Schiţi», monumente de sigur ale «barbariei superstiţioase». Movile n'a vazut pretutindeni în Moldova, «căci în jurul Iaşilor nu se vede nici una, nici până la Chişinău». Dar în jurul acestui oraş a văzut şase sau şapte. Şi la Apus de Orhei şi lângă Bălţi iarăşi. Când a trecut Ţuţora a numărat vr'o şase. Dar cele mai multe le-a văzut în Basarabia când a trecut pe lângă Tudora, de unde a numărat vr'o treisprezece. Dela Cernăuţi şi până la Liov a văzut numai una sau două. Tudora, «ca şi mult vestita Movila-Răboaia din dreapta Prutului, pare a fi mormântul vr'unui mare rege». Philippide împărtăşeşte aici cetitorului ce spune în privinţa movilelor «părintele istoriei». După aceia, povesteşte cum unul din proprietarii moldoveni, nu cu mult înainte, vrând să ridice o biserică într'un loc unde erà o asemenea movilă, a pus lucrători s'o sape şi să netezească locul. După ce sfârşì lucrul, unul din aceştia izbì cu picioarele în pământ şi auzì zgomot dedesubt, unde, din putrezirea lemnelor ce acoperiau groapa, ori din infiltraţia apei, se făcuse un spaţiu gol. Ei săpară atunci mai adânc şi au gasit înăuntru «o grămadă de oseminte omeneşti», ce trebue să fi fost ale unui om deosebit, «judecând după lungimea falangelor», căci «este o vorbă din bătrâni la Români că cei de neam mare au falangele degetelor mai lungi decât ceilalţi oameni». Mai erau în groapă şi vase de pământ, «pe care le numeau opaiţe (οὓς λύχνους ὠνόμαζον)». Invăţatul, curios de «antichităţi», ar fi vrut să sape dânsul o astfel de movilă, ca să vadă cu ochii ce cuprinde, dar «să clinteşti cele de multă vreme nemişcate şi să sapi cele din vechime rămase nesăpate» nu e uşor ori-cui şi în orice loc şi timp.

Cu vr'o patru ani mai înainte, în judeţul Dorohoiului, nişte copii se jucau pe o asemenea movilă şi, scormonind cum au obiceiu, în pămînt, începură a găsi monete de argint şi de aur. Proprietarul locului bănuind în movila sa o comoară, puse să se sape adânc în jos şi se găsiră atunci „o tingire sau căldare, (λέβης ἢ κακκαβη), un urcior de argint împodobit cu săpături şi slove greceşti, (κάλπη ἀργυρᾶ, μετὰ γλυμμάτων καὶ γραμμάτων ἑλληνικῶν) o coroană de aur şi un şarpe cu ochi de rubin, toate lucrate foarte bine şi cu eleganţă". Greutatea argintului erà mai bine de 60 de litre, iar a aurului peste douăsprezece, după cum însuşi proprietarul i-a povestit. Şi câte altele nu se vor mai fi găsit!

— exclamă autorul; dar nu te poţi aştepta ca să se spună adevărul în această privinţă. Toate cele aflate s'au dus Împăratului Alexandru şi iubitorii de antichitate le pot vedea în Petersburg.

In şesul muntean, în faţa Şiştovului, pe timpul lui Alexandru Moruzi, nişte ţărani, săpând un mormânt vechiu, supt o măgură, au găsit un vas de aur. Aflându-se acest lucru, l-au adus Domnului, și acesta l-a trimes Sultanului. Şi cântărea vasul de aur «patru sute de dramuri turceşti, aproape trei litre» Era de formă conică, strâmt la fund, şi cineva care l-a avut în mâini i-a afirmat autorului că tremura la mişcare, «poate fiind de aur foarte curat».

Nu de mult s'a săpat o movilă şi lângă Chişinău şi s'au aflat într'însa multe oase omeneşti şi o hârcă de cal, despre care Philippide se întreaba dacă nu era cumva cupa scitică, din care avea să bea după moarte cel îngropat, (σκυθικὴ φιάλη ἐφ'ᾧ ἔχεν τὸν ταφέντα σκυθίζειν καὶ μετὰ θάνατον).

V.

## Mineralele României.

(Pp. 73—81).

Partea muntoasă a României e plină de multe şi felurite metale. Şi aurul se scotea de aici înainte de Herodot. Căci el ne spune ca aveau mult aur Agathyrşii şi că la Nordul Europei se găsea cel mai mult aur, iar Nordul lui Herodot «sunt fără îndoială Carpaţii». In vremea de demult aurul se găsea mai uşor «la suprafaţa pământului sau puţin înăuntru». Şi oamenii se pricepeau atunci «la meşteşugul minelor». Locuitorii din Gadeira (Cadix), în Baetica. «pe care noi îi numim barbari și-i credem că trăiesc ca vitele», aduceau aurul până în Grecia; iar chihlibarul era adus de corăbiile scandinave, „cotind vârful peninsulei cimbrice" [1]), până în părţile Germaniei și mai jos, de unde se aducea apoi la Gadeira. Şi până în fundul Adriaticei se aducea cu mult mai înainte de cât se crede, căci o arată „povestirile despre chihlibar în acest loc".

«Pe lângă aur, munţii României au şi argint, fier, aramă, argint viu, plumb, ape minerale, chihlibar, calaican, alabastru, gips, sare atât de multă în cât România e în stare să îndestuleze toată Europa».

Toate acestea se scot din «România austriacă» și «în 1770, se bătu, după Büsching, monedă de aur, de argint şi de aramă, la hereghia din Bălgrad, în valoare de vr'o două milioane de florini». Este și o tarapană pentru aur la Baia-Mare. Iar «în România turceasca, nimic nu se scoate afară de sare, care, tăiată la o adâncime de mulţi stânjeni, se trage afară, în blocuri mari, cu macaraua». Se scoate multă si se trimite «în părţile de dincolo de Nistru şi Dunăre şi la Constantinopole, prin Galaţi».

[1]) Iutlanda.

Rar se vede piatră în România, afară din munţi. De aceia locuitorii îşi clădesc casele, «în Bucureşti şi Iaşi şi în celelalte oraşe şi în târguri», din cărămizi şi unii din lemn. Şi mai rare sunt pietrele la aşternutul străzilor, de aceia «uliţele oraşelor de căpetenie din Răsăritul şi Sudul României se aştern cu grinzi de lemn, şi nu toate». Din această pricină şi drumurile din oraşe şi târguri şi cele dela ţară sunt anevoe de umblat vara, pe ploi, şi iarna, când frigul nu e prea tare pentru ca să îngheţe noroiul cel mare şi morcirlele. S'ar găsi poate şi pietre pentru aşternut pe uliţe, dar «se neglijază aici». La un ceas şi jumătate în jurul Iaşilor sunt cariere, dar piatra ce se scoate dintr'însele, «moale şi fărămicioasă», nu e deloc bună pentru a se aşterne pe uliţe. Ea e alcătuită din scoici sau nisip. Dar «ca la opt ceasuri cam la Miază--noapte de Iaşi, lângă târgul Hârlău, este carieră de piatră, de scoici, în adevăr, dar tare şi anevoie de fărâmat, ca marmurele Greciei». E foarte bună pentru măcinat, şi multe pietre de moară se duc de aici în împrejurimi, «singură această carieră fiind în partea locului», pentru acest scop. In unele părţi, peste Prut, se văd grămezi de scoici de mare, lepădate odată de animale ce s'au sălăşluit într'însele. Printre ele sunt şi ammoniţi. Asemenea resturi nu pot fi decât «urme ale apelor revărsate odată peste aceste locuri».

Imprejurul târgului Soroca se află multă piatră «de aceia pe care himiştii o numesc halicogen», şi în albia Nistrului de alături, aşternută cu pietricele; «acesta e pământul din care, topit la foc mare, se face sticla» şi «se topeşte cu atât mai repede cu cât se amestecă într'însul potasă sau sodă, şi cu atât mai greu cu cât alcalii se află mai puţin». Dar «cu cât alcalii (potasa ori soda) se află mai puţin, cu atâta mai tare şi mai transparentă e sticla, şi cea mai curată e cea mai transparentă». Pământul acesta şi vasele făcute dintr'însul «sunt neatacate de orice acid, afără numai de cel florhidriic».

In părţile de Miază-noapte ale Moldovii s'au găsit mulţime de oase de elefant pietrificate „şi cară întregi încărcate s'au trimes la Viena". Un prieten i-a dăruit scriitorului o bucată de falcă „ce cântăria peste şapte litre": pentru autor sunt „semne şi acestea ale prefacerilor groaznice".

Este şi gips mult în judeţul Piatra. Şi piatră de var pentru case încă este. Chihlibar se află din belşug în ţară, după cum s'a putut convinge însuşi autorul. „In rîul Buzău s'a găsit o bucăţică de chihlibar", spune dânsul, „târîtă cu pietricelele, şi s'a dăruit unui boier din Bucureşti, care şi-a făcut dintr'însa vârf de ciubuc". S'a găsit şi în Siret o bucată mică, „din care s'au făcut două copci de cingătoare", pe care Philippide, descriindu-le, dovedeşte că le-a văzut.

## VI.

## Plantele României şi animalele domestice.

(Pp. 81-97).

Ţara are un gros strat de pământ vegetal roditor. Autorul străbătuse Ţara-Românească dela Giurgiu la Focşani şi Moldova, ale cărei târguri le-a văzut mai toate, până la Soroca, şi poate spune prin urmare, în deplină cunoştinţă a lucrului, că nimic nu e pe aici mai rar de cât piatra. Afară de cea din albia râurilor şi de pietrişul deosebit (χαλικογῆν) dela Soroca, n'a mai întâlnit-o nicăieri. El a văzut adesea lucrători săpând pământul pentru puţuri şi, la adâncime de stânjeni, nimic altceva nu scoteau de cât humă. Şi dovada cea mai pipăită a „bogăţiei şi grăsimii pământului“ este că „locuitorii nu cunosc îngrăşarea prin bălegar, nu numai a ţarinelor, dar şi a grădinilor de pomi, a viilor şi a grădinilor de zarzavat“. Aici creşte iarba cea mai bună pentru păşunatul vitelor şi „România hrăneşte şi Românii cresc multe animale; căci au boi mulţi, cai, oi şi mai multe, porci, din care toate şi export mare se face în părţile vecine şi mai departe“, mii de galbeni adunându-se din aceasta.

„Multe mii de boi se duc în Germania; mult mai multe de oi peste Dunăre şi, mai cu seamă, la Constantinopole; şi piei de boi încă şi multă lână; porci mulţi în România austriacă şi în Ungaria, cai mulţi în Germania“. „Se cresc în unele părţi şi capre“, iar Ţiganii „îngrijesc de prăsila catârilor , cari, vânduţi peste Dunăre, le aduc mare câştig, „căci în România nu se folosesc aceste animale“.

„Curţile Românilor sunt pline de păsări: de găini, de gâşte, de raţe, de pasări streine pe care Românii le numesc curci, iar alţii găini de India, cu totul nepotrivit, din două motive: şi pentru că nu seamănă de loc cu găina şi pentru că din America au venit mai întâi în Europa şi nu din India... Se mai cresc bibilici, pentru frumuseţe mai mult de cât pentru trebuinţă şi folos şi păuni ale căror aripi se întrebuinţează la facerea celor mai frumoase eventaliuri şi apărătoare de muşte; căci muştele sunt, vara, cei mai supărători commeseni (ὀχληρότατοι ὁμοτράπεζοι), nu numai ai oamenilor de rând, dar şi ai bogaţilor şi boierilor, ba încă şi ai Domnilor. Ele se lăcomesc peste măsură în jurul feluritelor bucate, a sosurilor şi a supelor celor bune. Deaceia o ceată de oameni se ostenesc în jurul meselor domneşti şi boereşti. Margine a lăcomiei îndrăzneţe, gâzele nu cunosc nici chiar bariera dinţilor (οὐδ αὐτὸ τὸ ἕρκος τῶν ὀδόντων γνωρίζουσιν), peste care sboară uneori, vroind a zmulge, pentru a zice astfel, îmbucătura din gură“.

Cresc şi porumbei în hulubării, „pentru carnea cea dulce şi fragedă a puilor“. Se văd la unii şi „un soiu de găini cu mult mai mari de cât cele româneşti“, dar nu se prăsesc, fiindcă nu rabdă la frig.

Ţara e peste fire de bună şi pentru cultura viţei, „afară de

locurile, unde, din cauza muntelui și a răcelii—ca în partea de Miază-noapte a Moldovei și a Basarabiei și dincolo de Siret, peste județul Putna—ea nu rodește bine și strugurii nu se coc, din pricina răcelii și a brumelor, care de cele mai multe ori încep înca din Septembrie și din pricina ploilor mari ce cad, uneori, vara". Locuri sădite cu vii sunt multe, „unele vestite prin vinul cel bun, precum Odobești, Huși și mai cu seamă Cotnari". Vinul din acest din urmă Ținut, „păstrat în pivnițe, după patru ani se schimbă în verde ca prazul și se face foarte plăcut și tare" [1]).

„Se exportă vin din Țara-Românească în Ardeal și din Moldova în Bucovina, în Polonia și Rusia". Vița se îngroapă iarna în pământ, căci „țara are iarna grea" și vița e plăpândă la frig. In jurul Cetății-Albe însă vița se lasă neîngropată și nu se prapădește și „strugurele e mai dulce aici de cât în altă parte a României".

Vii erau și „în vechime" în România, pe vremea Geților și a Sciților, și locuitorii „atunci ca și acum iubitori de băutură". „A bea ca Sciții era o vorbă obișnuită la Eleni (τὸ σκυθίζειν καὶ ἐπισκυθίζειν, παρὰ τοῖς Ἕλλησι τέτριπτο); acum s'ar putea zice a bea ca Românii (εἴποις δ'ἂν νῦν ῥουμουνίζειν ἢ ἐπιῤῥουμουνίζειν, εἰ βούλει)". Dar beau mai cu seamă oamenii de jos, „căci e lucru rar să vezi boier bețiv (ἄρχοντα γὰρ ἰδεῖν φιλοπότην, σπάνιον)".

Se fac apoi fructe de tot felul, mulțime nenumărată, ca mere, nuci, pere, prune, cireși. Unele se exportă în țări străine din belșug. Se fac și piersici și gutui, departe de ale Greciei, ca mărime și calitate, „afară de gutuile din Chilia-Veche, peste masură de mari". Gorunii sunt rari.

„Se exportă mari cantități de brânză, de unt și pastramă în dreapta Dunărei și la Constantinopole și pește sărat acolo și în Ardeal. Incă și miere multă și ceară și sămânță de in și fasole și mazăre și linte și bob și anason și meiu". Meiu-mărunt, cu boabele „într'un singur spic", nu se cultivă aici. Inainte de toate se produc însă grâu și alte cereale, și „România de Răsărit și de Miazăzi se chiamă grânarul Constantinopolei".

„Se cultivă încă, mai cu seamă în Țara-Românească și în Basarabia, și pepenii galbeni și „așa zișii harbuji". vestiți de buni și de mulți căci „grămezi se aduc în piețe, la sfârșitul verei". Se pun în grădini și tot felul de zarzavaturi, ca varză. conopidă, morcov. sfeclă ceapă, usturoi. ridichi napi, felurite soiuri de dovleci". Apoi „așa numitul machedonision" sau patrunjel. țelină, praz spanac. Iar în grădini crește de sine iarba-grasa cu frunzele cărnoase; e atâta belșug, încât „nu de mult, în piețele Bucureștilor, puteai cumpăra pe câțiva gologani un braț întreg". Țelina care în Grecia crește și sălbatică, „aici am văzut-o", afirmă Philippide,

---

[1]) Cf. D. Cantemir, *Descr. Mold.* (Ed. Ac. Rom.), p. 28, unde se spune că, ținut în pivniță adâncă și boltită trei ani, în al patrulea an capătă atâta putere încât arde ca vinarsul. «Floarea lui este osebită de a altor vinuri, căci este verde și, de ce se învechește, se și mai înverzește».

„numai sămănată". Sparangheiul de grădină nu se cultivă aici, dai crește singur din belșug pe câmpuri, „mai cu seamă în țarini".

Ciupercile de tot felul cresc de sine, „în locurile goale și în păduri", și unii le adună și le usucă pentru iarnă; „cele mai multe se aduc totuși aici din Polonia". Primăvara crește din belsug un fel mai plăcut de ciuperci, „ cu piciorul gros, încrețit și cu pălăria strîmtă, conică și turtită". Trufele (ὕδνα), ciupercile cele plăcute, „rotunde", care „cresc supt pământ și nu se văd la suprafață", nu știe și nici n'a auzit dacă cresc aici.

„Se cultivă și se vinde în piețe, primăvara, și vlăstarul tânăr al plantei ce se sprijină pe alta, în felul viței și hățișului, și pe care Linne o numește *humulus*, iar Românii hameiu, în două silabe, și e plina țara de dânsul nesămănat." Cresc de asemenea de sine și din belșug (αὐτομάτως καὶ ἀφθόνως) și se vând vara în piețe și împodobesc mesele Românilor așa zișii fragi (χαμοκεράσια). Cei de pădure se deosebesc de cei de câmp și au și nume deosebite. Smeura, „cum îi zic Românii", crește de sine și deasă în părțile muntoase; în alte părți se sădește în grădină. Tot așa coacăzul, cu multe tulpine, ghimpos, cu „fructul în ciorchine", roșu, „de un acru plăcut", care se culege toamna. Se aduc de asemenea în piață pentru vânzare și așa numitele *braecocia*, (zarzăre),[1]) care se văd . grămezi mari, în verile cele mănoase". Mai bune și mai mari decât acestea sunt caisele (γαεσσά), „care se vând numai uscate, în prăvălii, ca și migdalele". Ele se aduc aici „din locurile mai de Miază-zi". Se seamână aici, ca și piersicii, și răsar, dar nu se îngrijesc, și nu le priește nici răceala, în cât arborele se prăpădește repede. „Caci în genere unde natura e liberă și darnică, acolo de cele mai adeseori și omul se moleșește și se lasă de grijă, și, pentru a zice astfel, se culcă".

„Se cultivă acum în țară și lucruri necunoscute celor vechi, căci și acestea s'au adus din America în lumea veche: tutunul (ὁ ταμπάκος), numit astfel dela insula unde s'a găsit sau de unde s'a adus întâi în lumea noastră; cartofii, care sunt, ca și napii porcești, tuberculele unei plante din neamul belladonnelor sau *solanum* al lui Linné, ca și pătlăgeaua și dulcamara (lăsnicior), care crește sălbatecă prin garduri și pe drumuri, mult folosită de medici."

„Napii porcești sunt tubercule și se mănîncă fierți, nu măcinați, — plantă ce crește în fiecare an, din soiul Florii-Soarelui, *helianthus* al lui Linné. Înaltă de un stânjin, dreaptă, cu trupina neramificată, are în vârful acesteia floarea mai mică decât a Florii-Soarelui, rotundă, turtită, înconjurata de jur împrejur de petale".

„Toți cunosc Floarea-Soarelui, care împodobește grădinile; de asemenea porumbul". Din acesta din urmă se exportă „în Ardeal și peste Dunăre" o mare cantitate, „și partea cea mai prețioasa a populației, temelia întregului popor, părinții și hrănitorii orașelor, cei desprețuiți în chip netrebnic și nerecunoscător de cei

---

1) Cf. dialectal: *bârcoace*.

nerecunoscători și netrebnici, se hrănesc dintr'ânsul, nu frământând făina în căpistere, nici lăsând să se dospească coca în aluat, și făcând din această cocă dospită pâne pe care s'o coacă în cuptor, ne având nici de cum nevoie de aceasta, — ci presărând făină în apă fiartă în clocote, într'un ceaun spînzurat de asupra focului, mai în totdeuna de vârful a trei bețe prinse între ele, și amestecând cu o lingură, ei au îndată mămăliga, fiartă și bună de mâncat, hrană pregătită în grabă."

„Lipsá de grâu fiind adesea în țara, din pricina secetii care stăpânește de cele mai multe ori vara sau a ploilor multe și lipsá de meiu, cu care se hrănesc în de obște locuitorii dela țară, și foametea nefiind din această pricină lucru rar mai înainte, Constantin Mavrocordat,[1]) care a introdus și limba română în locul celei slave în biserică, aduse porumbul mîntuitor în țară, și anii secetoși sunt în urma acestui lucru mai rari".

Autorul ne face aici descrierea pe larg a plantei și a [illegible]dirii ei.

Bumbacul, smochinele, măslinele, rodiile, năutul, susamul, caperele, fisticurile, migdalele ș. a., cerând o climă mai caldă, nu se fac în România; ele se aduc din Sud. „Duzii așa ziși albi se văd aiçi; dar creșterea viermilor de mătasă e neglijată".

## VII.

## Arbori.

(Pp. 97—106.)

Copaci, „in paduri cu mult mai mari înainte de cât acum", sunt în părțile de Răsărit și Miază-zi ale țării. Cei mai bun pentru clădirea caselor sunt stejarul, fagul și frasinul; și „cantarıdele din frasini se strâng și se trimet peste hotare". Apoi „multe soiuri de arțari", ulmi, tei, brazi, molifți sălbateci, „căci pe cel purtător de cucunari nu-l iartă clima a crește aici,"

„Păduri întregi de brazi, sau molifți n'am văzut în Moldova", spune Philippide, „ci amestecați cu fagi, și ni s'a parut curios acest lucru, aici numai văzându-l." Nici *larix* n'a văzut în Moldova. El are „frunzele lineare" și dau, ca sparanghelul, „multe dintr'un capăt". Frunzele picură, „la sfârșitul primăverii", o reșină care „lipește" și „are înfățișarea smirnei"; ea „se strânge, și se vinde și are putere de a curăți". Cresc încă și ienuperi și plopi și sălcii de multe feluri și mesteacăni, „numiți, în deobște, lemn alb, latinește *betulae*, și care se văd pe lânga pâraie și înveselesc locurile triste". „Dar păduri întregi dintr'înșii n'am văzut aici, ca aiurea».

Cresc și moșmonul, lămâița, aninul. Castani salbateci în Apu-

1) Cf. N. Iorga, *Vechimea porumbului la noi*, în „Rev. Istorică", VI (1920), p. 170 urm.

sul Țării-Româneşti şi în unele părţi ale Moldovei. Apoi meri sălbateci, cireşi şi pruni şi viţă sălbatecă; «păduri întregi de nuci», fructul cărora se exportă în Rusia. Aluni sălbateci sunt mulţi, mai puţini de cei buni, „numai la Grecii din Botoşani." De aceia alunele se aduc „de afară", „din părţile de lângă Mare". Platanii, „podoaba pieţelor şi izvoarelor şi altor locuri din Grecia", nu cresc aici, din pricina răcelii, şi nici porumbarii, nici mirţii, nici cătina, cu coaja crăpată şi cea cu coaja netedă, „cărora Theophrast le zice *ανδράχναι*", nici prinarii şi eleoprinarii.

„*Hys* (ὕς) numesc Galaţii din Frigia, în limba lor, ca şi acum Francezii, acest copac, un soiu cu frunzele ghimpoase, creţe, altul cu frunzele netede". Rodul său, ca al mătrăgunei, „greşit socoate Pausanias că e în deobşte numitul *prinococcion*. Acesta e o boală a ramurilor de doi ani ale prinarului, care e un fel de stejar[1]), constând dintr'un şir de gogoşi unele lângă altele sau din loc în loc, pline cu o zeamă roşie ca sângele, care nu e altceva de cât mulţimea gângăniilor ce plutesc în lichid şi se hrănesc cu dînsul". Gogoşile acestea[2]) se adună şi se vând negustorilor şi văpsitorilor. Philippide, în copilărie, culesese odată din ele, pe supt muntele Pelionului, „unde întrebuinţarea lor nu se cunoaşte şi nici comerţul cu dînsele". Dar în Pelopones „se strîng şi se exportă cea mai mare parte în oraşele maritime ale Africei din faţă."

Nici lotus, nici chiparoşi, nici dafini, nici jaleşul atât de preţios în medicină, nici pipirigul „atât de folositor ţăranilor la împletituri", nu cresc pe aici. Nici pluta, siminichia, roiba şi ferula. Plopii conici, înalţi, „podoaba livezilor şi satelor Greciei", nu se văd pe aici. „In vara trecută, cutreierând satele de lângă Nistru, în Basarabia", adăugă autorul, „am văzut vr'o trei, patru plopi de aceştia .

Acum, începând oamenii a sili natura, se văd platani la Viena şi în alte oraşe ale Germaniei şi în Nordul Franţei. Dar ei n'au „măreţia" celor din Grecia.

Valeriana şi *olea pumila*[3]), plante medicinale, în mare mulţime le-a văzut în Moldova. Rădăcinile valerianei se şi exportă. Ricinul, iarbă „uriaşă", l-a văzut în unele grădini. De asemenea acacia, în grădini şi livezi. Apoi sălcioara, cu florile neobişnuit de frumos mirositoare, în cât „un singur copac e de ajuns ca să umple un sat întreg de mirosul plăcut, greu şi narcotic". Falşii castani încă se văd, ca în multe părţi ale Europei. Tisa, „cum îi zic Românii", din care se fac bastoane frumoase, creşte prin regiunile muntoase ale României.

„Basarabia e mai roditoare de cât Moldova; căci grâul dă sămînţa de două zeci de ori mai mult, şi oi şi boi mai mulţi şi

1) Chêne vert.
2) Graines d'écarlate.
3) In text: Χαμαίυλα(?)

mai frumoşi sunt dincolo de Prut. Peste Siret, în Moldova de sus, grâul nu se face mai mult de cât de trei ori".

## VIII.

## Animale sălbatice.

(Pp. 106—108).

Urşii mari sunt rari; mai mulţi de cei mici, „pe care, învăţându-i să joace, îi poartă Ţiganii prin oraşe şi târguri, făcând pentru un mic cîştig, desfătare oamenilor". Lupi, „prăpădul turmelor", cerbi, căprioare, mulţime de iepuri, „ale căror piei se şi exportă în Germania", vulpi şi veveriţe. „Inainte vreme se aflau şi oi sălbatice şi cai sălbateci. Bouri erau mai mulţi înainte, şi stema Moldovii e capul de bour; acum animalul e rar, ca şi elanul în Germania".

„In insulele de la Gurile Dunării se sălăşluesc lupi şi urşi şi vidre şi alte animale sălbatece".

Pasări, prin munţi şi bălţi, prin păduri şi crânguri, prin câmpii şi poiene, „sunt atâtea neamuri, câte şi domestice"; ba raţe „sunt mai multe neamuri sălbatece de cât domestice" şi altele tot astfel.

Cele d'întâi, prin mărimea lor, sunt dropiile, căci ele cântăresc „douăzeci de litre şi mai bine". E „pasăre şireată, anevoie de prins şi nu se poate domestici". În stoluri mari nu se văd. Apoi mulţime de porumbei, de potârnichi, „care se prind în număr covârşitor iarna", prepeliţe, pasări călătoare, prin August şi Septemvrie. Se află de asemenea cârsteiul şi ierunca, „pe care Francezii o numesc *gelinotte*» [1]). Acestea pe la munte. De asemenea sitari şi becaţe, „foarte căutate de cei mâncăcioşi", mierle şi sturzi, grauri, „în stoluri mari, ce prăpădesc viile", becaţine, ghionoaie, coţofane, corbi, stoluri de vrăbii, piţigoi, vulturi, ulii, lebede, stoluri de berze şi cocori, „călătoare şi acestea". În sfârşit, şoimi, şi „soiul vestit la vânătoare", croncani şi cioace în stoluri, „conlocuitorii oamenilor în totdeauna, în oraşe", pelicani, «cu ciocurile monstruoase" şi altele.

---

1) Cf. D. Cantemir, *o. c.*, p. 34: „Se mai găseşte încă in Moldavia şi la margenile Pocuţiei o pasăre ce se numeşte de locuitori *ierunca* şi de Poloni *glusca*, adecă surdă, şi este asemenea cocoşului de gotca, însă mai mică şi de o fire nătângă şi surdă; şi dacă găseşte vre-un vânător şi o sută într'un copaciu pre toate le impuşcă pe rând, şi celelalte privesc cum cade una după alta. Carnea lor este foarte gingaşă şi albă şi întrece cu gustul ei cel bun pe potârniche, încă şi pre fasan".

## IX.

## Peşti.

(Pp. 108—122).

Peşti se scot din Dunăre, din celelalte fluvii şi din bălţile Dunării «câtime de necrezut», în cât mulţi îşi câştigă viaţa din aceasta.

In Dunăre se prind mulţi moruni, „pe care cei vechi îi numeau antacei“, şi morunul sărat „era vestit în Continent“. Se pescueşte şi în Nistru „până la târgul Raşcov, din judeţul Sorocii“. Se scot încă mulţi din „bălţile din stânga Gurii celei mai de Miază-noapte a Dunării“. Este acest peşte „cel mai mare dintre cei cari se pescuesc în Dunăre, — căci cei mai mari trag o mie de litre şi mai bine,— şi cel mai căutat pentru dulceaţa lui“.

Se pescuesc şi „peşti anacanţi sau cartilaginoşi, de acelaş neam, toţi vestiţi şi foarte căutaţi în ţară, pentru dulceaţa cărnii: viza, pe care Francezii o numesc *estourgeon*, trăgând cea mai mare a treia parte din greutatea morunului; nisetru şi păstruga, tot atât de mari ca şi viza şi având trei şiruri de solzi pe spinare şi două pe burtă, fiecare începând aproape de branchii şi întinzându-se până la coadă“. Aceste două feluri de peşti „se prind mai cu seamă în Nistru şi în limanul său“. In sfârşit cega, cântărind cea mai mare până la 12 litre; ea are grăsimea galbenă şi se chiamă în Tracia „peştele de aur“ (χρυσόψαρον).

„Toţi aceşti peşti sunt din neamul pe care ihtiologii îl numesc *accipenser*“. Toţi, afară de morun, se prind şi în râurile mari care dau în Dunăre. Morunaşi n'a văzut autorul şi nici de de la alţii n'a auzit că sunt. Poate, socoate dânsul, morunii îşi depun ouăle în Maeotis (Marea de Azov). De acolo, morunii nou născuţi, luându-se după cei mai bătrâni, ies în Mare şi dintr'însa se duc pe Dunăre. „De aceia mulţime de moruni se prind mai uşor, acum ca şi pe vremea lui Strabo, în strâmtoarea cimeriană (str. Cherciu), trecerea fiind îngustă“. „Intrând în Dunăre, ei înnoată până la Pesta şi *hausen* se chiamă în nemţeşte. La Viena carnea de morun nu e necunoscută. Dar foarte puţini se urcă până la Pesta, mai mulţi până la Belgrad, mai mulţi până la Vidin; dar cei mai mulţi moruni înnoată între Brăila şi Gura Chiliei şi, în genere, partea aceasta a Dunării e mai bogată în peşte. E lucru rar morunul în celelalte Guri ale Dunării, precum am auzit“.

„Unii cred că mai în sus de Vidin îşi leapădă morunii icrele“ şi că acolo ies morunaşii, chibzuind după faptul că „icrele de morun sunt mai mari la Vidin de cât la Galaţi“. Lucrul e cu putinţă, fiind-că, în de obşte, şi alte soiuri de peşti, în epoca depunerii icrelor, urcă mult pe fluvii în sus, unde şi hrana e mai multă şi mai uşoară pentru pui şi siguranţa mai mare; căci sunt mulţi mâncători de icre şi de pui în ape, şi de obşte această prevedere şi deosebită grijă întru aceasta e sădită adânc în toate fiinţele“.

Philippide spune mai departe că s'a interesat în ce parte se vad morunașii, dar de la nimeni n'a putut-o afla. El își închipuește însă că trebue să-și aibă sălașul în Marea de Azov, „fiind-că acolo numai", întărește dânsul, „am auzit că se prind moruni mai mici, de trei-zeci de litre" .„Poate că unii moruni", adaugă apoi, „își depun icrele și în susul Dunării, ori Savei, ori Dravei, sau Tisei".

„Icrele morunilor și, în deobște, ale peștilor antacei sunt negre și, de curând sărate, foarte plăcute la mâncare și se consumă în țară: iar cele tescuite, sărate, ce se chiamă caviar și se exportă în multe părți ale Europei, dar mai cu seamă în Grecia și cu care se face un negoț însemnat, sunt din morunii ce se prind pe Volga, multe zecimi de mii în fie care an: într'unul singur se pot găsi peste o sută și o sută cincizeci de litre de icre. Se laudă mult icrele negre de Persia, din morunii ce se pescuesc în fluviul Cyrus și în alte părți de Miază-zi ale Caspicei. In adevăr, Cyrus, curgând prin Georgia și Alania, hrănește mulți moruni, și acolo, în piețe, caviarul este mâncare obișnuită. Pe lângă icre, multă carne sărată de morun iese prin Bosforul tracic și prin Hellespont, și vestitele *xyrihia*, mușchii de lângă șira spinării sărați".

„Patria peștelui e Pontul, Caspica și, poate, Marea Aral și fluviile mari cari se varsă într'însele. Vrednică de curiositate e și micimea icrelor acestui pește mare; ele sunt ca boabele de muștar".

Se pescuesc și în celelalte fluvii asemenea pești, „mai cu seamă în Prut viză și cegă și în Nistru nisetru, păstrugă, și cegă". „Primăvara se pescuiesc în Dunăre și multe scrumbii. Sunt de o litră, peste măsură de dulci la gust când sunt sărate și mai mult încă proaspete, prin urmare foarte căutate de cei mâncăcioși". Se mai pescuește pe lângă Mare și în jurul Chiliei chefalul. „E obișnuit în fluviile României și peștele din neamul *Siluris glanis* la ichtiologi, pe românește somnul, cu gura mare și prea mâncăcios, gras, uneori foarte mare, în cât e în stare să înghiță omul cu totul".

„Pe lângă aceștia se mai pescuesc mulțime nespusă de crapi și alți pești în Dunăre și în bălțile ei din Basarabia mai cu seamă, care, în timpul revărsării fluviului, se umplu de crapi de douăzeci de litre și mai bine și de alți pești; de aceia pescuitul și negoțul și exportul e mare, căci crapii sărați se duc aproape în toată România și dincolo de Dunăre".

„Sunt și bălți multe făcute de mâna omului, pentru prăsirea peștelui, și se fac unde locul e potrivit, prin strâmtoarea văilor. Se fac și pentru a strânge apă în deajuns la morile clădite de cele mai multe ori pe ape, și proprietarii scot a tfel un îndoit câștig: din măcinat și din pescuit. Intr'însele se află crapi, carași, de acelaș neam cu crapii, bibani, pește lacom, costriță, plătiță, obleț si alții. Toți ca întrun țarc închis, și proprietarii de câte ori vreau,

îi prind cu înlesnire, în parte cu plasa, dar de obşte surpând malul de îngrădire".

„Un peşte încă foarte căutat şi rar în pieţe şi mai scump este mihalţul, din neamul *glanis*, cam asemenea la piele, la formă şi în chipul de a trăi, cu helul", căci, ca şi aceştuia, îi plac apele tulburi şi noroioase. „E cu totul fără solzi şi cu aripioare mari, în faţă mai gros şi mai subţire în partea de dindărăt".

„Se prind şi mulţime de raci, atât în heleştaiele făcute de mâna omului, cât şi în apele ce curg încet, aproape stătătoare, şi în ochiurile râurilor mai ales, şi în bălţile unde se află destulă apă stătătoare. In părţile de lângă Dunăre se vând zecimi pe câţi va gologani. Găoacea lor moale e aproape ca a stacojului, dar mult mai mică de cât aceasta. Numai în Gange, precât am auzit, racii sunt atât de mari ca stacojii".

Nu toate fluviile au peşti de acelaş soiu, de o potrivă de dulci la mâncare, nici toate bălţile; „în de obşte, unde fundul apei e aşternut cu pietricele, acolo şi peştii au carnea mai dulce". „De aceia şi Nistrul, curgând în multe locuri peste pietriş, are peşte mai bun. Pentru aceia dar şi peştii din râurile de munte au carnea mai dulce". Foarte căutaţi sunt şi guvizii şi mrenele de râu; „mreana de Mare e cu totul alt peşte".

Philippide se întreabă aici, cu nedumerire, de ce nu se va fi aflând acelaş neam de peşte în toate apele. In Nordul Germaniei, în Italia şi Grecia peştele e din belşug şi foarte gustos, afară numai de cel din Veneţia, pe care l-a găsit neplăcut şi ieftin. La Linz a căutat hel şi i s'a spus că se prinde într'un râu. A doua zi, când trebuia să i se aducă, a plecat din zori şi nu l-a putut avea.

In râurile şi pâraiele dela munte, cu apa mai repede şi limpede, peste prundul aşternut cu pietricele, „alte soiuri de peşti se sălăşluesc, cărora le plac apele iuţi şi limpezi". Peştii aceştia de munte sunt mai scumpi de cât ceilalţi. „Cei d'întâi sunt îndeobşte numiţii păstrăvi, cântărind cei mai mari câte o litră şi două, de şi în alte ape ale Europei sunt de douăzeci de litre şi mai mult, şi în partea de Miază-Noapte a Americei, în bălţile cele mari, şi de câte o suta de litre".

„Moldovenii, când vreau să prindă păstrăvi mai mulţi şi mai mari, trebue să treacă munţii şi să pescuiască în Ardeal; căci acolo, mai împădurite fiind locurile, mai umbrite şi mai liniştite, sunt păstrăvi mai mulţi şi mai mari, căci ei trag la singurătate şi linişte".

După păstrăvi, lostriţele au locul al doilea înaintea „mâncătorilor de peşte încercaţi". Amândouă aceste soiuri ţin de neamul numit de ichtiologi *salmo*„. Lostriţele „sunt cu mult mai mari aici de cât păstrăvii; căci am văzut de douăzeci şi patru de litre". Se găsesc apoi lipan şi clean, „cei mai mari de câte o litră sau două" şi mihalţ şi alte feluri mai mici.

X.

## Ape.

(Pp. 122—128).

„Fluvii comune României şi altor ţări sunt Dunărea, Tisa, Ungul şi Nistrul. Proprii României sunt Mureşul, care-şi are izvoarele în Răsăritul Ardealului, nu departe de hotarele Moldovii şi de izvoarele Oltului şi care, despărţind oare-şi cum în două Ţinutul şi făcând hotar Banatului în spre Ghiula, se varsă în Tisa. Oltul, avându-şi izvoarele în Răsăritul Ardealului, nu departe de ale Mureşului şi Bicazului, curgând către Apus şi primind o mulţime de pâraie şi alte râuri, se întoarce către Miază-zi, aproape de Sibiiu, pe la Răsărit şi, despărţind Banatul Severinului, adecă al Craiovii, de Ţara-Românească, îşi mână apele în Dunăre. Someşul, alcătuit din două râuri: cel mic şi cel mare, care se unesc şi, străbătând Ghiula, se aruncă în Tisa. Crişul, format şi acesta din două cu acelaş nume: de Miază-noapte şi de Miază-zi, care, luând naştere în Apusul Ardealului şi udând partea de Miază-zi a Ghiulei, se unesc într'unul singur, vărsându-se în Tisa. Crasna Ardealului îşi duce apele sale în Someş. Arieşul (purtător de aur înseamnează cuvântul în ungureşte), izvorând din partea de Apus a Ardealului, se duce în Mureş. Timişul, care izvorăşe din Răsăritul Banatului şi, curgând către Apus, se aruncă în Dunăre, nu departe de Belgrad. Jiul, izvorând din Ardeal şi tăind în două Banatul Craiovii, se aruncă în Dunăre. Vedea, între Olt şi Argeş, taie prin mijloc judeţul Teleorman şi se varsă în Dunăre. Puţin mai jos de vărsarea acestui râu e o cotitură a Dunării ce se îndoaie către Miază-noapte Răsărit: aici, în această cotitură, e partea cea mai de Miază-zi a României. Apoi Argeşul, care, îmbinându-se cu Dâmboviţa, se varsă în Dunăre. Ialomiţa, coborîndu-se din munţi şi primind pe dreapta Prahova, ce se lasă din Ardeal străbate judeţul dela Miază-noapte la Miază-zi, ca toate râurile Ţării-Româneşti, şi se varsă în Dunăre. Buzăul izvorăşte din Ardeal, mai mult un şuvoi, frământându-se zgomotos, primejdios celor cari îl trec, din pricina iuţelii. Ajungând însă în şes, se face altul şi devine blând şi se amestecă cu Siretul. Râmnicul, cu apa sărată; Milcovul, un râuleţ lânga Focşani, se varsă în Siret şi, mai sus, Putna, coborîndu-se năvalnic din Ardeal şi, dincolo de dânsa, Suşiţa, năvalnică şi aceasta, se aruncă amândouă în Siret. Trotuşul, izvorând din Ardeal, se varsă în Siret, pe dreapta. Apoi Caşinul şi Oituzul, mai jos de Ocna, şi Uzul, mai sus, cele două din urmă coborîndu-se din Ardeal şi câte trele amestecându-şi apele cu Trotuşul în dreapta.

„Oituzul, pe valea căruia e şi intrare (nu zic trecere peste) în Ardeal, pe drum de căruţă, în toate hărţile geografice pe care le-am văzut e rău aşezat, geografii copiindu-se de cele mai multe ori unii pe alţii şi greşelile fiind astfel veşnice. Până şi harta de

un stânjin a Moldovei făcută de Baur (Μπράουερ[1]), mai bună de cât altele, fiind-că el fusese, chipurile, în ţară, e plină de greşeli. Şi socotesc după câte le-am văzut cu ochii, mergând dela Breţcu până la Ocna şi trecând de vre-o treizeci de ori Oituzul şi petrecând noaptea acolo într'o peninsulă—pentru a zice astfel—pe la inceputul iernii; apa ajungea la burta cailor, cu toate că nu fusese ploaie repede nici ploaie lungă de toamnă. Oituzul îşi are izvorul în două pâraie, în Ardeal.—dintre care unul curge prin Breţcu şi e departe de Ocna ca la şease ceasuri, măsurându-se distanţa dela satul Grozeşti, pe Oituz. Privind pe hartă locul unde e şi târgul Ocna, de fapt pe stânga Trotuşului, am văzut că e mutat, ca prin farmec, pe dreapta râului.

„Tăslăul se varsă, pe stânga, în Trotuş. care şi acesta dă în Siret, coborîndu-se din Ardeal. Bistriţa, apă repede, luându-şi izvorul din partea cea mai de Răsărit a Ghiului şi primind pe dreapta, pe lângă altele pe Dorna, pe Neagra, apoi pe Borca şi Bistricioara. iar mai jos altă Neagra şi încă mai jos Bicazul şi mai la vale Tarcăul. Toate aceste ape coboară din Ardeal. Iar pe stânga încărcându-se cu Cracăul, Bistriţa se uneşte cu Siretul. care nu e mai mare de cât ea, şi-şi leapădă numele. ducându-şi intr'altul apele sale limpezi. Moldova, coborînd din părţile cele mai de Miază-noapte ale Moldovii şi udând în stânga Romanul, se varsă mai jos în Siret, apoi Suceava, aruncându-se şi ea în Siret, lângă care pe dreapta este şi oraşul cu acelaş nume. Siretul, lângă care e şi oraşul, odinioară al Cumanilor şi Românilor, înainte de Domnia Moldovii. Bârladul, izvorînd din mijlocul Moldovii şi vărsându-se în stânga Siretului, care, la rândul său se aruncă în Dunăre nu departe de Galaţi. oraş moldovenesc dunărean. Ceremuşul (Τζέρνα μάρε) izvorăşte din Carpaţi şi, mărginind Galiţia de către Moldova, se varsa în Prut. Prutul îşi ia începutul de dincolo de partea de Miazănoapte a Moldovii şi, tăind aproape în două Moldova de mai înainte, iar acum făcându-i hotar către marea Impărăţie a Ruşilor, după ce primeşte pe dreapta pe Jijia, îşi varsă apele tulburi, dar foarte bune de băut, în Dunăre, lângă Galaţi.

„Malurile Dunării, aproape de Galaţi, având o înălţime grozavă, înfricoşează pe privitor şi-l umplu de uimire. Nicăieri n'am văzut maluri atâta de înalte".

## Sub-împărţirile României.

„Provinciile sau ţinuturile (οἱ νομοὶ ἢ ἀγροὶ) în care se împarte România se împart şi ele în judeţe (εἰς ὑπονομοὺς ἢ ὑπαγρούς).

„Ele sunt urmatoarele, începând de la Răsăritul României:

[1]) E vorba despre faimoasa hartă a Generalului de Baur, care o anunţ în ale sale *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie* (Frank furt şi Leipzig 1778), pentru a apărea în 1779.

## XI.

# Județele Basarabiei.

(Pp. 129—149).

### 1. Căușani.

«Județul acesta cuprinde partea de Răsărit și Miază-zi a Basarabiei propriu zise[1]) și Tighina cu satele de prinprejur, partea județului Lăpușnei smulsă cu sila și adăogită. Cuprinde vrednice de menționat următoarele:

«*Căușani*, târg, mai înainte locul de Scaun uneori al Hanului, când era și oraș și avea ca la 5000 de case, după cum se spune, și încă se văd urmele obștei mai mari de altădată. Dar acum n'are nici o mie, aproape toate de lemn și vârîte în pământ, fără acoperiș; e reședința Ispravnicilor, așezat în Răsăritul Basarabiei, într'o vale. Nistrul, când se umflă din pricina ploilor multe ce cad în Galiția, ajunge aproape de dânsul. Trecând prin Căușani, sau ajungând aici, în zădar te vei uita în toate părțile dupa râul lui Cantemir [2]): nu vei vedea nici măcar un pârâu.

«*Tighinea,* Bender, cetate mare, puternică, mai înainte oraș, acum aproape pustiu, pe malul din dreapta Nistrului, într'o câmpie mică, dar foarte frumoasă, înconjurată de departe de dealuri. Locuitorii se sălășluesc în suburbie, și aceasta părăginită și având pe jumatate o înfățișare de dărămături. Partea de peste Nistru fiind loc întins mărește frumusețea posiției. E departe de Căușani ca la patru ceasuri, spre Miază-noapte Răsărit.

„Akkerman, pe românește *Cetatea-Albă* (Τζιτάτε ἄλμπα ῥουμουνιστί), cetate tare, mică, dar vrednică de băgat în seamă, ca la optsprezece ceasuri la Miază-zi de Căușani, la mijlocului marginii limanului în care dă Nistrul.

„Sunt și împrejurul său sate românești, mai înainte supt ocârmuirea căpeteniei cetății, iar acum supt Ispravnici. Locuitorii,— Greci, Români, Bulgari—locuesc în mahalale, ale căror case sunt aproape toate în pămînt. Are și dînsa oarecum o înfățișare de dărămătnri. Aceasta e Niconia vechilor Eleni, în fața căreia se află Ophiussa, azi Ovidiopolis, căci, după Strabo, Niconia era la 140 de stadii departe de Mare, și e de o potrivă numărul acesta de stadii cu aproape cinci ceasuri, iar atâta e distanța de la Cetatea-Albă până la Mare.

«Vechilor navigatori pricepuți și îndrăzneți nu le-a scăpat posiția cea mai frumoasă și cea mai prielnică și mai potrivita pentru oraș. In adevăr, Cetatea-Albă e așezată într'o câmpie mică, netedă, ridicată puțin, ca de vre-o cinci stânjini, de-asupra limanului. Pămîntul e tare, orașul durat pe piatră, care la prima vedere pare poroasă, dar tare la atingere și vîrtoasă. Malul, de cinci stânjini,

---

[1]) Bugeacul.

[2]) E vorba de Botna. Cantemir, *l. c.*, p. 19: «*Caușiani*, lângă rîul Botna, care atinge prea puțin acest pămînt».

cade drept, închegat din pietre peste măsură de mari şi puţin depărtate de marginea limanului, în cât mulţi se pot plimba cu uşurinţă, alături, printre ele pe ţărm.

«Limanul e lung ca la 11 ceasuri de drum şi lat ca la două. El n'are înfăţişarea fluviului, ci în totul a Mării: de coloarea cerului, ridicând talazuri, mărginit de ţerm nisipos, cu un cuvânt întru nimic deosebindu-se de Mare. Apa, când suflă vântul de Miază-noapte, e dulce şi bună de băut, dar când suflă cel de Miază-zi e sărată şi nici aşa nefolositoare.

«Sunt şi puţuri şi un izvor, puţin mai departe, cu foarte plăcută apă.

«Părţile de dincolo de liman, loc neted; cele dimprejur de o potrivă, câmpii uşor înclinate. Privirea, neavând de la pământ nimic care s'o oprească, plimbându-se, pentru a zice astfel, dulce şi desfătător pe ape şi ajungând până la măgurile de nisip dinaintea gurii fluviului şi încă şi mai departe, Cetatea-Albă află foarte puţine poziţii vrednice de a se compara cu a sa. La Miază-noapte privirea ajunge până la măgura Tudorii. Aerul e curat şi temperat. Deosebitele feluri de friguri foarte rare. Ţânţari, insectele cele mai supărătoare, chiar ziua lângă Dunăre şi în satele dunărene, aici nu se văd. Aşa fiind prin urmare posiţia Cetăţii-Albe, dacă şi mânile oamenilor ar fi ajutat natura, ar fi cu adevărat vrednică să fie numită paradisul pământesc (ἐπίγειος παράδεισος). Dar rău clădită, despărţită prin ulicioare mai mult decât prin străzi, plină de multe dărâmături, neavând nimic ce s'o împodobească, nesocotită, despreţuită, ea trezeşte în privitorul atent mila şi căinţa şi ciuda şi întristarea şi-l face a medita asupra ticăloşiei neamului omenesc. Ast-fel sunt şi împrejurimile! Afară de vii şi de unii arbori roditori—şi aceştia neîngrijiţi şi pipernicţi—altceva nimic nu e de văzut.

«Haide, acum, după ce am povestit cele pentru desfătare şi pentru plăcuta înfăţişare, să vedem şi pe cele ce privesc înlesnirea vieţei şi folosinţa oraşului. Cetatea-Albă, odinioară oraş, iar acum orăşel fără îngrijire, are, de la Miază-noapte, Nistrul, apă plutitoare ce vine din Galiţia, de unde se pot aduce—şi se şi aduc—mai uşor lemne de lucrat corăbii, de învălit casele, şi trebuincioase şi folositoare la celelalte nevoi ale vieţei,—de aceia e şi prielnic negoţului, înlesnind transportul între o bună parte a Poloniei şi între părţile de jos, de lângă Nistru şi cele de Miază-zi. Dela Miază-zi are Marea Neagră, pe care produsele Greciei ajung mai cu înlesnire la cei din părţile de Miază-Noapte ale Pontului şi de pe ţărmul Mării. Limanul însă n'are destulă adâncime şi nu îngăduie corăbii mari. Dar Niconii au venit aici în vechime cu corăbii plutind în larg, şi corăbii atât de mari cum am văzut în August trecut sunt de ajuns pentru negoţul oraşului, şi transportul încărcăturilor e cu mult mai lesnicios şi negoţul mai bine se face cu acestea, de cât cu carele în oraşele Germaniei. Apoi nu e departe Marea, unde sunt porturi adânci, care suferă corabiile cele mari.

«Câmpii rodnice sunt aici și dincolo de liman, dând de douăzeci de ori mai mult grâul și pășune bogată, cu tot felul de vite. Căci foare roditoare e în de obște Moldova, mai cu seamă însă Basarabia, și Ținut mai roditor de la Iași până la Paris n'am văzut, foarte priincioasă pometurilor și grânelor, afară de cele care, pentru că sunt plăpânde la frig, cultivate in locuri deschise, dincoace de Dunăre, nu rodesc bine.

„Este vestită aici vița, și strugurii se coc bine și pot sta alături cu cei dela Constantinopole. Pești se pescuiesc mulți și sunt de multe și felurite soiuri și în nici o altă parte a Europei nu credem să fie peștii mai ieftini, căci pe bani de nimica poți cumpăra pește de trei și de cinci litre și încă de cel foarte căutat pentru bunătatea lui și care în orașele mari se cumpără cu zece galbeni și cu douăzeci și mai bine. E în parte de vină la aceasta și lipsa de oameni a orașului. Dar, având și mulți locuitori, el ar fi mult mai bogat în pește de cât oricare altul dintre orașele Europei.

„Se pescuesc în liman câte feluri se prind obișnuit și în celelalte fluvii, încă și alte soiuri, care ajung aici dela Mare. Mulțime nespusă de pești ce se chiamă în deobște limbi, iar franțuzește *loche*; chefali, cărora le place a înnota în cete pe la gurile fluviilor, la suprafață, căci adesea sunt loviți cu arme de foc. Ei urcă negreșit pe liman și până în fund. Dar peștele e viclean și e nevoe de altfel de mreje pentru pescuirea lui. Din pricina nepăsării și a fără-grijii de pe urma lipsei de oameni, nici pescari de tot neamul nu sunt, nici pești de Mare nu se văd în Cetatea-Albă, măcar că Marea cea plină de pești e alături. Mișună Pontul de așa zișii calcani, pe care Francezii îi numesc *turbot*, iar Nemții fasani de mare, și s'ar umple de dânșii și piețele Cetății-Albe, dacă lucrurile ar sta altfel de cum îs astăzi. Peștii aceștia, fiind mici și plăcându-le a sta pe lângă uscat, ori acolo prăsindu-se și încă rămânând, îi prind copiii cu mâinile și, intrând aceștia în Mare, ca să se joace ori să se scalde, îi simt călcați sub picioarele lor.

„Se pescuesc în limanul Nistrului și soiurile de antacei, dar cu deosebire mare câtime de cegă, de nisetru și păstrugă, și mare export se face cu dânșii în împrejurimi, și sărați și proaspeți. Ne-am minunat văzând odată peste zece care încărcate cu cegă și păstruga, lucru rar și peste închipuire. Căci rareori se scoate în vânzare, pe piața României, acest neam de pește, afară de morun și numai boerilor și proprietarilor cari au pescarii lor li se aduce, ca ceva cu cu totul deosebit.

„Aceasta e starea Cetății-Albe, față și de ce face viața ușoara și de ce o face plăcută și desfătătoare. Poate li se vor părea unora ticluite din nainte cele spuse; dar n'avem nici o grijă de aceasta: în ce ne privește, dela Paris și dela Amsterdam până în Moldova, n'am văzut posiție mai frumoasă.

„*Palanca*, cetate mică, ridicându-se la capătul limanului, pustie. Un sat românesc lângă dânsa. Mai înainte era aici piață și vad de trecere în părțile de peste Nistru.

„Intre Palanca şi Bender, lângă Nistru, sunt sate româneşti, ocârmuite mai înainte de un trimis dela Constantinopole, cele mai fericite din România, pentru chibzuinţa de gospodărie a locuitorilor şi pentru rodnicia pământului. Am cetit odată descrierea unui Suedez, care le înfăţişa ca nişte grădini de ţară foarte frumoase. Dar, văzându-le de curând, le mai trebuia mult pentru a părea asemenea grădini de ţară. Sunt in Basarabia şi în Moldova sate cu mult mai frumoase, pentru chibzuirea rurală şi îngrijirea din jurul lor. Se află pe lângă dânsele livezi de arbori roditori, mai cu seamă de pruni, dar sunt departe de a fi nişte grădini de ţara.

„Aici e covârşitoare mulţimea ţânţarilor supărători, chiar când soarele e sus, la amiazi.

„*Chilia*, oraş şi cetate, pe gura de Miaza-noapte a Dunarii, nu departe de Mare. In jurul său sunt sate româneşti.

„*Chilia-Veche*, insulă dinaintea Chiliei şi sat românesc. Aci se fac gutui deosebite prin mărimea lor. Celelalte ostroave dela Gurile Dunării sunt nelocuite. Unele se ara în parte, toate sunt pline de trestie, care creşte de sine. In toate, dar mai cu seamă într'un ostrovior mic, se târăsc mulţime de şerpi“.

2. **Reni.**

„Judeţul acesta se întinde în restul Basarabiei propriu-zise, la Apus.

„*Reni* sau Tomarova, târg pe malul stâng al Dunării, lângă gura Prutului, e reşedinţa Ispravnicilor, locul de negoţ cu posiţia mai potrivită şi mai bună în stânga Dunării şi a Prutului, pentru intrarea şi ieşirea încărcăturilor de mărfuri.

„*Ismail*, oraş, cetate mare, mult mai prejos totuş de întărirea mult costisitoare a Tighinei. Vestită şi aceasta, ca şi aceia, prin împotrivirile, vărsările de sânge şi robirile din timpul războaielor ce au fost înainte de cel din urmă. Sunt şi împrejurul Ismailului sate româneşti, ca şi în jurul cetăţilor de mai sus şi înăuntrul Basarabiei; dar sunt şi locuitori Bulgari.

„Şi mulţimea ţânţarilor, a insectelor furioase de sânge foarte supărătoare este şi de nesuferit cu totul. Si spunem aceasta nu auzind-o de la alţii, ci mărturisim, din nefericire, din propria încercare, multe şi amarnice lucruri îndurând. Căci plutind, în luna lui Iulie, de la Sulina la Galaţi, am văzut adevăraţi nori de ţânţari, odată cu asfinţitul soarelui, falange de multe miriade de vrăşmaşi turbaţi după sorbirea sângelui şi nu era chip să te linişteşti un pic, necum să adormi, nici să închizi măcar o clipă ochii: trebuia să te aperi dârz împotriva falangelor prea ticăloaselor gângănii ce năvăliau asupra ta îndărătnic şi neprecurmat. Ridicându-ne astfel toată noaptea, cu ştergare drept apărătoare, alţii cu vârfuri de trestie, armă acolo la îndemână, înfăşurându-ne şi mânile şi faţa, ca pregătiţi pentru scoaterea din casă şi îngropare, goniam şi izbiam pe duşmanul ce cădea asupră-ne furios, în cete mari, neobosit, nu în

fie care ceas sau în fiece minut, ci pe toată clipa. Singura izbăvire a râului a fost numai prea bine făcătorul soare.

3. **Greceni.**

„Lângă Prut, d'asupra judeţului Renilor, se află micul judeţ Greceni. El n'are decât un singur Ispravnic, ca şi cele două mici judete următoare. Aici, şi în judeţul ce urmează, pe lângă Români locuiesc şi mulţi Bulgari.

„*Greceni,* mai înainte târg însemnat, iar acum sat mic si piaţă, unde locueşte şi Ispravnicul.

4. **Codru.** [1])

„Judeţ mic, aşezat mai sus, lânga Prut. Oraşul de reşedinta e *Leova,* sat şi piaţă.

5. **Hotărniceni.**

„Judeţ mic, foarte roditor, cu sate locuite de 5000 de familii, aşezat între Basarabia propriu-zisă şi judeţul Lăpuşnei.

„*Gangura,* sat mare, reşedinţa ocârmuitorului, e aşezat într'o vale nu prea închisă şi are ca la 500 de case, departe de Chişinau cam şease ceasuri.

6. **Lăpuşna şi Orhei.**

„Judeţul Lăpuşna e aşezat între Prut şi Ţinutul Tighinei. Cu acest judeţ s'a unit mai de mult şi acela al Orheiului, aşezat mai sus de pârâul Bâcului şi mărginit de Nistru şi de judeţele Soroca şi Făleşti sau Iaşi.

„*Chişinău,* oraş pe dreapta Bâcului, într'o adâncitura formată de trei văi, prinse una de alta între dealuri.

„Casele sunt aproape toate de lemn, cele mai multe în pământ, fără acoperiş sau cu acoperişul jos, afară de două sau trei clădite din cărămidă ori piatră şi de Mitropolie, care stăpâneşte puţin asupra oraşului, aşezată în loc neted, deschis de toate părţile şi ne având astfel de nicăieri vre-o piedecă vederii. Mitropolia şi casele din jurul ei, clădite de curând din piatră, au toate pâna astăzi coperişurile joase, depărtate de vre' o trei, patru palme de pămînt, fără nici un etaj. Mitropolia e o clădire frumoasă şi foarte bine împărţită. Ea are alipit un lăcaş de rugăciune şi, în jurul ei, tipografie şi alte clădiri trebuitoare pentru locuit şi pentru celelalte trebuinţe ale vieţii. Toate acestea sunt închise într'o împrejmuire

[1]) Tigheciul. Asupra locuitorilor lui, la Cantemir (*l. c.*, p. 135) următoarele: «Ei toţi sunt călăreţi şi mai de mult erau la număr până la 8000 de oameni, iar astăzi abia fac 2000. In virtutea războinică întrec pe toţi Moldovenii' în cât se zice şi astăzi despre dânşii proverbul:„ Cinci Tătari de Crimeea fac mai mult decât zece de Bugeac şi cinci Moldoveni mai mult de cât zece Tătari de Crimeea; iar cinci *Codreni* (aşa se numesc Tighecianii în Moldova) bat zece Moldoveni».

de piatră. Iar în afară de împrejmuire sunt alte clădiri, pentru locuința școlarilor și dascălilor, și pentru celelalte nevoi ale lor. Unele s'au și făcut, altele se fac. La Miazăzi de Mitropolie se află și o grădină, de curând sădită cu pomi de tot felul și cu o tarlà de flori, unde din îndemnul și prin îngrijirea mea s'au sădit și cinci platani, dinaintea magaziei, aduși de la Constantinopole. Cu vr'o trei ani mai înainte, locul acesta erà cu totul părăginit, slujind de islaz orașului și nici colibă nu se afla pe dânsul; iar acum are înfățișarea celui mai frumos sat, prin chibzuința, îngrijirea și neobosita priveghere a Mitropolitului de azi al țării, Gavriil.

„*Lăpușna,* piață mică, la Apus de Chișinău.

„*Orhei,* târg, în stânga râulețului Răut, având o câmpie mică spre Apus, unde, ca la o jumătate de ceas, am văzut și vr'o șapte măguri.

„De la Răsărit, în stânga târgului, colinele se adună și se închid oare cum din toate părțile, lăsând numai trecerea Răutului, cu adevărat vrednică de văzut, părând o spărtură. O asemenea strâmtă închidere se vede și ca la un ceas de Chișinău. Românii le numesc chei, și sunt cu adevărat vrednice de văzut aceste strâmte văi ale pâraielor românești.

„*Telinești,* târg, piață.

„*Călărași,* sat mic și piață, pe stînga Bâcului.

„*Crăuleni,* pe Nistru, la Răsăritul Chișinăului, piață mică și cu totul neînsemnată, și vad de trecere dincolo de Nistru.

### 7. Soroca.

„Județul acesta are la Răsărit Nistrul, la Miază-noapte județul Hotinului, la Apus județul Fălești și la Miază-zi pe al Orheiului.

„Aici se face puțin porumb, și țăranii se hrănesc mai mult cu pâne de grâu de cât cu mămăligă.

„*Soroca,* acum un târg mic, așezat la picioarele unei coline pietroase, lângă Nistru, e reședința Ispravnicilor. Aici e și o mică cetate de piatră, înaltă, începând de mult să cadă din toate părțile în ruine.

„*Rașcov,* sat și piață pe Nistru, nu departe de județul Orhei.

„*Ataclii* sau *Mohilău,* târg pe Nistru, la Miază-noapte de Soroca, având în față orașul Mohilău din Rusia. De aici merge drumul din părțile de Miază-zi la cele de Miază-noapte.

„*Bălți,* târg, piață, lângă județul Fălești. Aici se ține în fie care an obor de vite și pe aici trece drumul din Turcia către Rusia. E așezat în loc neted, de unde se văd și măguri.

### 8. Falești.

„Județul acesta, fiind partea cu mult mai mare a județului Iași, se întinde lângă Prut.

„*Falești,* sat, piață, e reședința Ocârmuitorilor.

9. **Hotin.**

„ Județul acesta e așezat între Prut și Nistru, despărțit de Galiția la Miază-noapte, de județele de mai sus la Miază-zi.

„*Briceni*, sat și piață, e reședința Ispravnicilor.

„*Hotin*, cetate, mai înainte oraș, pe Nistru.

„Țara aceasta de peste Prut, cedată Rușilor de către Turci, pe care acum o numesc Basarabia, adecă partea despărțită de Moldova, — anume o mare parte a județului Iași și Județele Soroca, Orhei, Lăpușna, Hotărniceni, Codru și Greceni, — are ca la 40.000 de familii; iar județul, foarte populat, al Hotinului, despărțit cu un veac întreg mai înainte, peste 20.000. Să punem și cele 10.000 ale Basarabiei propriu-zise, atât de bogată în pășuni și în pește, și ale părților Tighinei: sunt așa dar acum toți locuitorii Moldovei rusești sau ai Basarabiei peste 70.000 de familii. Ea ar putea fi locuită și de 140.000 de familii și, dacă am zice 200.000, n'am exagera de loc".

## XII.

## Județele Moldovii.

(Pp. 149—165).

1. **Covurlui.**

„Județul acesta, ocupând partea cea mai de Miază-zi a Moldovei, se desparte prin Dunăre de Dobrogea, prin Siret de județul Brăila și prin Prut de Basarabia.

„*Galați*, oraș pe malul stâng al Dunării, se află între gurile Prutului și ale Siretului. Aici sosesc multe corăbii, mici și mari, din ținuturile de lângă Mare și de la Constantinopole, urcând pe gura Sulina, aducând în România câte pămîntul poartă și mânile lucrează în ținuturile pontice și mediterane, într'un cuvânt în părțile de Miază-zi. Incărcându-se apoi aici, duc acolo câte bunătați poartă pământul României. Se scot, în adevăr, din țară prin Galați mult grâu, orz, porumb, in, fasole, rachiu, miere, ciară, unt, untura, piei de bou, seu, pastramă, pește sărat; ciubuce de fumat, lemne pentru facerea corăbiilor, lemne de tăvănit, scânduri de brad și de molift, catarguri și antene de corăbii, tutun, anason, prune uscate, rogojini, funii de teiu, tabac, coveți și altele. Și se aduc în țară unt-de-lemn, măsline, săpun, orez, năut, batoci de pești de mare, icre sărate de chefal, lămâi, portocale, chitre, vin, bumbac, ață, mătase, fire de mătase, găitane de mătase, panglici de mătase, stofe de mătase de tot felul, de India și de Turcia, felurite cingători de India și din părțile mediterane, ștergare, prosoape de mătase cele mai frumoase din toate, țesături de învălit, văluri, batiste de lână lucrate de Evreii din Siria, ciorapi și pulpare de lână și de bumbac, călțuni, conduri, hârtie, in, castane, stafide,

smochine uscate, nucă de pin, rodii, curmale, cafea, alune din Pont, caise uscate, migdale cu coajă şi fără coajă, zahăr, roşcove, tămâie, sacîz, năut prăjit, felurite leacuri şi toate cele bune ce se aduc la Constantinopole din Asia, din Africa şi din Europa.

**2. Falciu.**

„Acest judeţ e aşezat d'asupra celui de mai sus, catre Răsarit, lângă Prut.

„*Fălciu,* sat, piaţă, nu departe de Prut.

„*Huşi,* târg, episcopie, reşedinţa Ispravnicilor. Aici, lânga târg, este şi loc prea vestit pentru vinurile cele bune.

„În acest judeţ, spre Miază-zi de Huşi, nu departe de Prut, pe dreapta, se vede şi dealul Movila Răboaia, mult vestită pentru nenorocoasa întâmplare a lui Petru-cel-Mare.

**3. Iaşi.**

„Judeţul acesta e mai sus de cel d'inainte, lânga Prut, mic acum, partea lui mai mare de dincolo de Prut fiind trecută Ruşilor.

„*Eşi* — cum îi zic oamenii locului — sau, dacă vrei, *Iaşi,* oraş aşezat pe apa puturoasă cu numele Bahluiul, — un râu de tot mic, pe care şi copilaşii îl trec, dar care pe timpul ploilor multe ajunge grozav de mare, — e Capitala Moldovii, oraşul de Scaun al Domnilor, clădit întâi de Ştefan-cel-Mare, pe sprânceana de deal de d'asupra râului, ca să poată mai cu înlesnire, ca dintr'un centru, să caute ţara. A ajuns oraş de Scaun supt Domnii ce au urmat după dânsul.

„In cuprinsul vechilor palate, arse acum vr'o treizeci de ani şi rămase în ruine, clădirile Domnului Alexandru Moruzi sunt, poate, cele d'întâi dintre toate zidirile din Turcia, şi pentru mărimea, şi pentru domneasca strălucire şi scumpete a lor. Pe lânga acestea, sunt şi câteva case bine clădite şi vrednice a sta alături cu cele din Viena şi Paris, şi câteva biserici.

„Cele mai multe case sunt aici în pământ, sau cu acoperişul jos, puţine cu un cat, şi numai una cu două caturi. Patru case boiereşti sunt împrejmuite cu zid şi Mitropolia şi încă două biserici; mai multe se află în mijlocul împrejmuirilor făcute din scânduri. Celelalte au garduri din ramuri împletite şi învălite cu streaşini de nuiele, sau de mărăcini, ca să împiedece pe oameni şi cânii de a sări peste ele.

„Oraşul a fost în deobşte rău clădit şi podit şi mai rău, de şi multă cheltuială s'a făcut pentru poditul străzilor, căci cu grinzi, aduse de departe, este aici obiceiul a se aşterne uliţele principale, iar celelalte rămîn cu totul nepodite şi ajung întocmai ca băltoacele, de neumblat, pe vreme ploioasă. Dar şi uliţele principale sunt pline de noroiu iarna, când frigul nu e atât de mare, în cât să îngheţe noroiul, şi vara, când ploile sunt repezi. Iar vara, pe secetă, sunt pline de praf, şi locuitorii sunt nevoiţi adesea sa treapăde pe jos sau şă meargă cu carul prin nouri de praf. E cu

adevărat o priveliște vrednică de milă (căci nu pot merge toți în trăsură) de a vedea pe trecător în noroi, stropit în față de trăsurile trufașe și în fiecare zi frământând glodul până în genunchi, unii cât îi ziua de mare. Se curăță uneori ulițele, dar noroiul cel mult din ulițele mici și din șoselele din jurul orașului, care nu sunt podite, lipindu-se de roatele carelor celor multe și de ale trăsurilor, e târît pe ulițele cele podite și, după o zi, totul e plin de noroi, de gunoaie, de murdărie și de miros greu. Și câteodată se poate vedea curgând noroiul pe ulițe, din părțile înalte în cele mai joase, cum văd locuitorii din Catania și Neapole curgând lava dintr'un crater ce erupe.

„Locuitorii orașului sunt vr'o 40.000.

„*Ștefănești*, târg, pe Prut.

**4. Dorohoi.**

„Județul acesta e mai sus de cel d'inainte, lângă Prut.

„*Dorohoi*, târg, lângă o baltă, singura formată din izvoare în Moldova, reședință a Ispravnicilor.

**5. Herța.**

„Județ mic și sat și piață, reședința Ispravnicilor.

„De aici, către Miază-zi, avem:

**6. Botoșani.**

„Județul acesta e mic; și de aici își scoate venitul Doamna (astfel se numește soția Domnitorului).

„*Botoșani*, oraș, în loc deschis, al doilea după Galați în negoț, reședință a Ocârmuitorilor.

**7. Hărlău.**

„Județ mic și târg, loc de reședință a Ispravnicilor. Nu departe, spre Apus de târg, se află Cotnari, vestit pentru belșugul său de vin bun. Târgul e ca la opt ceasuri la Miază-noapte de Iași.

**8. Cârligătura.**

„Județ mic la Apus de Iași.

„*Târgu-Frumos* — cuvîntul însemnează piață frumoasă, dar s'a zis prin antitesă, căci nimic alta nu este aici frumos, afară de nume. Târg, reședința Ispravnicilor.

**9. Roman.**

„Acest județ mic e așezat la Miază-zi Apus de Cârligatura, lângă Siret.

„*Roman*, oraș, Episcopie, într'un șes prea frumos, între Siret și Moldova, pe malul stîng al Moldovii, reședința Ispravnicilor.

**10. Vaslui.**

„Județ mic, la Răsărit de Roman și la Miză-zi de Iași.

„*Vaslui*, târg mic, pe drumul cel mare ce duce de la Constantinopole la Iaşi şi în Rusia, ca şi cele trei de mai jos.

**11. Tutova.**

„E judeţ mic, la Miază-zi de cel d'inainte.

„*Bârlad*, oraş, pe râul cu acelaş nume, în vale, reşedinţa a Ispravnicilor.

**12. Tecuci.**

„Judeţ mic şi târg, unde locuesc şi Ispravnicii.

**13. Putna.**

„E aşezat la Apus şi Miază-zi de Tecuci şi se întinde spre Miază-noapte până în Ardeal şi până la judeţul Bacău. Aici se află şi *Odobeşti*, renumit pentru belşugul şi bunătatea vinului, de unde se cară mult în Rusia. Culesul se face aici ca un fel de sărbătorire dionisiacă, lume multă adunându-se din toate părţile.

„*Focşani*, oraş în câmpia care se întinde spre Miază-zi, pâna la Brăila, încunjurată de munţi la Miază-noapte, hărăzit astfel cu o prea frumoasă privelişte şi cu aer sănătos. Oraşul ţine şi de Ţara-Românească şi de Moldova, şi un pârâu, adus de mâna omului din Milcov, desparte una de alta cele două părţi ale oraşului.

„*Adjud*, sat mic şi piaţă, la vărsarea Trotuşului în Siret.

„Iarăşi întorcându-ne către Miază-noapte şi trecând pe lângă România austriacă, avem următoarele judeţe mărginaşe, la Apus şi în partea de Miază noapte a Moldovii :

**14. Bacău.**

„Judeţ, întinzându-se la Apus pâna în Ardeal, şi târg cu acelaş nume într'însul, în câmpie, lângă Bistriţa ce curge pe aproape, aşezat pe dreapta acesteia, nu departe de vărsarea ei în Siret, unde-şi au locuinţa şi Ispravnicii.

„*Ocna*, târg aşezat pe stânga Trotuşului zgomotos, care-şi mână apele pe o vale stâncoasă, în loc închis de toate părţile, dar cu aer sănătos, pre cât îşi poate da seama cineva, punându-şi faţa alături de a locuitorilor de aici şi din împrejurimi. De obşte părţile de dincolo de Siret ale Moldovii sunt mai sănătoase. Aici petrecându-ne vara acum treisprezece ani, am văzut un ţăran bătrân şi, vroind să ştim de câţi ani este, l-am întrebat. El ne răspunse că nu ştie, dar că-şi aduce aminte de războiul în care Petru-cel-Mare a fost dincoace de Prut, la vestita măgură Movila Raboaia ; şi, din cele ce adăogi, se putea deosebi în chip neîndoios iubirea de adevăr şi sinceritatea acelui simplu şi venerabil moşneag.

„Mai sus de Ocna, ca la cinci sferturi de ceas, se află *Dărmăneşti*, un sat mic, aşezat într'o prea frumoasă câmpie, pe dreapta Trotuşului şi lângă care curge, pe o albie de pietricele, râuleţul Uzul, coborând din Ardeal, amintire a stăpînirii şi locuirii Uzilor în România. Ca la un ceas mai sus de Dărmăneşti, într'o poiană

tăcută, umbrită de toate părţile şi acoperită de copaci, cum le place celor ce meditează şi iubitorilor de natură, se află *Comăneşti*, pe ambele maluri ale netăcutului Trotuş, sat în care e şi şeful străjii de la hotar, amintire şi acesta a vechii stăpâniri şi aşezări aici a Cumanilor.

„*Moineşti*, mic sat şi piaţă către Răsărit, cam un ceas departe de Comăneşti. Aici se scoate catran lichid, cu care Moldovenii îşi ung bucelele roţilor şi căpătâiele osiilor la căruţe şi trăsuri, împiedecând astfel aprinderea lor din frecarea iute şi puternică. Se scoate şi de cel tare, care e ozocherita.

### 15. Neamţu.

«E la Miază-noapte de judeţul de mai sus şi se atinge la Apus cu Ardealul. Aici ce află Ceahlăul, cel mai înalt munte al Moldovei şi poate al României intregi. Aici se văd şi stânci mari.

«*Piatra* (Κιάτρα), târg, reşedinţa Ispravnicilor, într'un loc închis de toate părţile, pe stânga Bistriţei. Drumul de aici până la Roman sau Bacău e în loc şes, căci câmpia în care se află Romanul şi Bacăul se prelungeşte până la Piatra, ba încă şi de la Ocna până la Focşani. Dar cine merge la Ocna, de la ori care din cele două târguri de mai sus, e nevoit să treacă odată şi de două ori culmi sau dealuri mari pe care suie calea, având de amândoua părţile cîte o râpă mare. Se poate umbla pe aici călare ori cu căruţa, dar drumul e greu de umblat; şi de nevoie merg câteodată unii, gândindu-se cu groază la ce s'ar putea întâmpla.

„*Târgu-Neamţ*, sat şi piaţă, pe pârâul numit Neamţu. Mai sus de pârâu, nu departe, într'o poiană, e manăstire, unde sunt călugări mai mulţi de patru sute. Dar, pre legea mea, nu trăind ca pustnicii, ci negustorind (μὰ τὴν ἀλήθειαν, οὐ μονάζοντες, ἀλλ' ἀγοράζοντες). De asupra Târgului-Neamţ este şi o veche cetate, pe o coastă de munte, de multă vreme încă începând a cădea în ruine, pustie.

### 16. Suceava.

„Judeţ d'asupra celui de mai sus, însemnat încă în Moldova, de şi partea lui mai mare a fost trecută Casei austriace, în anul 1774. E în partea de Miază-noapte Apus a Moldovii.

„*Fălticeni*, târg, reşedinţa Ispravnicilor, nu departe, spre Apus, de oraşul Suceava.

„*Burdujeni*, sat mic şi piaţă aproape de Suceava, spre Răsărit, în stânga râului Suceava.

### 17. „Cele următoare sunt în Moldova austriacă numită Bucovina.

„*Suceava*, oraş mic, înainte vreme cu mult mai mare, Capitală a Moldovii şi Scaun al Domnilor, în loc deschis şi muntos şi în aer sănătos, pe malul drept al râului cu acelaş nume. Armeni ca la 800 de familii sunt aici şi Evrei ca la 200.

„*Târgu-Siretului*, târg pe râul Siret. În vremea de demult, mai înainte de Domnii români, oraş al Cumanilor şi Românilor şi se păstrează încă multe ruine, urme ale marelui oraş de odinioară.

„*Cernăuţi*, orăşel, ca la un sfert de ceas departe de Prut, reşedinţă a Ocârmuirii austriace în partea Moldovii trecută Austriei.

XIII.

## Judeţele Ţării-Româneşti.

(Pp. 165—177).

«La Apus de partea de Miază-zi a Moldovei se desfaşura Ţara-Românească, de-alungul Dunării, care o desparte, la Miază-zi, de Bulgaria, la Miază-noapte având Ardealul şi la Apus iarăş Dunărea şi Banatul, căci Dunărea, care mărgineşte la Miază-zi Ţara-Românească, formează aici arcul unui cerc mare.

«Incepând aşa dar de la Răsărit şi mergând către Apus, avem următoarele 17 judeţe. Ţara-Românească propriu zisă se împarte în Ţara-de-sus şi Ţara-de-jos.

### În Ţara-de-jos.

1. **Râmnic.**

»Râmnicul sau Slam-Râmnic are la Răsărit Moldova, la Miaza-noapte Ardealul, la Miază-zi Ţinutul Brăilei şi la Apus judeţul Buzău.

«*Focşani*, oraş, reşedinţa Ispravnicilor.

«*Râmnic*, târg, pe stânga râuleţului sărat cu acelaş nume, în şes, pe drumul cel mare către Rusia.

2. **Buzău.**

«Judeţul acesta are la Miază-noapte Ardealul, la Răsărit judeţul Râmnic, la Miază-zi Ialomiţa şi la Apus Sacueni.

«*Buzău*, oraş, Episcopie, reşedinţa Ispravnicilor, pe dreapta râului cu acelaşi nume.

3. **Săcuieni.**

«Are la Apus judeţul Prahovei, la Miază-zi judeţul Ialomiţa şi la Miază-noapte Ardealul.

«*Bucov*, sat şi reşedinţa Ispravnicilor, aşezat într'o prea frumoasă câmpie, având în faţa ei vestitele dealuri cu vii.

4. **Prahova.**

«Se hotărăşte la Apus cu judeţul Dâmboviţa, la Miază-zi cu Ilfovul şi la Miază-noapte cu Ardealul.

«*Ploeşti*, oraş, într'o câmpie frumoasă, pe părâul Dâmbov, ca la o jumătate de ceas de Bucov. Aici stau Ispravnicii. Ploeşti este al treilea oraş al Ţării-Româneşti.

«*Târgşor*, târg, nu departe de Ploeşti.
«*Câmpina*, târg, antrepositul mărfurilor ce se aduc de la Braşov în Ţara-Românească.

5. **Ialomiţa.**

«Are la Miază-noapte judeţul Buzău şi Săcuieni, la Miaza-zi şi Rasărit Dunărea şi judeţul Râmnic, la Apus judeţul Ilfov. E locuit de oameni puţin, dar multe animale pasc într'însul.
«*Oraşul de-Floci*, târg, nu depărte de gura Ialomiţei, odinioară oraş însemnat pentru negoţ.
«*Urziceni*, târg, reşedinţa Ispravnicilor.

6. **Ilfov.**

„Judeţ care ţine cu o parte mai mare de Ţara-de-jos şi cu una mai mică, la Apus de Curtea domnească din Bucureşti, de Ţara-de-sus.
«*Bucureşti*,— cuvîntul tradus înseamnă oraşul bucuriei (Χαρᾶς πόλις) — oraş mare, cu mulţi locuitori, după Constantinopole cel mai mare din Turcia europeană. Locuitorii săi, peste 80.000 şi, prin urmare, mai mulţi de cât îndoitul populaţiunii Iaşilor, capitala Moldovei. E cel d'întâi din România. Curge printr'însul râul Dâmboviţa şi oraşul propriu zis e aşezat pe stânga, iar palatul cel nou şi Mitropolia, care se află pe un deal, cu o posiţie de toată frumuseţea şi oare cum în mijlocul oraşului, sunt pe dreapta.
«Bucureşti e aşezat într'o mare câmpie, care se întinde până la Dunăre. Acest oraş a fost clădit de Mircea-Vodă, pe la sfârşitul veacului al 14-lea şi, până la sfârşitul celui al 17-lea, aici *iernau* numai Domnii, petrecându-şi vara la Târgovişte, care avea o posiţie mult mai prielnică şi mai plăcută. Deatunci însă îşi petrec şi iarna şi vara în Bucureşti, părăsind cu totul Târgovişte.
S'au clădit şi Bucureştii ca şi Iaşii. Amândouă oraşele au fost podite cu grinzi, în cât pe o iarnă umedă şi vara, pe ploile cele repezi, totul e plin de noroi şi murdărie.
«Belşugul şi ieftinătatea celor pentru traiu sunt cu mult mai mari aici de cât în Iaşi, şi pânea e mai curată şi mai ieftină. In deobşte toate lucrurile de mâncare sunt mai ieftine de cât în ori ce alt oraş din Europa. Clima fiind aici mai blândă de cât în Iaşi, şi fructele sunt mai multe şi mai bune aici şi legumele, în piaţă, mai felurite, mai din belşug şi mai ieftine cu mult. Ceapă, praz, usturoi, lăptuci, spanac, sfeclă, varză, ridichi, ţelină, morcovi, napi, dovleci şi altele, mari cantităţi şi câte un braţ întreg puteai cumpăra pe bani de nimic, cu câţi-va ani mai nainte, când şi noi am petrecut acolo.
«Boierii Români (din Ţara-Românească) sunt şi mai pricepuţi de cât Moldovenii la izbândirea şi ieftinătatea tocmelilor. Dar sa nu se tulbure de loc auzind cuvântul de Român. Ar trebui mai de grabă să se fălească de cât să se ruşineze cu numele poporului. Să se ruşineze însă, dacă vor cu tot dinadinsul a se ruşina, că nu ştiu

că *Român* este numele poporului lor; şi, dacă nu-l primesc, se arată vădit a fi străini, veniţi din afară. Să se ruşineze, auzind că fac parte din poporul marelui Traian!

«*Gherghiţa*, târg mic, când mergi dela Bucureşti la Focşani.

## In Ţara-de-sus.

### 7. Dâmboviţa.

«Judeţ, având la Răsărit Prahova, la Miază-zi Ilfov, la Apus Vlaşca şi Muscelul şi la Miază-noapte Ardealul.

«*Târgovişte*, oraş, reşedinţa Ispravnicilor, mai înainte Capitala Ţării-Româneşti, pe Ialomiţa, în dreapta, nu departe de Dâmboviţa, într'o foarte plăcută câmpie, mai încoace de picioarele Carpaţilor.

### 8. Vlaşca.

«Are spre Rasărit judeţele Ilfov şi Dâmboviţa, spre Miază-zi Dunărea, spre Apus Teleorman şi spre Miază-noapte Argeş şi Muscel.

«*Găeşti*, sat, unde locuesc Ispravnicii.

### 9. Teleorman.

«Se hotărăşte la Miază-zi cu Dunărea, la Apus cu judeţul Olt, la Miază-noapte cu Argeşul şi la Răsărit cu Vlaşca şi cu raiaua Giurgiului.

«*Roşii-de-Vede*, târg, reşedinţa Ispravnicilor, pe pârâul Vedea.

### 10 Muscel.

«Judeţ muntos, având la Miază-noapte Ardealul, la Răsărit judeţul Dâmboviţa, la Miază-zi judeţele Vlaşca şi Argeş şi la Apus judeţul Argeş.

«*Câmpu-Lung*, târg, reşedinţă a Ispravnicilor, cel dintâi Scaun al lui Negru-Vodă (πρώτη καθέδρα τοῦ μέλανος βοεβόδα) şi întâia Capitală a Ţării-Româneşti.

### 11. Argeş.

«Se mărgineşte la Miază-noapte cu Ardealul, la Apus cu Vâlcea şi cu râul Olt, la Miază-zi cu judeţele Vlaşca şi Teleorman.

«*Piteşti*, oraş aşezat într'o câmpie foarte plăcută, nu departe de râul Argeş, reşedinţă a Ispravnicilor.

«*Curtea-de-Argeş*, târg, al doilea Scaun al lui Negru-Vodă, unde e şi îngropat.

### 12. Oltul.

«Judeţ mărginit spre Apus de râul cu acelaş nume, la Miază-zi de raiaua Turnului, la Răsărit de judeţul Teleorman şi la Miază-noapte de judeţul Argeş.

«*Slatina*, târg mare, pe stânga Oltului.

## Judeţele oltene ale Ţării-Româneşti.

13. **Vâlcea.**

«Invecinat la Miază-noapte cu Ardealul, la Apus cu Doljul şi cu Gorjul, şi la Răsărit cu Romanaţii.

«*Râmnic,* târg pe malul Oltului, întâia Episcopie a Tării-Româneşti, reşedinţă a Ispravnicilor.

14. **Romanaţi.**

«Se întinde sub Vâlcea, din faţa Slatinei până la Dunăre, în faţa Nicopolei.

«*Caracăl,* târg şi reşedinţă Ocârmuitorilor.

«*Islaz,* sat, piaţă, depozit de sare, în faţa Nicopolei.

15. **Dolj.**

«Judeţ mic, având la Miază-noapte Vâlcea şi Gorjul, la Rarăsit Romanaţii, la Apus Mehedinţi şi la Miază-zi Dunărea.

«*Craiova,* lângă râul Jiul, pe stânga, reşedinţă mai înainte a Banului, acum a loc-ţiitorului său, care se trimete aici de către Voevod. E locul unde stau Ispravnicii. Craiova e oraş neînconjurat de zid, ca toate oraşele Ţării-Româneşti şi Moldovei.

16. **Gorj.**

«Judeţ care se chiamă şi Jiul-de-sus, spre deosebire de Jiul de-jos sau Doljul. Are spre Miază-noapte Ardealul, spre Apus Banatul, spre Miază-zi Mehedinţii şi spre Răsărit Vâlcea.

«*Târgu-Jiului,* târg mic, unde locuesc Ispravnicii.

17. **Mehedinţi.**

«Ocupă partea cea mai de Apus a Ţării-Româneşti, mărginit de Dunărea sârbească şi bulgărească, la Apus şi Miază-zi, având către Răsărit Doljul, către Miază-noapte Gorjul şi către Apus si raiaua Orşovei şi Banatul Temişoarei.

«*Cerneţi,* sat nu departe de Dunăre şi de Orşova, reşedinţa Ispravnicilor.

«Nu mult mai încolo de acest sat era şi Turnul sau Cetatea lui Sever şi podul de lemn al Impăratului Constantin-cel-Mare, care s'au ridicat, se pare, de către Sever, când a pornit asupra Goţilor, şi s'a numit locul Severin şi s'au atribuit apoi lui Constantin-cel-Mare, proclamat Impărat. Turnul era înainte vreme reşedinţa Banilor.

«*Câmpu-Severinului,* sat la capătul câmpiei, lângă amintitul turn.

«*Strehaia,* mănăstire întărită, clădită pe o măgură de către mult vestitul Mihai-Vodă, locuinţa sa pe când cârmuia ţara, înainte de a ajunge Domn.

«Aici sunt cataractele Dunării, între Vidin şi Palanca Serbiei.

## Ținuturile Turcilor.
(Pp. 177—179)

1. **Orșova.**

«Cetate și locul dimprejur, între cele două Banate, lângă râul Cerna, hotarul Banatelor. *Orșova-veche* este pe malul Dunării și ține de Casa Austriei; cea *nouă* în insula din față și e și cetate anevoe de luat.

2. **Turnu.**

«Ținutul acesta e cuprins între județele Olt și Teleorman și între Dunăre și râul Olt. El cuprinde și sate românești.

«*Turnu,* târg, cetate așezată la vărsarea Oltului.

3. **Giurgiu.**

«Ținut cu mult mai mare de cât cel d'inainte, cu multe sate românești.

«*Giurgiu,* târg și cetate puternică, vestit pentru marile vărsări de sânge din războaiele trecute. E așezat în fața Rusciucului, 12 ceasuri departe de București.

4. **Brăila.**

«Ținut între Țara-Românească, Dunăre și Moldova.

„*Brăila,* oraș, cetate pe Dunăre, mai înainte mult mai mare negoț făcând de cât acum, hotărît din pricina neorânduelii, nesupunerii și îngâmfării locuitorilor, care aduc multă vătămare și Galaților din apropiere. Ar putea fi, fără neorânduiala lor, cu mult mai negutătoresc și cu mult mai locuit".

Șapte pagini ce urmează (178—186) cuprind lămuriri asupra veniturilor și cheltuelilor din țările noastre. Autorul socoate, cu drept cuvînt, că e bine să dea cetitorului și în această privință o scurtă privire. El vorbește aici prin urmare despre tribut, despre bir, despre celelalte venituri și despre cheltuelile Domniei, și în Țara-Românescă și în Moldova.

Lucrurile fiind destul de cunoscute, nu e nevoie să le mai reproducem. Reținem observațiile cu care-și încheie Philippide acest scurt capitol:

„Dar nu lipsesc abuzurile, și mai cu osebire în timpurile noastre filosofice, în care moliciunea e in floare, mai nimicitoare obștiilor de cât chiar ciuma, și tributul se urcă uneori de două ori și mai bine, părând că se scade. Și apoi dările, urcate la licitație prin concurență, de către negustorii de dări, și în Tara-Românească și în Moldova, se vând cu mult mai scump. Ocnele Țării-Românești am auzit că s'au văndut mai înainte pe 700.000 de groși și altă dată încă și mai mult, și darea vinului în Moldova s'a vândut odinioară pe 360.000".

## XIV.

## Jud·țele Banatului.

(Pp. 186—190).

„Ținutul României cuprins între Dunăre, Tisa și Mureș se numește Banat, de la gene alii, numiți și Bani, așezați aici pentru paza hotarelor. I se mai zice și Banatul Timișoarei, spre deosebire de Banatul Craiovii. Acest Ținut a fost supus odinioară Romanilor, cari au ridicat și cetăți în partea de Miază-zi și Apus și a fost locuit mai înainte de Iazigi, pe cari i-a supus Decebal. După Romani l-au avut Goții, Hunii, Gepizii și în urmă Avarii. Aici s'au cuibărit vestiții hoți Scamarii —Σκαμάροι— strămutați din părțile de peste Dunăre și având într'o cetate cuibul prădăciunilor și, folosindu-se de acest loc întărit, prădau locurile din prejur și se năpustiau asupra cetelor întregi de Ava i. Biruind în urmă Avarii și luând cetatea, Scamarii s'au sălășluit în mu ții, în pădurile și celelalte adăposturi ale Banatului, supărând multă vreme înprejurimile, până când Avarii îi nimiciră cu desăvîrșire.

„După aceia Crum, bici il Constantinopolitanilor, pe la începutul veacului al 9-lea, supuse Banatul, apoi eroul Maghiarilor Tuhut, și în urmă ajunse provincie nemijlocită a Ungurilor. A fost în urmă trecut Turcilor. Iarăși îl ia regele Ungur, se cârmuește câtva după întocmirile Austriei și în urmă se unește din nou cu Ungaria.

„Cinci sunt județele. cel de Miază-noapte, de Răsărit, de Miază-zi, de Apus și de mijloc. Această împărțire și cea după ape și munți e cu mult mai bună, ca firescă și statornică și mai lesnicioasă, de aceia trebuie folosită înaintea altora, întemeiate de cele mai multe ori pe neștiință și închipuire.

### 1. Județul de mijloc.

„*Timișoara*, oraș și cetate mult vestită prin întărirea ei geometrică, lângă râul Bega, între bălțile care sunt din revărsările lui; căci împrejurimile orașului sunt udate de toate parțile de râuri.

„*Sf. Andrei*, târg, *Ceacova*, târg, *Oravița*, târg, unde sunt și arămării.

### 2. Județul de Răsărit.

„*Lugoj*, orășel, pe drumul cel mare de la Viena la Sibiiu.

„*Caransebeș*, târg, depositul odinioară al mărfurilor ce se aduceau de peste Dunăre in Ardeal. Episcopul ortodox al Caransebeșului locuește la *Vîrșe*

„*Mehadia*, cetate mi a, la hotarele Țării-Românești, pe râul Cerna, care mărginește cel două Banate.

3. **Judeţul de Miază-zi.**

„*Marecbila*, înainte vreme cetate romană, lângă Dunăre [1]), care se îngustează mult aici. *Pescabara* (Πεσκαμ άρον), odinioară cetate romană [2]). *Noua-Palancă*, lângă vărsarea Caraşului în Dunăre; *Tricule*, lângă Dunăre; *Noua-Moldovă*, târg, pe o înălţime, având în faţă o parte mare din Serbia; *Moldova*, orăşel lângă Dunăre.

4. **Judeţul de Apus.**

„*Becigherec*, târg.

5. **Judeţul de Miază-noapte.**

„*Lipova*, cetate mică lângă Mureş; *Aradul-nou*, de asemenea.

XV.

## Judeţele Ţinutului Ghiula.

(Pp. 190—201)

„Ghiula e partea României care se întinde de la Carpaţi şi de la izvoreale Tisei, unde este şi Maramureşul, pâna la Ung şi Mureş, în cît are la Miază-noapte şi la Răsărit Munţii Carpaţi, la Miază-zi o parte a Moldovii, Ardealul şi Banatul, iar la Apus Ungaria, de care se desparte prin rîurile Ung şi Tisa". De aici au pornit Dacii şi au cuprins cealaltă parte a României, „pe atunci Getia".

Philippide face aici un istoric al neamurilor ce s'au perindat prin aceste Ţinuturi: Goţi, Huni, Gepizi, Avari. Vorbeşte apoi de stăpânirea Chazarilor şi, după aceia, de a Bulgarilor, care-şi aveau „reşedinţa căpeteniei lor la Muncacs".

Pe când stăpâniau Chazarii dincoace de Dunăre, lămureşte Philippide, şi-a propoveduit aici Chiril Evangelia, şi de atunci s'au creştinat „în deobşte" Românii, „căci erau şi mai înainte unii iniţiaţi în această credinţă". Pe vremea aceia şi „Bulgarii primiră creştinismul de la Metodiu, fratele lui Chiril". „Din acel timp deci toţi Românii erau creştini, alipiţi de Biserica răsăriteană, veche, ecumenică şi nici odată nu s'au mai desfăcut de dânsa". Iar dacă unii, prieteni ai linguşirii şi vrămaşi adevărului, au publicat, „bârfind", „că toată România a trecut la dogma Apusului", nu e de mirare; „ci mai de mirare e că oameni, de alminterea respectabili pentru învăţătura lor, se fac ecoul acelor minciuni şi pe Românii autohtoni, ai ţării, locuitorii pămînteni şi cu mult mai numeroşi de cât toate neamurile străine, popor sădit de marele Traian, îi despreţuesc şi de nimic îi cred, nesocotind în chip barbar plugul şi bâta de cio-

1. Contra Margum?
2. *Faliatis* din *Tab. Peuting.*

ban, speriaţi prosteşte de săbii şi lănci, de arme de foc şi de şerpuitul toiag al Solului; iar pe unii străini, de mai puţină băgare în seamă vrednici, în mare cinste îi pun. Să nu se indigneze cineva cu drept cuvânt văzând pe Büsching (Μπίσσεγγ) geograful, de alminterea bărbat distins prin învăţătura sa şi prin scrierile ce ne-a lăsat, — numind pe Românii din Ardeal străini şi de nici un preţ socotindu-i? Iar un altul, spunând că Saşii sunt de 25 de ori mai mulţi în Ardeal de cât toţi ceilalţi locuitori la olaltă, vrednic e acesta a se numi istoric, când nu cunoaşte de fel Alfabetul istoriei"?

După Chazari şi Bulgari, vin Ungurii, rătăcitori prin locurile aceste, până ce sub „Voevodul Tuhut", cuprind Banatul şi Ghiula.

Românii din părţile Ghiulei, „cei mai mulţi, dacă nu toţi", au fost „siliţi împotriva lui Hristos" a se desface de vechea lor credinţă ortodoxă şi a se uni cu Legea din Apus.

Ca şi mai înainte, autorul preferă şi aici „împărţirile fireşti". Luând apele drept hotar, înseamnă, începând de la Miază-noapte, judeţele următoare:

### 1. Judeţul de peste Tisa.

„Acest judeţ cuprinde părţile din dreapta şi de Miază-noapte ale Tisei, întinzându-se până la Ung spre Apus şi până în Carpaţi către Miază-noapte şi Răsărit.

„*Hust,* cetate tare, aşezată pe stâncă şi mai tare, d'asupra târgului cu acelaş nume, lângă vărsarea râuleţului în Tisa, în Maramureş. De aici, se zice, Bogdan sau fiul său Dragoş se coborî în Răsăritul României şi, dobândind Cumania-Neagră, întemeiè Domnia Moldovii.

„*Körösmező,* târg, spre răsărit de Hust, lângă izvoarele Tisei.

„*Muncacs,* oraş pe malul drept a Latorcei, spre Miază-noapte Răsărit[1]) de indoitura Tisei.

„*Ungvár,* oraş la Miază-noapte de îndoitură, pe malul stâng al Ungului.

### 2. Judeţul de dincoace de Tisa.

„Are, spre Răsărit, o parte a Bucovinei şi Carpaţii, spre Miază-zi o parte a Bucovinei şi Ardealul şi râul Crasna.

„*Sighet,* târg pe stânga Tisei, în Maramureş.

„*Vişeu,* târg lângă Tisa.

„*Baia-Mare,* oraş, la Răsărit de râul Someş, lângă hotarul Ardealului, unde e şi hereghie (χρυσοχοπεῖον), pentru aurul ce se află pe acolo.

„*Baia-Sprie,* târg mare, către Răsărit şi aproape de oraşul de mai sus.

„*Sătmar,* oraş, pe dreapta Someşului.

„*Német,* târg, aproape de Sătmar.

1) Greşit la autor «Miază-noapte Apus».

### 3. Județul Crasna-Crișul.

„Se cuprinde între Crasna, Tisa și Crișul de Miază-noapte.
„*Marghita*, oraș la Miază-noapte de Criș.
„*Debrețin*, oraș mare, foarte locuit, neîntărit cu ziduri, în mijlocul Județului, într'o câmpie foarte largă, întinzându-se peste douăsprezece ceasuri de toate părțile orașului.

### 4. Județul dintre Crișuri.

„Cuprinde locurile dintre cele două Crișuri și Ardeal.
„*Oradia-Mare*, cetate vestită, oraș în mijlocul județului, lângă Crișul-de-Mijloc..
„*Ghiula*, oraș, lângă Crișul de Miază-zi, la Apus Miază-zi de Oradia-Mare.

### 5. Județul Crișul-Mureșul.

„Acest județ închide locurile dintre Ardeal, Mureș, Tisa și Crișul de Miază-zi.
„*Arad*, cetate și oraș pe Murăș, la Miază-noapte de Timișoara.
„*Cenad*, oraș pe Mureș, la Apus de Arad.
„*Măcău*, târg la Apus de Arad.
„*Vașarheiu*, oraș lângă Tisa.

## XVI.

## Județele Ardealului.

(Pp. 201—223.)

Autorul face la început un scurt istoric al împrejurărilor politice și, mai cu seamă, religioase ale Ardealului, care, supus de Regii maghiari, a avut totuș o cârmuire de sine, sub Voevozi. Intinderea Reformei printre Sași, la începutul veacului al 16-lea, ocupă câteva pagini. Se schițeaza prigonirile „Latinilor", stăruința Sașilor în luteranism, din care nu lipsesc minunile, împrejurările de sub Domnia lui Ioan Zápolya și a lui Sigismund, trecerea acestuia la „dogma monadiștilor" și silințele sale zădarnice de a o răspândi printre supuși.

În această frământare pentru lege a neamurilor străine, „Românii noștri", spune Philippide, „în vinele cărora curge, cum se zice, lapte, au fost privitori cu totul liniștiți, ca la teatru". Unii, târâți poate de năvala puternică a timpului, s'au înduplecat, „căci vedem, în adevăr", adaugă dânsul, „și sate românești, vr'o două sau trei, care au trecut la dogma cea nouă și preoții săvârșind slujba in biserici și ținând obișnuitele predici în românește". Dar sub Maria Theresa, „lăsată femeiește în voia ticăloșilor de călugări latini din jurul ei", Românii, ca și ceilalți ortodoxi, „prin toate chipurile au fost siliți, neomenos, a se desface de la sânul

vechei şi obşteştei biserici." „Astfel aşa dar", observa ortodoxul şi umanitaristul care era într'însul, „în vremile cele barbare Românii, cârmuiţi mai cu înţelepciune şi mai omenos, iar în cele zise filosofice mai barbar şi mai neuman jicniţi, se despărţiră mulţi si fură smulşi cu sila de la biserica lor părintească." Dar o bună parte dintr'aceştia, pe vremea „marelui şi iubitorului de umanitate Iosif", au aruncat dogma ce primiseră în silă şi s'au întors din nou la sânul vechii lor Biserici.

Supt Báthory, renumit „pentru înţelepciunea lui politică, pentru adâncimea minţii şi mărinimia lui", Ardealul a fost când supt Turci, când supt Impăratul Austriei. În sfîrşit, când Turcii au fost asvârliţi din părţile Dunării de mijloc, ţara a fost supusă Regelui ungur, păstrându-şi însă Voevodul şi, în cele din urmă, ajunge provincie ungurească. Iarăşi se desparte însă şi se proclamă neatârnată, supt Casa de Austria.

Ni se citează apoi cele scrise de Halkondylas cu privire la Ardeal. „Ardealul acesta se întinde de la Munţii Braşovului până în Pannonia, toată ţara dincoace de pădure fiind. Oraşe nu puţine sunt în aceasta ţară si Metropola lor se chiamă Sibiiu. În unele părţi se vorbeşte limba panonică (ungurească) în altele cea dacă (românească), şi supt Regele ungur fiind această ţară, ea primeşte Domn, pe care-l aşează Regele Ungurilor. Oraşele sunt autonome şi se cârmuiesc de Capitala Sibiiu. Asupra acestui oraş veni, trecând Dunărea, Mezzet, şeful oştirii turceşti din Europa — sub Murat al II-lea, — ca să-l împresoare şi, ajungând aproape de dânsul, îşi puse tabăra. Atunci, pe când asedia oraşul, rănit de o săgeată, muri, şi oastea fu pusă pe goană de către Ardeleni."

Ardealul e aşezat aproape „în mijlocul României", mai aproape de hotarele de Miază-noapte de cât de celelalte şi e „Ţinutul cel mai înalt" al său; într'adevăr, „dintr'însul coboară la vale râurile în toate celelalte părţi ale României." Autorul repetă aici, pe scurt, toate cursurile de apă ce pornesc din Ardeal.

Impărţirea în judeţe o face ca şi pentru celelalte Ţinuturi, din punct de vedere fisic, folosind apele de hotar. „Coborându-ne de la Miază-noapte la Miază-zi, avem judeţele următoare:

### 1. Judeţul de peste Someş.

„Cuprinde părţile din Ardeal de la Miază-noapte de Someşuri până la hotarele Ghiulei. Cele două Someşuri se deosebesc după numirile de mic şi mare, curgând cel mare de la Răsărit, cu izvoarele nu departe de ale Neagrei şi Bistriţei, cel mic de la Apus şi amestecându-se unul cu altul.

„*Crasna*, târg în Apus, pe stânga râului cu acelaş nume.

„*Satu-Mare* (Ναγγυφάλου), târg la Apus de Crasna.

„*Jibău* (Σιμπόν) târg pe Someş.

„*Dej*, târg ceva mai jos de confluenţa celor două Someşuri, pe stânga.

„*Chioar* (Κοβάρ) şi *Lăpuş* (Λεπός) târguri la Miază-noapte.

„*Rodna*, târg la Răsărit Miază-noapte, nu departe de izvoarele Dornei, Bistriței moldovene și de hotarele Moldovei austriace, lângă Someșul-Mare, aproape de trecătoarea din Moldova în partea de Miază-noapte a Ardealului.

## 2. Județul Mureș-Someș de Răsărit.

„Acesta se desparte de cel de mai jos printr'o linie dusă de la confluența Someșurilor la Mureș. Iar cellalt punct sau semn pentru despărțire sunt lacurile dintre confluența Someșurilor și Mureș, în lungime.

„*Bistrița*, oraș al Sașilor, la Miază-noapte și Răsărit de Cluj, pe dreapta râului cu acelaș nume, ce se varsă în Someș, pe partea stângă. A fost clădit în 1206.

## 3. Județul Mureș-Someș de Apus.

„*Cluj*, Kolozsvár, Claudiopolis, Klausenburg, — nu te apuca amețeala de astfel de cuvinte ieșite din închipuită înțelepciune, din fumuri și josnică iubire de sine? Oraș, astăzi Capitala Ardealului, întemeiat de Sași (la 1178), într'o vale foarte frumoasă, lângă Someșul-mic, pe stânga, împresurat de ziduri și întărit din distanță în distanță cu turnuri, ca și celelalte orașe în Ardeal. Dar nici un oraș nu e de numit întărit și destoinic de apărare, întăriturile cu totul în părăsire fiind și socotite zădarnice, căci nu mai e acum teamă, ca mai înainte, de năvălirile Tătarilor și Turcilor. Și sunt unele ale căror ziduri au început a putrezi. Ungurii antitriadiști sau monadiști, cari au avut odinioară puterea în Ardeal și sunt mai instruiți de cît ceilalți, au aici o biserica mult prea frumoasă.

„*Gherla* (Ἀρμενό ολις), târg al Armenilor, la Miază-noapte de Cluj.

„*Turda*, târg la îndoitura râului Arieș, spre Răsărit și Miazi-zi de Cluj.

„*Teaca* (Τζέκ) și *Cojocna* (Κολός), târguri.

„*Alba-Iulia* (Πελεγράδ) oraș, cetate pe dreapta Mureșului, tarapană de argint, la Miază-noapte de Sebeș, la Miază-zi de Cluj, într'un loc deschis, dominând câmpii prea frumoase, înconjurate de dealuri împădurite.

„*Vurpăr* (Μπορμπερέκ), târg în fața *Vințului* de mai jos.

„*Baia* [de Criș], *Brad*, târguri la Apus, pe Criș.

„*Abrud-baia*, târg, unde se află mine, în mijlocul județului.

„*Zlatna*, târg într'o poiană încântătoare, unde altă dată erau bogate mine de sulfură de argint viu, cunoscute și Dacilor și Romanilor și căutate atunci mai mult de cât acum, fiind și mai aducătoare de câștig. Românii cinstesc locul acesta pentru vechimea și pentru minele lui.

„*Trăscău* (Τορόιζκον), târg, pe o înălțime, renumit pentru sulfura de argint.

„*Teiuș*, târg lângă Mureș, nu departe de vărsarea Târnavei.

### 4. Judeţul Olt-Mureş de Răsărit.

„*Mediaş*, târg săsesc, pe stânga Târnavei-Mari (de Miază-zi) la Răsărit şi Miază-noapte de Sibiiu. A fost clădit la 1146.

„*Şighişoara*, Schässburg, oraş săsesc, pe stânga Târnavei-mari, la Răsărit de Mediaş. S'a întemeiat la 1198.

„*Odorhei*, târg al Secuilor, la Răsărit de Şighişoara.

„*Reps (Cohalm)*, târg săsesc, la Răsărit Miază-zi de Şighişoara, nu departe de Olt.

„*Chezdi-Vaşarheiu*, *Canda* (?), târguri la Apus de Breţcu.

„*Cetatea-de-Baltă* (Κουκουλοβάρ), târg pe stânga Târnavei-mici.

„*Slâmnic* (Στολτζενμπούργ), târg la Miază-noapte de Sibiiu.

### 5. Judeţul Olt-Mureş de Apus.

„*Dobra*, târg nu departe de Mureş, la Apusul Ţinutului, pe drumul ce merge de la Viena în Ardeal.

„*Deva*, târg, nu departe de Mureş, şi cetate. Ca la trei ceasuri de aici se află mine de aramă.

„*Haţeg*, târg pe Streiu, în mijlocul Ţinutului.

„*Várhely (Grădişte)*, la Răsăritul Porţii-de-Fer, pe dreapta Streiului, aproape de izvoarele sale, cam la Apus şi Miază-zi de Haţeg, unde era odinioară Sarmizagetusa, capitala Daciei.

„*Orăştie*, Szászváros, târg al Saşilor, într'o foarte plăcută câmpie.

„*Vinţul*, târg. Afara de Orăştie, toate maghiare.

„*Sebeş*, Mühlbach, târg cu zidurile dărăpănate, predominând Alba-Iulia. A fost clădit în 1150.

„*Miercurea*, (Ραϊτζμάρκ)[1]), târg între Sebeş şi Sibiiu.

„*Sibiiu*, oraş, mai înainte Capitală, într'o frumoasă câmpie, înconjurat cu ziduri, pe râuleţul cu acelaş nume. S'a ridicat în 1160.

„*Ocna-Sibiiului* (Σαλτζμπούργ), târg săsesc la Apus şi Miază-noapte de Sibiiu.

### 6. Judeţul dintre hotare şi Olt.

„Acesta cuprinde părţile dintre hotarele Ţării-Româneşti, spre Miază-zi, ale Moldovii spre Răsărit şi dintre Olt.

„*Făgăraş*, târg şi cetate lângă ea, impresurată cu şanţuri, într'o câmpie foarte frumoasă, lângă Olt, pe care e aruncat un pod de lemn vrednic de văzut; căci printr'un singur loc între stâlpi, lung de vr'o cincizeci de paşi şi mai bine, curge Oltul. Mai are şi alte spaţii între stâlpi, pentru scurgerea apei.

„Făgăraşul era mai înainte Capitala stăpânirii româneşti din sudul Ardealului.

„*Codlea* (Κετλία), *Râşnov* (Ῥισσιάνον), *Prejmer* (Μπρασμάρ), târguri nu departe de Braşov.

---

1) Reussmarkt.

„*Braşov*, Kronstadt, oraş săsesc, înconjurat cu ziduri, cel mai neguţătoresc din Ardeal, închis între dealuri, având numai două ieşiri, între care se află o înălţime pe care e cetatea, care stăpâneşte şi intrările şi oraşul. A fost prădat în 1519 de catre Petru, Domnul Moldovii. S'a întemeiat la 1203.

„*Breţcu*, târg departe cam la douăzeci de ceasuri de Braşov, la poalele muntelui, lângă hotarele Moldovii, în care intri pe aici, trecând muntele. Prin Breţcu curge Oituzul, râuleţ mic aici.

*

„Noi am spus aici „Judeţul dintre hotare şi Olt", „Judeţul Olt-Mureş" şi celelalte. Tu însă, prietene, dacă aceasta îţi miroase a sistemă, ca să nu zicem închipuită ştiinţă, zi, dacă vrei.: „Locurile cuprin e între hotare şi Olt", „Intre Olt şi Mureş se află cutare oraş, târg, mină, râu şi celelalte." Ori şi cum ţi-ai exprima cele cugetate, bine deosebind cele spuse, nouă ne este tot-una.

„In 1768 s'au numărat în Ardeal catune, sate, târguri, oraşe, — într'un cuvînt obştii sau comunităţi 2351, dintre care 1602 sunt ale Ungurilor Ardeleni, 413 ale Secuilor, iar 260 ale Saşilor şi 76 ale Fiscului împărătesc.

„Dar auzind „oraşe" în Ardeal, nu socoate că unele au o populaţie numeroasă ca Bucureştii şi Iaşii; mai trebue, ca să fie astfel.

„Aflându-ne în Braşov, ne spuneau cei d'acolo că acesta ar fi cel mai populat dintre oraşele Ardealului, şi n'avea nici pe jumătate cît Iaşii; în cît oraşele de mâna a doua ale Moldovii şi Ţării-Româneşti par a fi mai populate de cît cele d'întâi din Ardeal."